UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta

ČÍNA NA CESTĚ K MODERNIZACI (1860-1911)

Diplomová práce

ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN
Seminář dějin novověku

FILIP SATRAPA
Praha 2005

vedoucí práce: prof. PhDr. Aleš Skřivan CSc.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Autor by rád poděkoval prof. Aleši Skřivanovi za inspirativní pomoc a povzbuzení; jeho trpělivost a otevřenost výrazně přispěly ke zdárnému dokončení této práce.

OBSAH

I. Úvod. Vymezení tématu: problém modernizace Číny a jeho hlavní specifika.....s. 1
II. Modernizace zahraničních vztahů
Krach tradiční čínské „zahraniční politiky".....s. 14
Nové místo Číny v mezinárodních vztazích.....s. 26
Na cestě k diplomatickému zastoupení v cizině.....s. 35
Li Chung-čang v zahraniční politice, 1870-1895.....s. 44
Vznik moderního ministerstva zahraničí.....s. 47
III. Modernizace ekonomiky
Tradiční „brzdy" ekonomické modernizace.....s. 49
Smluvní přístavy.....s. 55
Proměny vztahu evropských a čínských obchodníků a vzestup kompradorů.....s. 58
Čínské podniky pod kontrolou úředníků *kuan-tu šang-pan*.....s. 67
Změna sociální stratifikace a obchodní reformy po roce 1900.....s. 71
IV. Modernizace ve jménu nacionalismu: železnice, armáda, ústavní hnutí
Problém železnic.....s. 84
Železnice a revoluce.....s. 86
Modernizace armády.....s. 89
Ústavní hnutí v provinciích a vznik Národního shromáždění.....s. 97
V. Závěr.....s. 102
Bibliografie.....s. 105

I. Úvod. Vymezení tématu: problém modernizace Číny a jeho hlavní specifika

Čínská říše prodělala v předchozích sto padesáti letech ohromující transformaci, kterou lze bez nadsázky označit za revoluční. Čím lépe je člověk obeznámen s čínskou historii, která vzbuzuje úžas svou nepřetržitou kontinuitou překonávající tisíce let, tím více se podivuje převratné změně, jíž čínská civilizace v tomto období prošla. Lidé vzdělaní v západní historii nepociťují možná takový údiv nad technologickým a politickým vývojem Západu v letech 1800 až 2000 vzhledem k tomu, že celá historie západní civilizace snad od pádu Římské říše, ale zejména přibližně od roku 1500 je charakterizována neustálou změnou, kladením si nových vyšších cílů a stálému posouvání hranic poznaného (jak na lodích objevitelů, tak v laboratořích vědců). Co ovšem vynucovalo takovou dynamiku? Konkurence států a národností, nejednotnost kulturních oblastí, třebaže formálně zaštiťované jednotou křesťanskou, a také malý prostor Evropy, který při populačním růstu nutil obyvatele kontinentu hledat nová místa k životu, podnícená po roce 1500 rozpadem křesťanské jednoty a náboženskou perzekucí. Jestliže mandžuský státník princ Kung roku 1860 při jednání s Brity dal najevo názor, že důvody britské expanze tkví zřejmě v tom, že je Británie malý přelidněný ostrov, jehož obyvatelé jsou nuceni se vystěhovat a proto hledají nový domov, typicky podcenil faktor dynamiky, který už v 19. století hrál v evropské expanzi rozhodující roli – faktor obchodní. Dynamika kapitalismu prostupující v novověku celou západní civilizaci odlišovala Čínu od západního světa nejvíce. Velmi bychom se ovšem spletli, kdybychom Čínu považovali za stát, kde obchodníci nehráli žádnou roli – tak by to chtěla vidět vládnoucí elita císařství – konfuciánští úředníci, literátská gentry – ve skutečnosti byla ovšem Čína až přibližně do konce 17. století zdaleka největším trhem na světě a na prahu 21. století se tak vrací pouze tam, kde bylo její místo vždy. Současné heslo „proniknout na čínské trhy“ ovládalo i Kolumbovu mysl, když na sklonku 15. století organizoval svou výpravu. Na tomto trhu se za dob Mingů nacházelo v oběhu takové množství stříbra, o jakém si Evropa mohla nechat jenom zdát. Ale zatímco v Evropě se obchodnímu podnikání dostávalo od roku 1500 stále přesvědčivější politické úlohy, jak prudce rostla jeho úloha v ekonomice státu (připomeňme, že se o obchodní podnikatele opírali nebo

sami obchod provozovali zakladatelé raných absolutních monarchií francouzský král Ludvík XI. a anglický král Jindřich VII.), konfuciánští literáti byli za dob Mingů v 16. století zděšeni tím, jakou úlohu přebírá obchod v životě jejich civilizace a považovali to za neklamnou známku úpadku dynastie. Na začátku 17. století, v době, kdy se už úpadek mingské dynastie zřetelně projevoval, spojil okresní náčelník okresu Še, jménem Čang Tchao (později to dotáhl až na guvernéra Liao-tungského poloostrova) tento úpadek s růstem obchodu v životě společnosti. Ve své kronice okresu Še z roku 1609 idealizuje období počátku dynastie ve 14. století, kdy ještě role zemědělství údajně zdaleka překonávala roli obchodu. „Čang interpretoval mingské dějiny jako neúprosný úpadek. Dynastie sestupovala od pevného morálního řádu, zavedeného zakladatelem dynastie Tchaj-cuem éry Chung-wu (vládl 1368-1398, zvaný též císař Chung-wu), směrem ke zcela komerční a v jeho očích mravně upadlé společnosti. Obchod... je označen za viníka, jenž ponížil kdysi vyrovnanou Čínu na svět chaotického pohybu, kde obchod způsobil, že lidé cestují z místa na místo, výplody fantazie nabývají vrchu a padají všechna tabu. Tím, že umožnil, aby spotřeba hnala kupředu produkci, rozvrátil obchod morální solidaritu, o níž se Čang domníval, že byla nastolena v rámci čistě agrárních společenských vztahů, a zároveň s tím obchod podněcoval konkurenci, jež rozložila všeobecné normy.“[1]

Lidé zabývající se obchodem neměli z pohledu státní ideologie v Číně nikdy na růžích ustláno. I dnes, v době ekonomického boomu Číny, vzbudí všeobecnou pozornost a takřka revoluci nedávné přijetí několika vedoucích čínských podnikatelů do současného hlavního mocenského aparátu čínského státu – Komunistické strany Číny. Konfucius vytyčil v 5. století př. Kr. míru pohrdání člověkem, kterému jde pouze o zisk, nikoliv o veřejné blaho, jak je patrné z jeho výroku: „Urozený muž se vyzná v tom, co je správné, stejně jako se malí lidé vyznají v tom, co se vyplatí.“[2] Tato a podobné maximy, které si konfuciánští literáti vtloukali do hlavy, když prolézali stupni zkouškového systému, v nich čas od času rozněcovaly potřebu vyjádřit písemně pohrdání nad lidmi, kteří se jenom honí za ziskem, a pozvednout zemědělskou práci jako ideál pro šťastnou společnost. Literáti měli obecně málo pochopení pro osoby, které se nepodílejí na

[1] Brook, Timothy, Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v období 1368-1644, Praha 2003, s. 28-29.

produkci potravin přímo, a vnímali obchodníky jako neužitečné muže, parazitující na produkci společnosti (sebe z tohoto odsouzení přirozeně vynechávali). Nicméně Čang Tchao a další konfuciáni své obavy o osud civilizace přeháněli: navzdory obchodnímu rozkvětu na dolním toku Jang-c´-ťiangu nebo při Velkém kanálu, důležité umělé vodní dopravní tepně, se obchodníci nikdy nedokázali prosadit jako určující síla, i když o jejím vzrůstajícím podílu na ekonomice za Mingů a Čchingů nemůže být pochyb. Půda zůstávala rozhodujícím faktorem, za Čchingů se převážná část obyvatelstva Číny věnovala zemědělství a daně z půdy zůstávaly nadále rozhodujícím příjmem státní pokladny:

„Z půdy žilo roku 1800 tři čtvrtiny populace. Jejich kapitálové zabezpečení sestávalo především z půdy samotné, jak byla po staletí kultivována zaníceným pracovním vkladem. Země byla ve většině obdělávaných oblastí tvořena poli s měkkou půdou, s náspy a zavlažovacími kanály a tvořila terasy, dokonce i na severozápadě, kde zavlažování často nebylo možné. Postavilo se mnoho vodních cest, jak pro přepravu, tak kvůli zavlažování, s hrázemi a stavidly, a zařízenými šlapadly, vědry a koly, které směrovaly vodu do půdy. Mnoho polí bylo oseto pro stálou sklizeň, tak jako morušové keře a čajové keře sklízené ručně pro produkci hedvábí a čaje. Tato farmářská ekonomika znamenala velké zhodnocení předchozí námahy a předpokládala trvalé vyčerpávající nasazení lidské energie, aby se udržela v chodu. Naproti tomu hromadění jiných druhů kapitálových nástrojů – nářadí, stavení, zvířata na chov – bylo spíše v menšině.“[3]

Nejběžnější plodinou byla přirozeně rýže, v pozdní době se prosazovala i z Ameriky dovezená kukuřice. Od dob Sungů (960-1279) počet obyvatelstva neustále stoupal, i když mezidobí pádu dynastií a nastolení nové, doprovázené povstáními, znamenalo vždy pokles (vpád Mongolů ve 13. století, povstání Rudých turbanů a nastolení dynastie Ming ve 14. století a povstání Li C´-čchenga a dobytí Číny Mandžuy v polovině sedmnáctého). Ukazuje se, že všechny slavné čínské vynálezy, které nějakým způsobem usnadňovaly zemědělskou (i jakoukoliv jinou) práci spadají naposledy právě do období Sungů. „Poté byly podobné vynálezy vzhledem k nadbytku pracovních sil již méně potřebné“ a stát ztratil

[2] Konfucius, Rozpravy (Hovory a komentáře), Praha 1995, s. 97, kniha IV., výrok č. 16 (překlad Jaroslav Průšek).
[3] Fairbank, John K., Reischauer, Edwin O., Craig, Albert M., East Asia. The Modern Transformation, Boston 1965, s. 91.

zájem na jejich podpoře. Nadbytek pracovní síly z pohledu úředníků pojednou učinil jakýkoliv technologický rozvoj zbytečným. Za Mingů (1368-1644) se počet obyvatelstva zdvojnásobil (z 80 milionů na 160 milionů) a v období raných Čchingů pak prudce stoupal, až v polovině 19. století činil 432 milionů. Stát a jeho administrativa nebyly na takový nárůst obyvatelstva připraveny, počet úředníků se nezvyšoval a nezvyšoval se přirozeně ani půdní fond; podíl obdělávané půdy na jednoho obyvatele se v posledních stoletích čínského císařství drasticky snižoval. Nezvyšoval se ovšem ani daňový výnos ze systému, který Čchingové takřka v úplnosti podědili po dynastii Ming:

„Před obdobím Sien-feng (1851-1861) tvořily čtyři hlavní zdroje čchingských příjmů daň z půdy, daň z obilí, poplatky z domácího obchodu a solní monopol. Tolik rozmanitých mingských daní, kolik jich Čchingové zachovali, vynášelo příliš málo, než aby byly ekonomicky významné. Samotná daň z půdy vynášela dvě třetiny celkových příjmů. Její výše byla opakovaně pevně stanovena: v sérii ediktů z let 1712 až 1745 Čchingové slavnostně slíbili, že nebude nikdy zvýšena. Kvóty obilní daně byly také pevně stanoveny a kvóty na clo a solní monopol se jen tak snadno zvýšit nedaly. Za těchto okolností se při menších nezbytnostech Čchingové uchylovali k rezervám nakumulovaným v letech prosperity a k prodeji titulů (ze zkouškového systému – pozn. F. S.) a příležitostně nižších úřadů. Třebaže nové výdaje vyžádané vršícími se domácími a zahraničními problémy 19. století představovaly opravdovou výzvu starému pořádku, nebyla shledána potřeba pro nové a rozšířené zdroje stálých příjmů až skoro do období Kuang-sü.“[4]

Prodávání zkouškových titulů, které umožňovalo zejména obchodníkům získat tolik žádaný status gentry, se široce rozšířilo za tchaj-pchingského povstání, kdy vláda a úředníci zoufale sháněli finance na potlačení vzbouřenců. Obchodníci v Číně netvořili specifickou politickou sílu, která by mohla formulovat své požadavky a politicky vystupovat jako v evropských buržoazních revolucích novověku. Jejich organizace – cechy – podléhaly dozoru státních úředníků, a také jejich veškerá činnost byla podvázána jejich souhlasem. Vzhledem k tomu, jakou až sakrální roli hrál ve staré Číně stát, obchodníci proti tomu revolučně

[4] Wright, Mary C., The Last Stand of Chinese Conservatism. The T´ung-chih Restoration, 1862-1874, New York 1966, s. 149.

nevystupovali, naopak se snažili s úředníky vycházet nebo se mezi ně dokonce protlačit. Stát od dob Mingů projevil svou xenofobii tím, že uvalil embargo na zahraniční obchod, čímž obchodníky zejména v jižní Číně připravoval o významný finanční zdroj (a sám sebe zase o příjem z cel). Navzdory tomu, jak obrovským trhem Čína Mingů a Čchingů byla, postavení obchodníků ve společnosti tomu vůbec neodpovídalo. Ve srovnání s čínskou třídou obchodníků, tlačenou ke zdi byrokraty a jejich nástroji (státními monopoly, daněmi), „byla japonská obchodnická třída období před restaurací Meidži silná a evropská obchodnická třída pozdního středověku byla kolosem".[5] Podnikatelskému duchu a technologickému vývoji kladla stálé překážky státní ideologie, která nadále na piedestal stavěla úředníka, konfuciánského učence a rolníka.

S xenofobií, oficiálním odporem k podnikání a jistým pohrdáním k moderním technologiím souvisel i vztah posledních dvou císařských dynastií k moři. Když nějakých sedmdesát let před Kolumbem a Vasco da Gamou vypravil třetí mingský císař Jung-le (1404-1424) sérii grandiózních námořních výprav, které na gigantických lodích převážely desetitisíce mužů až ke břehům východní Afriky, bylo to jeho nástupci chápáno jako neomalený (a finančně nákladný) výstřelek velkého předka. Zprávy o poznatcích těchto expedic byly v císařském archivu po několika desetiletích zničeny a výroba velkých džunek, o jejichž technologických přednostech se evropskému loďařství mohlo ještě na konci 15. století jen zdát, byla zastavena. Tyto expedice sice prorazily cestu čínským obchodníkům do zámoří a v některých oblastech jihovýchodní Asie si čínská komunita získala i politickou roli, státu se ale do ochrany těchto zámořských Číňanů moc nechtělo:

„Soukromá čínská kolonizace území Jižních moří, zejména Filipín, dosáhla okolo poloviny doby Ming značně velikého rozsahu. Při větším podnikání, zejména pro využití dolů na zlato a stříbro, docházelo k pokusům o zainteresování státu, který tam také v naději na možnost úspěchu poslal příslušnou expedici. Okolnost, že tam mezitím přišli Španělé, přivodila rychlý konec státnímu pokusu o využití kolonií. Španělé vyřadili čínskou konkurenci velmi jednoduchým způsobem, totiž masakrem, jímž vyhubili 25 000 Číňanů. Dvůr se

[5] Wright, s. 150.

necítil dostatečně silným, aby nějakým způsobem odpověděl na toto španělské gesto."[6]

Mingský dvůr neměl prostředky na nějakou velkou zámořskou expanzi, protože hlavní ohrožení pro něj nadále představovaly divoké kmeny ze severu a severozápadu a bylo třeba vrhnout velké prostředky na stavbu Velké zdi, jejíž okolí se změnilo v silně vyzbrojenou vojenskou hranici, poutající stálou pozornost císařských hodnostářů. Když v 50. a 60. letech 16. století napadli japonští piráti (nebo čínští piráti pod ochranou japonských feudálních pánů), zvaní *wakó* (*wo-kchou*), čínské a korejské pobřeží a mingská vláda shledala, že o tom v Japonsku není s kým jednat, protože centrální moc se na ostrovech rozpadla a ašikagského šóguna v Kjótu (který byl jako „král Japonska" formálně tributárním vazalem mingského císaře) už nikdo neposlouchal, volila raději cestu defenzivy:

„V 50. letech 16. století, když se na čínském pobřeží objevili japonští piráti (*wo-kchou*) - většina z nich byli ve skutečnosti Číňané - , Mingové s nimi jednali defenzivně tak jako s nájezdníky ze stepí na hranici s Velkou zdí. Kvetlo pašování, ale obchod byl zastaven, aby „je vyhladověli" a při jedné příležitosti bylo místnímu obyvatelstvu nařízeno, aby se stáhlo od pobřeží do vnitrozemí, což mělo za následek významnou změnu osídlení a ekonomické přerušení. Moře reprezentovalo pro úředníky problémy, ne příležitosti, a státní politika se zarazila, když už ne před vodní plochou, tedy určitě těsně před hlubokými moři... Solidní znalosti čínských mořeplavců o prostorách na opačné straně moří si vzácně nacházely cestu do státněpolitických debat."[7]

Když se nakonec veškerá opatření Mingů vůči kmenům ukázala marnými a Čínu ovládli Mandžuové, vztah císařské vlády k mořím se ještě zhoršil. Mandžuové viděli přirozeně základnu své moci na severu a zajímalo je dobývání střední Asie a pacifikace zdejších kmenů více než možnosti, které nabízelo moře. S příchodem Evropanů na sklonku vlády Mingů však nabídlo moře Číně novou výzvu.

Nedejme se ovšem zmást. Dvůr usazený daleko na severu v Pekingu vnímal záležitosti spojené se zámořskými „barbary" jako vyloženě okrajovou záležitost.

---

[6] Wilhelm, Hellmut, Společnost a stát v Číně. K dějinám světové říše, Praha 1969, s. 66.
[7] Fairbank, John K., Maritime and Continental in China's History in: Fairbank, John K. (ed.), The Cambridge History of China, vol. 12, Republican China, 1912-1949, part 1, s. 17.

Ano, Portugalcům bylo po určitých problémech milostivě dovoleno obchodovat v Macau. Ano, další cizinci přicházeli, ale to se přednostně chápalo jako záležitost guvernérů pobřežních provincií. Ano, pozdní mingští a raní čchingští císaři, zejména Kchang-si (1662-1722), věnovali pozornost jezuitům, drželi si je na svém dvoře jako specialisty na astronomii a kartografii (velkými jmény v tomto směru jsou Matteo Ricci, Adam Schall von Bell a Ferdinand Verbiest), jistě, umožnili jezuitům šířit částečně počínštěné křesťanství a několik dvorských hodnostářů dokonce konvertovalo ke křesťanství. Ale roku 1724, po nešťastném papežově zásahu, který z pohledu Číny narušil superioritu čínského císaře, byl tento slibný rozvoj zastaven a třebaže několik jezuitů působilo v Pekingu i nadále - ještě Čchien-lungovi (1735-1795) postavil jezuitský architekt a malíř Castiglione letní palác v sinoevropském stylu (*Jüan-ming-jüan*) – konfuciánskou elitou byli stále vnímáni jako jakási kulturní kuriozita, asi podobně jako když evropské rokoko v této době zase přejalo čínské motivy. Nicméně právě jezuité se v 18. století zasloužili o značnou popularitu čínské filosofie a jejího státního systému mezi tehdejšími evropskými mysliteli, nespokojenými se starým řádem:

„Sinofile dosáhla svého vrcholu ve třetí čtvrtině 18. století. Velekněžem tohoto kultu byl Voltaire, jehož *Esej o morálce* (1756) popisoval Čchien-lunga jako krále-filosofa a nejvíce ze všeho vyzdvihoval čínský příklad tolerance. Jako nejvyšší výdobytky Číny viděl „morálku a právo". Čínští úředníci byli blahosklonnými ochránci svého lidu, celé království bylo jedinou rodinou. Poukazoval na zájem čínských úředníků o veřejné práce, silnice, kanály a podobné projekty šířící prosperitu. Zákony nejenom trestaly zločin, ale také odměňovaly ctnost, když císař odměňoval počestné osoby. (...) Vůdce fyziokratů, dr. Quesnay, známý jako „Konfucius Evropy", publikoval *Despotismus v Číně* roku 1767. Zobrazil Syna Nebes jako „osvíceného despotu" řídícího vládu založenou na moudrých zákonech, jimž se sám vládce také podřizuje."[8]

Stručně řečeno, Evropané přicházející přes moře byli na periferii zájmu čínské vlády a společenských elit a také tam zůstali až do poloviny 19. století – právě tak jako zůstala na periferii zájmu pobřežní Čína *jako celek*. Rusové přicházející ze severu, to už byl jiný případ. Uzavřené smlouvy z Nerčinsku

[8] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 65

(1689) a z Kjachty (1727) upravily vzájemně vztahy obou zemí na rovnoprávné úrovni, císařský Úřad pro závislé državy (*Li-fan jüan*) si v polovině 18. století zřídil ruské oddělení – dokonce s vlastní ruskou překladatelskou školou (*E-lou-sou-wen kuan*), v Pekingu žila ruská komunita, dokonce s vlastním pravoslavným chrámem. Čína ale byla a zůstávala soběstačným státem. S ruským carstvím měla společnou severní hranici, a proto jí těsné styky připadaly přirozené. Vzdálené západní státy přicházející po moři do Číny výhradně za obchodem jí neměly co říci.

Od roku 1757 byl nicméně pro obchodování se západními státy vyhrazen konkrétní přístav – Kanton – a obchodní společnosti z Evropy si v něm zřídily své faktorie. Na obchod dozíral z Pekingu dosazený superintendant a guvernér provincie Kuang-tung, jíž je Kanton hlavním městem. Jednali s evropskými obchodníky zásadně skrze čínské obchodníky, Evropanům byl přímý styk se státními úředníky znemožněn. Nebylo žádných obchodních smluv mezi Čínou a Západem, vše se dělo v čistě neformální rovině, z čínského pohledu jako milostivé gesto císaře. Peking také chápal tyto záležitosti jako vnitřní věc provincie Kuang-tung, nikoliv celé Číny, a činil zdejšího guvernéra zcela odpovědným za jednání s „barbary". Když se pak tito „barbaři" ve 40. až 60. letech 19. století vymkli kontrole, stalo se z postu kuang-tungského guvernéra dosti nevděčné zaměstnání.

Britská Východoindická společnost, která se na kantonském obchodování podílela nejvýznamněji, nebyla s tímto systémem spokojena a z jejího podnětu byl roku 1793 vyslán britským králem Jiřím III. do Číny oficiální královský vyslanec lord George Macartney s rozsáhlým doprovodem, který měl mezi oběma mocnostmi vyjednat smlouvu. Ale stařičký Čchien-lung nevěděl nebo nechtěl vědět nic o síle a moci britského království. S vyslancem zacházel s největší možnou pohostinností, přijal milostivě jeho blahopřání k narozeninám, ale v dopise, který byl formulován jako vzkaz seniora svému vzdálenému vazalovi, se vyjádřil jasně:

„Tvůj návrh, formulovaný ve tvém dopise, ó králi, že by se měl vyslat jeden z tvých rodáků, aby žil u nebeského dvora a staral se o obchod s Čínou, není v souladu se státním systémem naší dynastie a určitě to nebude dovoleno. Tradičně bylo lidem z evropských zemí, kteří chtěli poskytovat nějaké služby při nebeském dvoru, dovoleno přijet do hlavního města. Ale po svém příjezdu jsou

povinni nosit čínské dvorské oděvy, sdílejí určitou rezidenci, a není jim nikdy dovoleno vrátit se do jejich původních zemí. Toto je vžité pravidlo naší nebeské dynastie, s nímž jsi, předpokládáme, obeznámen, ó králi. Teď si, ó králi, přeješ vyslat jednoho ze svých rodáků, aby žil v hlavním městě, ale on není jako ti Evropané, kteří přišli do Pekingu jako zaměstnanci Číny, žili zde a nikdy už se domů nevrátili, tedy nemůže mu být ani dovoleno, aby (jen tak) šel a přišel a obstarával nějakou korespondenci. Toto je vskutku bezcenné opatření. (...) Koneckonců není nic, co by nám scházelo, jak se tvůj vyslanec a jiní sami přesvědčili. Nikdy jsme nevěnovali příliš pozornosti podivným a nepraktickým věcem, nepotřebujeme ani žádné další výrobky tvé země..."[9]

Čchien-lungova ignorance zámořských oblastí, díky které se po svých rozsáhlých výbojích (za jeho vlády Čína poprvé vojensky ovládla Tibet, Sin-ťiang a značně posunula svou severní hranici, takže v 70. letech 18. století dosáhla největšího rozsahu v celé dvoutisícileté historii sjednoceného státu) mohl cítit jako skutečný pán světa (jemu známého světa), umožnila pyšnému císaři formulovat britskému králi blahosklonný dopis, který se panovníkovi státu, který bez problémů ovládal světová moře a byl už připraven na stěžejní roli, jíž ve světě sehrál v 19. století, musel jevit jako značně urážlivý. Britský filosof Bertrand Russell o tomto listu poznamenal, že Čínu můžeme pochopit až v okamžiku, kdy nám tento dopis přestane připadat absurdní. Ještě neslavněji dopadl další pokus o navázání diplomatických styků, když roku 1816 přijel do „Říše středu" další oficiálně pověřený britský vyslanec, lord Amherst. Amherst stál o audienci, ale odmítal před císařem Ťia-čchingem provést ceremoniel podřízenosti, tj. padnout před Synem Nebes na zem a několikrát pobít čelem zemi, bez nějž audience barbarského vyslance nebyla z pohledu dvora možná (Ťia-čchingův otec Čchien-lung to Macartneymu odpustil, protože byl tehdy v dobré náladě). Úředníci, kteří měli audienci zařídit, věděli, že Amherst ceremoniel neprovede, báli se to ale císaři sdělit, místo toho mu nahlásili, že barbarský vyslanec nečekaně onemocněl. Po sérii nedorozumění shledal císař, že vyslanec asi nemá vychování, a poručil mu, ať opustí hlavní město bez toho, aby se s císařem setkal. „Odsoudil britské vyslance pro aroganci, s níž pohrdají „vládcem veškerenstva pod nebesy" (*tchien-*

[9] Teng, Ssu-yü, Fairbank, John K (ed.), China's Response to the West. A Documentary Survey 1839-1923, Cambridge, Mass. 1954, s. 19.

sia kung-ču). Vydal prohlášení, které jim nařizovalo, aby opustili hlavní město a ihned se vrátili do své země."[10]

Tak byla připravena scéna ke kolizím od 40. let 19. století výše. Dvůr a konfuciány přímořská Čína nezajímala, o okolním světě měli mlhavé představy (nemluvě o tom, že někteří hodnostáři se obtížně vyznali v geografii i samotné „Říše středu"), zabývat se zahraničím považovali za zbytečné, obchodem a těmi, kdo se jím zabývali, pohrdali – jenže právě obchod byl tím, o co Západ stál. Aby se objevily první spisy zabývající se Západem, bylo třeba nárazu první opiové války. To už ale po nějaké přehnané sinofilii nebylo ani památky. Tam kde ještě Evropa Voltairova viděla osvícenou monarchii a mravní vládu, tam už po pár desetiletích dynamická Evropa vrcholné průmyslové revoluce a moderních států shledala pouze úpadkovou, beznadějně zaostalou zemi. To je však spíše svědectvím o bezpříkladném „skoku" evropské civilizace než o skutečné zaostalosti Číny. Americký transcendentalistický filozof Ralph Waldo Emerson, pro nějž „pokrok" představoval větší hodnotu než pouhé „trvání" nebo „stabilita", vyřkl nad několika tisíci lety trvání čínského státu a civilizace svůj odsuzující ortel:

„Proč stále stejný monotónní proud neurozené krve protéká tisíci generacemi Číny bez jakéhokoliv přínosu k vlastnímu očištění, bez příměsi jediné kapky z fontány dobra a slávy...? Vrcholem jejich filozofie a vědy je jak udělat čaj... Čím bližší pohled jsme blahosklonně věnovali, tím nechutnější byl ten prostoduchý národ. Čínská říše má přesně pověst mumie, která si uchovala do puntíku po tři tisíciletí ty nejšerednější rysy na světě. Nevidím žádný smysl ctihodné existence těchto neobyčejných lidí... Ale Čína, velebná zabedněnost!, bělovlasý idiot!, vše, co může říci na shromáždění národů je – „Já jsem připravila čaj."[11]

Čína 19. století, rozvrácená povstáními, ovšem skýtala obraz civilizace v úpadku mnohem více než triumfující Čína Čchien-lungova. Tak ji viděli i lidé, kteří se jinak považovali za „přítele Číny", jako lord Elgin, pod jehož vedením sice britská armáda obsadila roku 1860 Peking, ale který vždy hájil zájmy císařství

[10] Li Chien-nung, The Political History of China, 1840-1928, Princeton, N. J. 1956, s. 18.
[11] Citováno v: Kristof, Nicholas D., WuDunn, Sheryl, Čína se probouzí. Boj o duši rozvíjející se mocnosti, Praha 1996, s. 280.

před smečkou britských obchodníků, jimiž z duše pohrdal, a své kroky směroval k tomu, aby si Čína vytvořila moderní zahraniční politiku a zaujala tak důstojné místo v mezinárodním pořádku. Ovšem i protestantští misionáři viděli Čínu jako zemi v úpadku, včetně těch, kteří v 19. století zpřístupnili nové překlady čínských klasických spisů (na rozdíl od jezuitů, kteří o století dříve vzbudili svou verzí čínských spisů takový zájem o čínský systém vlády u osvícenců). James Legge, překladatel a editor Konfuciových *Hovorů* a dalších klasických knih, napsal, že Konfucius „nevrhl žádné nové světlo na žádnou z otázek, jež zajímá celý svět. Nepřinesl žádný podnět k náboženství. Neměl sympatie k pokroku (*sic*). Jeho vliv byl úžasný, ale v budoucnu bude slábnout".[12]

Často se klade otázka, zda důvody, proč potýkání se Číny se Západem končilo v 19. století tak nešťastně, netkví také v absenci osvícených císařů v tomto období. Sám Fairbank naznačuje, že první císaři Čchingů jako Kchang-si nebo raní Mingové jako Chung-wu a Jung-le by si se Západem poradili lépe. Zde funguje myšlení v rámci tzv. „dynastického cyklu", kdy schopní a hlavně dynamičtí a precedenty nespoutaní císaři vybudují silnou dynastii, ale jejich potomci, zavaleni stínem velkých předků, už se obávají experimentovat, jednat v souladu se současnou situací a ne tak, jak jednali jejich předkové (toto uvažování souvisí s čínským kultem předků). Lze se však domnívat, že by ani velcí císaři-zakladatelé nebyli ochotni provést fundamentální změny své civilizace a odpovědět tak adekvátně na výzvu, s níž se žádný čínský císař předtím nikdy nesetkal – otřást hodnotami, které jsou zjevné. Jestliže generace Ceng Kuo-fana a Li Chung-čanga si ještě dokázala poradit s velkým povstáním tchaj-pchingů, které představovalo první skutečně vážnou hrozbu „zjevným hodnotám" za celé trvání konfuciánského čínského státu, pak se s výzvou vmetenou do tváře Západem už vyrovnat nedokázala – a lze pochybovat, bylo-li to vůbec v jejích silách.

Předchozí odstavce ukázaly, že povaha čínské civilizace kladla modernizaci v západním duchu obrovské překážky. Ne ze strany praktiků – čínských pobřežních obchodníků – ale ze strany lidí, kteří na základě ideologie drželi politickou moc v Číně. „Říše středu" byla sama se sebou příliš spokojena, její ideologie „kulturní nadřazenosti" byla příliš propracována než aby se ponížila před penězi posedlými západními „barbary" (ostatně výraz „barbar" – *i* – není

[12] Citováno v: Dawson, Raymond, Konfucius, Praha 1994, s. 13.

v čínských dokumentech jako označení lidí ze Západu opuštěn až do konce 19. století). Také dlouhá historie čínské civilizace se ukázala být břemenem, s příliš mnoha příklady precedenčního jednání pro čínské politiky 19. století, kteří se ale museli vyrovnat s hrozbou, jíž jejich předchůdci nikdy nečelili. Rozvrácení země sérií povstání jim jen ještě dále komplikovalo situaci.

Období od opiových válek do pádu císařství zůstává v Číně stále živé a v čínských učebnicích je mu věnován široký prostor. Je stále příkladem evropského imperialismu, který rozložil solidně fungující a soběstačnou civilizaci, ale především, což je pro Číňany jistě nejdůležitější, ponížil Čínu. Poprvé v jejích dějinách se její barbarský nepřítel cítil silnější kulturně a civilizace (nejenom instituce císařství, ale i hodnoty, představy o světě, vesmíru atd., atd.), jejímž institucím a hodnotám se od 10. století postupně podvolili Kitanové, Mongolové a Džurčeni (od 17. století zváni Mandžuové), pod jejich tlakem postupně kolabovala. Nejtíživějším důkazem imperiálního prohřešku vůči Číně je setrvalá distribuce opia z Indie do Číny, nad níž britská vláda držela patronát až do roku 1917 a která pravidelně kosila obrovské množství lidí, jako symptom celkové demoralizace Číňanů, kapitulujícími před okázale demonstrovanou převahou Západu. Pro nás je důležité uvědomit si, že období, které jsem učinil předmětem této práce, léta 1860-1911, je lépe brát ne jako počátek nové doby v čínské historii, ale spíše závěrečné období dvaceti století klasického čínského státu a ideologie. Problémy, jimiž se tato práce zabývá, pak pro nás budou mnohem srozumitelnější.

K tématu existuje celá řada monografií, jejichž sepisování bylo do osmdesátých let 20. století omezeno nesnadným přístupem do archivů v Pekingu. Zejména práce amerických a kanadských sinologů, leckdy čínského původu, jejichž předkové museli v důsledku zmatků v posledním století čínských dějin ze země emigrovat, výrazně rozšířily naše vědomosti o období let 1860-1911 - průkopníkem v této oblasti byl John King Fairbank, který jako jeden z prvních obrátil zájem sinologů od klasické doby k moderním dějinám Číny. Také vydaných pramenů přibývá. V této práci jsem čerpal zejména z Fairbankova knižního odkazu, věnovaného Orientálnímu ústavu Akademie věd. Vzhledem k Fairbankově specializaci na období prvních styků Číny se Západem, lze jeho knihovnu považovat téměř za vyčerpávající sbírku literatury k tématu v anglickém

jazyce a lze ji doporučit, jak ke zpracování tématu obecné perspektivy daného období, tak k pojednání o dílčích problémech.

Mým cílem v této práci pak zůstal problém dopadu modernizace na čínskou civilizaci, peripetie střetu se Západem a reakce čínských elit. V průběhu sledovaných padesáti let nás bude zajímat i změna přístupu aktérů tohoto revolučního procesu a kolaps společenských hodnot, jež přetrvávaly po tisíciletí. Čínská modernizace druhé poloviny 19. století představuje pozoruhodně dobře zdokumentovaný případ pádu jedné staré civilizace. Zájem o toto období má tudíž své opodstatnění.

II. Modernizace zahraničních vztahů

Krach tradiční čínské „zahraniční politiky"

Už od nejstarších dob byl čínský císař jako „Syn Nebes" oficiálně vládcem celého „Podnebesí", čili vládcem celého známého světa. Tato tvrdě zastávaná představa s sebou přirozeně přinášela obrovské potíže, neboť ne každý musel tento názor sdílet. Čína však dokázala poměrně solidně využít faktu, že v jejím okolí nebyla žádná civilizace, která by jí mohla kulturně konkurovat. To bylo také v souladu s konfuciánským ideologickým názorem: okolní národy nebudou vojensky dobývány, nýbrž oslněny čínskou civilizační úrovní a kulturou, samy se jí dobrovolně podřídí a přijmou ji za svou. Všichni „barbaři" měli šanci opustit svou zaostalou kulturu, přijmout čínskou – a stát se tak civilizovanými lidmi. Vstoupili tak do východoasijské „rodiny národů" v čele s císařem jako svým otcem – zde byl konfuciánský ideál rodiny vztažen na vztahy mezi státy. Konaly pak pravidelné tributární mise k čínskému dvoru, kde je císař s nejvyšší možnou a ceremoniálně vyjádřenou vlídností přijímal. Nakolik zde císařskému dvoru šlo o prestiž dokazuje, že dary, jimiž císař podělil svého vazala, často několikanásobně převyšovaly hodnotou dary tohoto vazala „Synovi Nebes".

Co ale když se barbarské kmeny necítily dostatečně oslněny? Mohly pak přijít ke slovu zbraně; jenže konfuciánští hodnostáři neměli násilná řešení rádi. Za ideální považovali jiné prostředky. Vrcholu tato podivná defenzivní diplomacie dosáhla za dynastie Severní Sung (960-1127), kdy byla klasická Čína na svém kulturním a technologickém vrcholu: ačkoliv měli císaři k dispozici armádu, která mohla barbarům ze stepí (v této době Kitanové a Džurčeni, později Mongolové) s přehledem vojensky čelit, na radu svých konfuciánských rádců volili raději cestu vyjednávání. Po dvaceti pěti letech vzájemných konfliktů s tehdy již částečně počínštěným kitanským státem Liao (zabíral část severní Číny) se třetí sungský císař Čeng-cung (vládl 993-1022) odhodlal uzavřít s Kitany mír, který měl zdůraznit rodinné vztahy mezi panovníky (král státu Liao se zavázal, že bude brát čínského císaře jako „staršího bratra", sám císař pak uznal královu matku jako

svou „tetu“) a sungská Čína pak 160 let platila Kitanům tribut za to, že oni formálně uznali čínského císaře jako nadřazeného krále Liao.

Tato defenziva dosáhla vrcholu roku 1126, kdy na Čínu zaútočili Džurčeni, kteří předtím pohltili Liao a založili na jeho místě svůj vlastní stát a dynastii Ťin:

„Navzdory bohatství a dosaženému pokroku neměla sungská říše dost odhodlání (spíše než dost prostředků) k tomu, aby sousední barbary rozdrtila vojenskou silou. Čínští alchymisté... vynalezli střelný prach již v 9. století... Avšak zdá se, že v očích sungských státníků s klasickým vzděláním měl pozoruhodný vynález a bezesporu průlom ve vojenské technice jen nepatrný význam. Konfuciánství příliš nespěchalo osedlat si technickou novinku. (...) Roku 1126 však byli Sungové nuceni pod tlakem ťinských útoků sever země (faktické centrum jejich státu – pozn. F. S.) opustit. Odpor dynastie Sung proti džurčenskému státu Ťin byl ochromen sporem u sungského dvora mezi stoupenci boje proti útočníkům a zastánci politiky vyjednávání a neútočení. Spor se vyostřil roku 1141, když vrchní ministr a stoupenec jednání s nepřítelem Čchin Kuej dal zavraždit vlivného představitele myšlenky vojenského řešení problému, generála Jüe Feje, přičemž z něj nevědomky učinil nesmrtelný vzor pro všechny pozdější čínské vlastence. Roku 1142 pak Jižní Sungové postoupili sever země až po řeku Chuaj Džurčenům a přijali vazalské postavení s povinností platit státu Ťin každoroční tribut.“[13]

Stoupenci kulturní nadřazenosti Číny však přes toto tíživé ponížení mohli cítit zadostiučinění. Džurčenský stát Ťin se dokonale počínštil, přijal státní konfuciánskou ideologii, čínské instituce i čínský zkouškový systém – na předních místech zaměstnával ostatně Číňany. Podobné to bylo i později, když stát Ťin a jižní Sungy pohltili Mongolové.

Když se roku 1368 zmocnila vlády čínská dynastie Ming, šok z osmdesátileté nadvlády cizími kmeny se odrazil i v jejím vládnutí. Všechno cizí bylo přijímáno s krajní nedůvěrou, silné obavy z vnějšího světa daly podnět k defenzivní strategii (popsané již v předchozí kapitole) jak vůči nebezpečí z vnitrozemí, tak z moře. Nepřesvědčivějším znakem této strategie byla nákladná přestavba Velké čínské zdi, jež svou současnou podobu získala právě za Mingů.

[13] Fairbank, John K., Dějiny Číny, Praha 1998, s. 136-137.

Nicméně vztahy s čínskými tributárními státy se ještě utužily. Výjimečné zámořské plavby Čeng Cheho z let 1405-1433 buď ještě utužily vztahy a nebo nově přivedly do svazku Barmu, Siam a Annám. Nejvěrnějším vazalským státem bylo korejské království, Japonsko obnovilo svůj vazalský vztah k Číně, když na začátku 15. století monarchickým majestátem okouzlený a sinofilně založený šógun Jošimicu Ašikaga projevil zájem o vazalský vztah k mingské Číně a nechal si císaři Ťien-wenem (1399-1402) a Jung-lem (1404-1424) udělit titul „král Japonska" s přiznáním vazalského vztahu Japonska k Číně. Úpadek moci rodu Ašikagů, rozpad centrální moci a příchod nových sjednotitelů (Nobunaga Oda, Tojotomi Hidejoši, Iejasu Tokugawa) tento svazek opět rozmělnil. V 90. letech 16. století jeden ze znovusjednotitelů Japonska Tojotomi Hidejoši ve svém megalomanství pojal úmysl dobýt Čínu a vojska japonských daimjóů (bez větší představy o tom, co je na kontinentě čeká) vpadla do Koreje. Mingská Čína vojensky vystoupila, formálně na ochranu svého vazala, mingská armáda překročila řeku Ja-lu a obrátila výsledek války (tento konflikt měl shodou okolností podobný průběh jako korejská válka let 1950-53); Hidejošiho velitelé byli na místě ve stavu totální porážky nuceni vrátit se k vazalské rétorice a v dopise mingskému císaři (Wan-li, vládl 1573-1621), který sestavili bez Hidejošiho vědomí (v prosinci 1593), stálo, že „bývalý *kampaku* (regent – pozn. F. S.) Japonska, poddaný (Vaší Výsosti), Taira no Hidejoši" se cítí být v záři „síly nebeské ochrany", jež září z čínského trůnu, aby udržela čtyři kouty světa v míru a prohlašuje všechny Japonce dětmi mingského císaře. Dále se v dopise ponížen žádá, aby byl Hidejošimu udělen titul vazalského krále.[14] Dá rozum, že Hidejošiho toto ponížení rozzuřilo (sám se považoval za „pána světa") a podnikl ještě jednu, opět neúspěšnou invazi do Koreje. Tokugawové rezignovali na spory s kontinentem a Čínou, ale také nevstoupili zpět do její „rodiny národů". Raději založili svou vlastní, ovšem ne tak skvělou, v níž hrála Korea roli mladšího bratra a vyloženého vazala pouze souostroví Rjúkjú (obě území byla ovšem zároveň součástí čínské „rodiny národů"):

„Barvité průvody exoticky vyšňořených vyslanců z Koreje a Rjúkjú mohly ohromovat obyvatelstvo podél cesty do Eda a zanechat dojem, že bakufu (tokugawská šógunátní vláda – pozn. F. S.) požívá mezi cizími národy velké

[14] Hall, John Whitney (ed.), The Cambridge History of Japan, vol. 4, Cambridge 1991, s. 283.

autority. V podstatě však maskovaly skutečnost, že od 30. let 17. století mělo Japonsko vládu, která se o zahraniční vztahy sotva starala. (Vztahy s těmito dvěma státy) umožňovaly bakufu vytvořit svůj vlastní mezinárodní pořádek, v němž Japonsko drželo prvenství, i když muselo být *prima in vacuo.*"[15]

Čchingové převzali mingský tributární systém a rozšířili jej i na kmenová společenství střední Asie, kam expandovali v 18. století. V letech 1655-1795 pravidelně uváděli v seznamu států, které přinášejí tribut čínskému císaři, i státy západní, s tím, že tyto státy jsou příliš daleko, než aby mohly přinášet tribut pravidelně. Všechny západní státy, které v této době vyslaly svá poselstva ke dvoru „Syna Nebes", se ovšem také podrobily ceremonii, která z nich v očích císaře dělala národy, jež jsou k Číně ve vazalském poměru:

„Bez vojenské podpory a v touze po dosažení obchodních výhod se raní západní vyslanci obvykle s odporem podrobili čínské praxi. Ze sedmnácti poselstev mezi lety 1655 a 1795 – šest z Ruska, čtyři z Portugalska, tři z Holandska, tři od papeže a jedna z Británie, všechny až na tu poslední (pod vedením lorda Macartneyho) provedli *kou-tau.*"[16]

Právě toto „kou-tau", padnutí na kolena před císařem a několikeré pobití země čelem, jež jinak prováděli vyslanci všech čínských tributárních států, se stalo obrovským problémem ve vztazích Číny a západních států a je důkazem toho, jak vyhraněně ceremoniální povahu měly zahraniční vztahy čínského císařství („zahraniční vztahy" spadaly ostatně pod císařské ministerstvo obřadů, podobně jako *Li-fan jüan*, Úřad pro závislé državy, jenž se přednostně zabýval vztahy se střední Asií a Ruskem). Již od dob Macartneyho, který odmítl provést jiný ceremoniel, než jaký provádí před svým panovníkem (Čchien-lung mu to nakonec dovolil, třebaže soudobé čínské zprávy uvádějí, že Macartney, který původně klekl pouze na jedno koleno jako před svým suverénem, byl nakonec natolik oslněn majestátem císaře, že nevědomky klesl na obě dvě) panovalo oprávněné podezření, že západní „barbaři" budou dělat ceremoniální potíže, a byl to právě jen a jedině tento důvod, který zabránil přijetí lorda Amhersta císařem Ťia-čchingem roku 1816, a který způsobil, že západním vyslancům se dostalo přijetí

[15] The Cambridge History of Japan, vol. 4., s. 300.
[16] Hsü, Immanuel C. Y., China´s Entrance into the Family of Nations. The Diplomatic Phase, 1858-1880, Cambridge, Mass. 1960, s. 5.

císařem až 13 let po okupaci Pekingu a zřízení vyslanectví západních států v hlavním městě (roku 1873 je spolu s vyslancem Japonska přijal čerstvě plnoletý Tchung-č´).[17]

Jak dlouho mohla tato ceremoniální fantasmagorie vydržet? Právě jen tak dlouho, než promluvily západní zbraně. Dvůr zůstával v blaženém nezájmu o záležitosti pobřeží, pokud se ho nějakým způsobem přímo nedotkly. Ve dvacátých a třicátých letech 19. století však docházelo k událostem, které si již nemohl dovolit ignorovat. Východoindická společnost i menší obchodní společnosti jako proslulá Jardine, Matheson and Company, zaplavovaly Čínu pašovaným opiem, které mělo vážné devastující následky zejména pro úřednickou vrstvu. Roku 1834 také skončila kantonská odysea neoficiálních obchodních vztahů (jejíž pravidla byla stanovena roku 1757), Východoindické společnosti byl odňat monopol a čínským autoritám se namísto *taj-pana*, profesionálního obchodníka, který by koordinoval aktivity ostatních obchodníků a jednal jejich jménem s čínskými prostředníky, dostalo oficiálního britského úředníka pověřeného vládou ve funkci obchodního superintendanta první třídy (lorda Napiera). Tato osoba se opovážila narušit vžitá pravidla, pokusila se oslovit dopisem bez prostředníka přímo zástupce vlády (kantonského guvernéra) a žádat přijetí císařem v Pekingu (v souladu s instrukcemi, které Napierovi udělil přímo Palmerston, aniž by ovšem tušil, jakého prohřešku proti tradičním vztahům Číny k ostatním státům se dopouští). Dá rozum, že to vše bylo rozhořčeně odmítnuto. Záležitost s opiem se dvůr rozhodl vyřešit tvrdě a císař Tao-kuang (1821-1850) poslal do Kantonu ve funkci komisaře a zároveň generálního guvernéra Kuang-tungu a Kuang-si Lin Ce-süho. Lin, pravověrný konfuciánec, použil silná gesta (zabavil a zničil britským firmám zásilky opia, které měly na skladě), zároveň si ale uvědomoval technickou převahu Západu, jíž se „Říše středu" nemůže rovnat, fakt, který si dvůr plně uvědomil až o nějakých dvacet let později, když Británie a Francie vstoupily vojensky do Pekingu. Jako první v čínských dějinách projevil skutečně profesionální zájem o západní techniku a další „západní vědy" (mj. se seznámil s čínským překladem *Práva národů – Le Droit de gens* – od švýcarského

[17] Této praxi padnutí na kolena a pobití čelem země, tentokrát před císařským nápisem, který měl symbolizovat císaře samotného, se při přijetí mingského poselstva v Japonsku roku 1594 s úspěchem vyhnul poražený a „napravený" vazal Hidejoši s poukazem na „onemocnění kolena".

diplomata a významné postavy teorie mezinárodního práva Emericha de Vattela z roku 1758) a zároveň se pokusil o vlastní diplomatickou aktivitu. Nemaje po ruce britského zplnomocněnce poslal přes jednoho námořního kapitána dopis královně Viktorii, v němž se pokusil Britům vysvětlit, v jak obtížné situaci se jeho říše nachází (v příslušném mixu prosebného postoje úředníka a sebevědomého postoje zplnomocněnce vlády, jež vystupuje jako senior tributárního státu):

„Představte si, že by existovali lidé z jiné země, kteří by přivezli opium na prodej do Anglie a obalamutili by lidi, aby jej kupovali a kouřili; váš ctihodný vládce by to jistě nenáviděl a rozhořčilo by jej to. Až dosud jsme slýchali, že váš ctihodný vládce je vlídný a benevolentní. Přirozeně byste si nepřáli, aby jiné lidi potkávalo to, co vy sami nechcete. Také jsme slyšeli, že lodě, připlouvající do Kantonu, měly všechny povolení vystavená a předaná, v nichž stojí, že není dovoleno převážet pašované zboží. To naznačuje, že úřední nařízení vaší ctihodné vlády byla původně přísná a jasná. Jen pouze z toho důvodu, že je obchodních lodí tolik, až dosud zřejmě nebyly kontrolovány důkladně. Teď když bylo spojení navázáno a vy už jasně rozumíte přísnosti zakazujících zákonů našeho nebeského dvora, už zajisté nedovolíte svým poddaným, aby porušovali zákon."[18]

Foreign Office však nepovažoval tento dopis za oficiální diplomatické komuniké a vůbec jej nepřijal. Obchodnická lobby protlačila válku (s Palmerstonem jako ministrem zahraničí to nebylo zase tak těžké, tento politik o dvacet let později, už ve funkci předsedy vlády, dokonce neuznal Čínu za stát, pro nějž platí mezinárodní právo, aby omluvil malicherné důvody pro britsko-čínskou válku let 1856-58), britská flotila (lodě pronajal vládě William Jardine) snadno smetla čínské džunky, blokovala čínské přístavy a nakonec donutila Čínu k jednání. Již roku 1840 byl Lin Ce-sü obviněn, že zatáhl císařství do katastrofy, odvolán a poslán do pohraničí (konkrétně do Illi v Sin-ťiangu).

Když vojenské řešení selhalo, ještě stále zůstávala čínská tradice vyjednávání s barbary, placení tributů, taktika „štvaní jednoho barbara proti druhému" (*i-i ťi-i*), jíž ve středověké Evropě s takovým úspěchem využívala Byzantská říše, navazování osobních kontaktů s barbary, které by je umravnily a přivedly ke klidu. S touto výbavou a s titulem císařského komisaře vstoupil na

[18] Teng, Fairbank, s. 26.

scénu Mandžu Čchi-jing, člen mandžuského císařského klanu, který podepsal první čínské smlouvy se západními státy, roku 1842 v Nankingu s Británií, roku 1844 s Francií a USA. Čchi-jing, který ve čtyřicátých letech 19. století řídil „barbarské záležitosti", rozvinul taktiku, z níž už v této kapitole bylo něco naznačeno. Když sungský císař navázal „rodinné vztahy" s panovnickou dynastií státu Liao, zpacifikoval ji, protože Liao by přece nenapadlo člena vlastní rodiny. Taktika vyvdávání císařských princezen za barbarské vládce za účelem navázání rodinných vztahů a tím i pacifikace barbarů měla tradici od dynastie Západní Chan (206 př. Kr. – 9 po Kr.). Podobně žoviální Čchi-jing zcela vědomě navázal přehnaně srdečné vztahy s Palmerstonovým zmocněncem pro jednání v Nankingu, sirem Henry Pottingerem. V přesvědčení, že Pottinger je ve své vlasti významný muž s obrovským politickým vlivem, konal u něj zdvořilostní návštěvy, zahrnoval jej dary, pěl ódy na jeho intelekt, nabídl se mu (s úspěchem) za kmotra jeho syna. Pottinger byl okouzlen a dojat. Veškerá záplava důvěrností byla ze strany mandžuského vyjednavače vedena za jediným účelem – zpacifikovat barbary. Čchi-jing získal dojem, že skrze úzké osobní vztahy s Pottingerem bude moci ovlivňovat postoj Británie - vždyť byl prakticky členem jeho rodiny. Roku 1844 vysvětlil tuto metodu jednání s barbary v memorandu císaři Tao-kuangovi:

„(...) Je mnohem důležitější držet je (barbary – pozn. F. S.) pod kontrolou šikovnými metodami. Jsou období, kdy je možné je donutit, aby se ubírali naším směrem, ale nenechat je, aby porozuměli příčinám. Někdy do toho dáme vše, tak, aby nepojali podezření, takže pak můžeme držet na uzdě jejich rebelií ovlivněný neklid. Někdy jsme jim udělili přijetí a bavili je, po čemž cítili obdiv. A dále jsme v ně při jiných příležitostech prokázali důvěru v blahosklonném rozpoložení a pokládali jsme za nutné jít hlouběji v intimních rozhovorech s nimi, na základě čehož jsme pak byli schopni získat jejich pomoc v nezbytných záležitostech. (...) S tímto druhem lidí, pocházejícími z oblastí za hranicemi civilizace, kteří jsou slepí a neznalí ve věcech oslovování a forem ceremonie, i když budeme trvat na správné formě v oficiálních dokumentech, a budeme je posuzovat podle postavení nadřízeného a podřízeného, i když naše jazyky budou vyschlé a hrdla vyprahlá (jak se je budeme snažit přesvědčovat, aby se chovali podle našich způsobů), pořád nepřestanou zakrývat své uši a dělat, že jsou hluší. Nejenom, že není způsobu, jak je přivést k rozumu, ale ještě by to ihned způsobilo konflikt... Hádat

se s nimi o prázdné pojmy a nedocílit žádného podstatného výsledku by nebylo tak dobré, jako pominout tyto malé záležitosti a dosáhnout našeho širšího plánu. (...)

Schválení rumělkovým inkoustem (tj. schválení císaře – pozn. F. S.): Jenom tak s nimi může být jednáno. My tomu plně rozumíme."[19]

Čínská „zahraniční politika" tu pokračovala ve svých tradičních schématech. Císařští vyjednavači byli ochotni dávat západním státům neúměrné obchodní výhody nebo jim zaplatit spíše, než aby narušili prestiž dynastie. To, že císař udělil nejprve Američanům (a vzápětí dalším národům) právo exteritoriality, že musel zaplatit reparace, že zrušil kantonský systém z roku 1757 a otevřel pět přístavů volnému obchodu (se západními konzuly v každém z nich) pro něj nepředstavovalo velkou potíž. Pobřeží bylo daleko. A navíc vše jako by pořád ještě bylo v souladu s tradicí:

„Americká dohoda, vyjednaná Calebem Cushingem a Čchi-jingem roku 1844, byla v určitých otázkách vylepšením britských dohod, např. povolení exteritoriality, a dala Američanům bez boje vše, o co Britové bojovali. V tomto bodě existovala šťastná shoda mezi britskými, čínskými a americkými názory. Británie, jista si svou vlastní konkurenční převahou, usilovala o rovné podmínky volného obchodu pro všechny země. Čína zaujatá štvaním jednoho „barbara" proti druhému hodlala zacházet se všemi západními státy rovnoprávně; tak budou všechny závislé na císařově dobré vůli a nezískají výhody čínského obchodu skrze britskou blahosklonnost. Zatímco americký zájem byl už zformulován jako touha získat „most-favored-nation treatment" – obchodovat za tak dobrých podmínek jako kdokoliv jiný."[20]

Fairbank naznačuje, že už v těchto prvních konfliktech se Západem se lišil přístup Mandžuů a Číňanů. Zatímco Mandžuové jako Čchi-jing a další měli zájem na uchování dynastie, Číňané jako Lin Ce-sü nebo později kantonský guvernér Je Ming-čchen (za války let 1856-58) hájili přednostně zájmy Číny.

Krach tradiční diplomacie byl ale neodvratný. Přitom je příznačné, že dvůr se v Nankingu raději vzdal obchodních a celních výhod, než aby se vzdal této diplomacie:

[19] Teng, Fairbank, s. 38, 40.
[20] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 146.

„Ztráta území a placení reparací mohou být poníženími, jaká by měl utrpět každý poražený národ, ale nevhodné uvolnění tarifní autonomie bylo osudovým ohrožením Číny. Je s podivem, že mezi čínskými vládními představiteli nebylo jediného člověka, který by tehdy předvídal jeho poškození. Namísto toho se nejvíce obávali rovnoprávné formy oficiálních vztahů mezi oběma národy. To podle jejich názoru porušovalo důstojnost nebeského dvora. O této inovaci říkali: „Nebe a země jsou vzhůru nohama". Ale jelikož nemohli vzdorovat palbě barbarských zbraní, pro tuto chvíli tolerovali tuto ztrátu nebeské důstojnosti."[21]

Nankingskou smlouvou se však cítila vázána i britská vláda. Obchodníci ve smluvních přístavech jásali: čínská celní služba, která ve smluvních přístavech prováděla to, co existovalo jako „kantonský obchodní systém" v Kantonu od roku 1757, v čele s *tao-tajem,* hlavou celníků, byla zcela nevýkonná a britští a američtí obchodníci, kteří se starali o devět desetin obchodu ve smluvních přístavech, ji vesele podváděli, neboť jim s vyhranou opiovou válkou značně narostlo sebevědomí. Když v červnu 1850 britská loď *Lady Mary Wood* vyložila v Šanghaji náklad a opustila přístav bez zaplacení cla, britský konzul Rutherford Alcock se cítil nucen zasáhnout. Donutil firmu k uhrazení cla a zaplacení pokuty a podobně postupoval i v dalších případech. Obchodníci reptali proti konzulovým zásahům („it was not the business of the consul"), ale Alcock byl neoblomný:

„Případ *Lady Mary Wood* krystalicky ukázal rozdílný pohled britské vlády, která uzavřela smlouvu a toužila dodržet veškeré její provize, ty, které omezovaly aktivity cizích obchodníků, i ty, které jim zaručovaly větší ochranu, na jedné straně a cizích obchodníků, nehledící na zákazy, na straně druhé. Britská vláda podpořila konzulovo jednání."[22]

Konzul se tak při několika příležitostech postavil na místo čínských celních autorit; přitom ale žádal místní úředníky, aby zvýšili kvalitu své celní služby. Povstání tchaj-pchingů, jejich rychlý postup údolím Jang-c´a jejich vstup do Šanghaje 7. září 1853 pak přinesl zcela novou kvalitu britsko-čínských vztahů. Vzbouřenci vypálili dům celní správy, *tao-taj* a prefekt šanghajské oblasti se museli ukrýt na území západních cizinců, kteří vyhlásili přísnou neutralitu

[21] Li Chien-nung, s. 42.
[22] Morse H. B., The International Relations of the Chinese Empire, vol. II., The Period of Submission, 1861-1893, London 1918, s. 9-10.

v zápase císařství s tchaj-pchingy. Alcock, aby tuto neutralitu dodržel, odmítl uznat pravomoc císařského *tao-taje* vybírat clo a obchodníci se v očekávání celní anarchie upřímně radovali. Alcock se však spolu s americkým konzulem sám rozhodl zorganizovat profesionální celní službu s britskými subjekty jako zaměstnanci čínské vlády (opět to chápal jako svou povinnost podle nankingské smlouvy). Rozhodl se tak poté, co zjistil, že Číňané nejsou sami schopni zajistit tento „element of probity and vigilance". Tento systém začal fungovat 12. července 1854 a jeho efektivitu potvrdilo zrození Císařské námořní celní služby v čele s Robertem Hartem roku 1861 (která už nefungovala pouze v Šanghaji, ale ve všech smluvních přístavech). Alcockovy kroky podpořila britská vláda, císařský dvůr s nimi nadšen nebyl:

„Systém přesného výběru a publikovaných zpráv nicméně nebyl tolik příjemný vyšším úředníkům a centrální administrativě a dvoru v Pekingu; a o rok později byl *tao-taj*, který vyslovil souhlas s jeho zavedením, sesazen a odsouzen do vyhnanství na hranici."[23]

Dvoru v Pekingu tu asi vadilo především to, že *tao-taj* vůbec vstoupil v tak úzký styk s cizinci a že se podřídil systému, který navrhli oni, i když jeho pozice byla za dané situace krajně obtížná. Tento šanghajský *tao-taj* (Wu Ťien-čang) byl jedním z řady pobřežních úředníků, kteří na jedné straně měli od vlády v Pekingu přísné instrukce ohledně toho, co je cizincům možné dovolit a co ne, na druhou stranu se museli rozhodovat často na místě podle momentální situace sami, vzhledem k tomu, že dvůr byl příliš daleko a často vůbec nedosažitelný. Pak ovšem museli nést tíživé následky.

Klasickým příkladem vysokého úředníka zmítajícího se mezi striktními instrukcemi své vlády a tíživou realitou převahy Západu je generální guvernér Kuang-tungu a Kuang-si v 50. letech 19. století Je Ming-čchen. Když se Velká Británie konečně odhodlala využít vnitřního zhroucení Číny v důsledku tchaj-pchingského povstání a pod záminkou ponížení britské vlajky (byla omylem spálena čínskými vojáky, kteří na tzv. „hybridní džunce" jménem Arrow /v podstatě džunka s evropským komínem, zvaná „lorcha" – odtud také jako název konfliktu let 1856-58 „válka o lorchu", v angl. též „Arrow War"/ hledali

[23] Morse II., s. 24.

kontraband) zaútočila na Kanton. Guvernér Kantonu byl vyzván, aby město vydal, nicméně odpovídal Britům urážkami a arogantním postojem, a proto vstoupil do historie jako arogantní xenofob, neschopný vnímat realitu situace. Nedávné studie však ukázaly, že tento muž zřejmě vnímal realitu až příliš. Jeho jednání sice bylo arogantní, nicméně on bojoval pouze slovy a ačkoliv mohl očekávat britský útok, nečinil žádné přípravy k válce ani město nijak neopevnil. Tehdy se mezi lidmi říkalo, že guvernér si nechal vyložit budoucnost a věštba pravila, že se Britové stáhnou bez boje. Věc je však zřejmě prozaičtější: guvernér si byl vědom toho, že jako guvernér v Kuang-tungu je odpovědný za barbary a nesmí přitom udělat nic, čím by poškodil prestiž císařské vlády, jejímž oficiálním zástupcem byl. Zároveň si ale uvědomoval, že si nemůže dovolit vést skutečnou válku s Brity, protože ti by čínské jednotky opět smetli a on by dopadl jako Lin Ce-sü: hněv dvora by se obrátil proti němu, byl by poslán do vyhnanství nebo možná popraven. Proto se rozhodl kombinovat arogantní postoj, aby učinil zadost prestiži vlády, a čistě defenzivní strategii: snad doufal, že to u Britů zabere a na zcela nechráněné město přece jen nezaútočí. To se ovšem zklamal: britská armáda obsadila Kanton, zmocnila se ja-menu guvernéra a guvernéra samotného zadržela. Byl odvezen jako zajatec do Kalkaty a roku 1858 tam i zemřel.

Obsazení ja-menu guvernéra zprostředkovaně předznamenalo pád jiného odborníka na barbary, veterána Čchi-jinga. Jak už víme, svou metodu jednání s barbary vyložil detailně v memorandu císaři Tao-kuangovi roku 1844. V archivu ja-menu kantonského guvernéra Britové objevili jeho kopii a tehdy mladý, sinofilně založený diplomat Thomas Wade (později vyslanec v Číně) toto memorandum přeložil do angličtiny. Mezitím se mladý císař Sien-feng (1851-1861) byl nucen vyrovnat s novou prohranou válkou s „barbary" a povolal k sobě Čchi-jinga. Starý Mandžu, již značně sešlý a poloslepý, už přišel o své někdejší postavení, žil v ústraní a novou krizi chápal jako příležitost opět se dostat nahoru. Při audienci zahltil císaře svými údajnými schopnostmi udržet barbary na uzdě a Sien-feng ho vyslal do Tiencinu, kde s Brity (lord Elgin v čele delegace i vojenského kontingentu, Thomas Wade a Horatio Nelson Lay vedli jednání) už jednali Mandžuové Kuej-liang a Chua-ša-na. Nečekaný Čchi-jingův příjezd na místo jednání je vyděsil; tušili katastrofu:

„11. června (1858 – pozn. F. S.) Čchi-jing formálně informoval Elgina o svém postavení zplnomocněného vyslance s autoritou užívat oficiální pečeti (*kuan-fang*).vedle zbylých dvou vyslanců. Elgin jej stále odmítal přijmout, ale vyslal své dva mladistvé asistenty, Horatio Laye a Thomase Wadea, aby jej odstranili od jednacího stolu taktikou, jež zahrnovala šikanování, hrozby, ztrapňování a zesměšňování. Čchi-jing, který o jejich poslání nevěděl nic, se ihned po jejich příjezdu pokusil získat nad nimi kontrolu osobním šarmem a jemným přístupem, jak to učinil s Pottingerem roku 1842. Při pohledu na Laye propukl v pláč a říkal, že připomenutí jeho přátelství s jeho otcem, Georgem Tradescantem Layem (bývalým britským konzulem v Číně – pozn. F. S.), jej hluboce pohnulo... Představil svého syna a Laye jako přátele druhé generace. Podle Laye a Wadea „byla jeho konverzace skvělým plácáním komplimentů a morálního sentimentu, pronášená v onom smíšeném duchu ochranitelství a sebeponížení, jenž byl, jak lze nahlédnout, mandaríny, kteří s námi byli předtím v kontaktu, považován za skutečné naplnění „zmírnění a umravňování barbarů".

Oba mladiství Britové sledovali jeho představení s trpělivostí, až jeho chvalozpěv na cizince dostoupil vrcholu. Pak náhle Lay vytáhl z kapsy dokument a donutil Chua-ša-na, ať jej přečte nahlas. Bylo to slavné Čchi-jingovo memorandum z roku 1844 o zacházení s barbary... Když se Chua-ša-na při svém čtení dostal k následujícím pasážím (jak lze ošálit barbary jemným vystupováním a o tom, že nemají vychování, protože pochází z oblastí za hranicemi civilizace, viz s. 17-18 – pozn. F. S.), atmosféra se stala nesnesitelnou... V této trapné situaci mohl Čchi-jing odpovědět pouze slzami; Kuej-liang vypadal zahanbeně, ale oba cizinci odešli naplněni značnou hrdostí."[24]

Ačkoliv ostatní západní diplomaté v Tiencinu, jmenovitě Rus Puťatin a Američan Reed, vyjádřili znechucení nad „klukovinou" obou mladých Britů, Elgin jejich jednání schválil a připomněl Reedovi, že Američané jistě budou rádi sklízet ovoce toho, co vyjednají Britové, ať už přitom použijí jakékoliv metody. Tři bezradní mandžuští diplomaté mezitím referovali dvoru smutnou zprávu:

„Poté, co jsme ztratili Kanton, naše staré složky ohledně barbarských záležitostí v Je Ming-čchenově kanceláři byly ukradeny anglickými barbary a

[24] Hsü, s. 40-41.

tradiční metody (zacházení s barbary) se všechny provalily. Naše techniky kontroly jsou ztraceny a náš vtip a odvaha vyčerpány."[25]

Čchi-jing byl tak zahanben a nervově vyčerpán, že opustil jednání v Tiencinu ještě předtím než mu to mohl císař přikázat (ve výše citované zprávě byl o to žádán, protože cizinci dali jasně najevo, že chtějí, aby byl z jednání odstraněn). Tím se vystavil trestu. Císař Sien-feng kypěl hněvem, protože v Čchi-jinga vkládal značnou důvěru a byl osobně přesvědčen, že s barbary vyjedná rozumný mír. Jmenování Čchi-jinga chápal jako selhání své schopnosti výběru vhodných mužů a to natolik, že se cítil ve svém ediktu z 15. června 1858 nucen ospravedlnit: „Znovu jsem jmenoval Čchi-jinga, tentokrát s velkou neochotou, doufaje, že může dosáhnout (vyřešení problému s barbary). I když byl doporučen v memorandu prince Chueje, to já sám jsem učinil konečné rozhodnutí. Hluboce se stydím za svůj nedostatek předvídavosti."[26]

Čchi-jing byl uvězněn a císařský klanový soudní dvůr (pro osoby z císařského klanu Aisin Gioro) jej odsoudil k smrti uškrcením. Císař mu později povolil sebevraždu.

Spolu s odchodem Čchi-jinga se zavřela voda i nad tradiční diplomacií. I když její zbytky doznívají až do konce 19. století, císařští diplomaté byli v jednáních s cizinci fakticky nuceni akceptovat nové místo Číny v mezinárodním pořádku. Kuej-liang a Chua-ša-na v Tiencinu a o dva roky později princ Kung v Pekingu byli nuceni čelit těmto novým skutečnostem, ohrožováni domácími konzervativci, bez opory v precedentech a s hrozbou obvinění z velezrady nad hlavou.

Nové místo Číny v mezinárodních vztazích

Krize let 1856-1860 uvedla Čínu na cestu, z níž už nebylo návratu. Přitom západní národy, které čínské císařství na tuto cestu násilím zavedly, jako by si teprve nyní začaly uvědomovat fundamentální charakter čínské civilizace a státu, aniž by ovšem předpokládaly, že tradiční Čína vržená do nového světového pořádku musí automaticky skončit. Hlavními jednajícími byli především Britové,

[25] Hsü, s. 42.
[26] Tamtéž, s. 44.

Francouzi se drželi spíše stranou a Rusové, stavějící na zdaleka nejdelších diplomatických vztazích s Čínou, se snažili brát z obou stran.

Lord Elgin, který vedl vojenské akce a diplomatická jednání těchto let (předtím získal vynikající renomé ve službách Britského impéria jako guvernér Jamajky a generální guvernér Kanady), se považoval za „přítele Číny" v tom smyslu, že se domníval, že současný systém zahraničních vztahů Čínu jednoznačně poškozuje. Uvědomoval si, že generální guvernéři přímořských provincií musejí lhát do Pekingu o skutečném stavu věcí, aby nedali najevo svou neschopnost a nepřišli tak o místo (nebo o hlavu); císař a dvůr v Pekingu, kteří žili jako ve zlaté kleci, jim pak na základě těchto pomýlených informací udělovali ještě pomýlenější rozkazy. Jednoznačně platilo, že tvrdí konzervativci odporující jakékoli dohodě s cizinci, v okamžiku, kdy opustili hlavní město, setkali se s cizinci tváří v tvář a poznali jejich zdrcující technickou převahu, rychle měnili názor: to byl případ Kuej-lianga, jeho zetě prince Kunga a dalších. Elgin k tomu napsal: „Jsem si jist, že tak dlouho, dokud bude přetrvávat systém, v němž je řízení zahraničních záležitostí svěřeno provinční vládě, nemůže být žádná jistota ohledně mírových vztahů s touto zemí." Poukázal na to, že generální guvernér (který řídil několik provincií najednou) a guvernér (který stál v čele jedné konkrétní provincie) nebyli ze své pozice odpovědni za nic jiného než za zájmy své vlastní provinční oblasti. A dále napsal: „Nikde v Číně, s výjimkou Pekingu, vskutku neexistuje žádná starost o obecné zájmy císařství, žádný cit, jenž by odpovídal naší ideji národnosti, dokonce ani vzdáleně."[27] Sinolog Immanuel Hsü k tomu uvádí konkrétní příklad:

„Paralelní k neexistenci jakéhokoliv zahraničního úřadu byla absence jakéhokoliv pocitu národa; v císařské Číně nebyla žádná národní vlajka, existovaly jen dynastické nebo císařské prapory. S úsměvem je zaznamenáno, že před opiovou válkou roku 1839 britský obchodní superintendant v Číně, Charles Elliot, vyzval generálního guvernéra v Kantonu, Teng Tching-cenga, aby se rozdíly mezi „oběma národy" urovnaly mírovou cestou. Teng byl údajně zmaten pojmem „oba národy", které mylně považoval za Anglii a Spojené státy. Jistý

[27] Banno, Masataka, China and the West, 1858-1861. The Origins of Tsungli Yamen, Cambridge, Mass. 1964, s. 13.

důmyslný sinolog tvrdil, že stará Čína nebyla ani tak státem jako spíš kulturní entitou. Císařská Čína bezpochyby nebyla národním státem."[28]

Elginova zpráva pokračovala:

„Generální guvernér nebo guvernér, čelil-li řízení zahraničních záležitostí, nebyl schopen oznámit do Pekingu skutečný stav věcí. Jeho život a osud jsou zcela v rukou žárlivé vlády, jež je ve vztahu k veškerým otázkám zahraniční politiky hluboce nevědomá a jež takovou musí i zůstat tak dlouho, dokud bude kancelář zahraničních záležitostí sídlit v provinciích. V devíti případech z deseti riskuje obojí (ztrátu úřadu i ztrátu života), má-li vůbec tu odvahu dát na vědomí svému panovníkovi nevítanou pravdu... Za běžných podmínek, je nejmoudřejší cestou, a tudíž tou, jež je obecně sledována, dovolit urážkám (ze strany cizinců), aby proběhly bez povšimnutí, spíše než přijmout nebezpečí dostat se s cizinci do potíží."[29]

Ve svých zprávách pro dvůr pak generální guvernéři přímořských oblastí lakovali situaci na růžovo tak dlouho, až se jim cizinci opět vymkli z rukou a došlo k další válce. Dvorští hodnostáři a členové císařské rodiny však beztak dávali přednost tomu uvěřit těmto pohádkám a jejich nevědomost o záležitostech mimo Peking byla až zarážející. Když Robert Hart přijel poprvé do Pekingu, bylo to v červnu roku 1861 – tedy v době, kdy princ Kung, kancléř Wen-siang a Kuej-liang oficiálně požádali císaře o zřízení cung-li ja-menu. Hartův přítel lékař, David F. Rennie, zaznamenal, co mu Hart vyprávěl o svém prvním setkání s Kungem, mladším bratrem císaře:

„Princ mu položil řadu otázek ohledně záležitostí celní služby a poznamenal, že jej on (Mr. Hart) musí považovat téměř za dětinského, když mu pokládá takové množství a (navíc) zjevně jednoduchých otázek; ale pravda byla, že až donedávna byl (princ) naprosto neobeznámen nejen s těmito speciálními záležitostmi, ale i s otázkami obchodu všeobecně, vzhledem k tomu, že až do nedávné doby, kdy jej minulé události donutily přijmout současné povinnosti, se nemusel zabývat ničím, vyjma své zábavy."[30]

---

[28] Hsü, s. 13.
[29] Banno, s. 13.
[30] Rennie svůj deník vydal roku 1866. Citát v: Bruner, Katherine F., Fairbank, John K., Smith Richard J. (ed.), Entering China's Service. Robert Hart's Journals, 1854-1863, Cambridge, Mass. 1986, s. 241.

Podobně princ Kung při jednání s Elginem v Pekingu roku 1860 „údajně poznamenal v průběhu konverzace po obědě, že až teprve po expedici roku 1860 si čínská vláda uvědomila, že Indie je výhradní provincií Britského impéria, přitom jejich dojem do té doby byl, že Velká Británie je velmi malým ostrovem, jehož populace je tak velká, že větší část lidí je nucena žít na lodích".[31]

Tato ignorance nebyla výhradní doménou prince Kunga, který se navíc mohl odvolávat na své mládí (roku 1860 mu bylo pouhých 27 let). Princ ji dával pouze více najevo, protože jej okolnosti donutily k tomu, aby se on a pár dalších hodnostářů dostali do styku s cizinci více než kdo jiný.

Nicméně prvními muži, kteří byli nuceni přijmout pravidla mezinárodního pořádku, byli Mandžuové Kuej-liang a Chua-ša-na při jednání s lordem Elginem, Thomasem Wadem a Horatiem N. Layem v Tiencinu v květnu a červnu 1858. Po neslavné epizodě s Čchi-jingem jednání pokračovala a Elgin neustále trval na stálém diplomatickém zastoupení cizích diplomatů v Pekingu, což považoval za zdaleka nejdůležitější věc. 29. června napsal v dopise lady Elginové: „Stálého vyslance v Pekingu považuji za zdaleka nejdůležitější záležitost zajištěnou (tiencinskou) smlouvou; právo obchodovat ve vnitrozemí o něco méně... Třebaže jsem byl donucen k tomu jednat téměř brutálně, v tomto všem jsem přítelem Číny."[32] Elgin se domníval, jak už bylo naznačeno výše, že jedině stálé diplomatické zastoupení přímo v hlavním městě, vyřeší všechny zmatky, které dosud provázely britsko-čínské vztahy vzhledem k nemožnosti překonat provinční správu a oslovit Peking přímo. Mandžuští zplnomocněnci tvrdě oponovali přítomnosti vyslanců v Pekingu a Francouzi, Rusové a Američané se tohoto požadavku nakonec vzdali. Pouze Elgin byl neústupný. Starý Kuej-liang na něj marně naléhal, že přijetí požadavku stálého vyslance v Pekingu jej bude stát v jeho třiasedmdesáti letech hlavu (11. června dostal instrukci, že pokud na to přistoupí, bude popraven). Nakonec stíháni přísnými rozkazy z hlavního města byli nuceni přistoupit na Elginův zásadní požadavek: stálé diplomatické zastoupení cizinců v Pekingu a další obchodní výhody pro cizince. Ačkoliv se tomu mandžuští vyjednavači zuřivě bránili, Britové prosadili ratifikaci smlouvy

[31] Banno, s. 202. Cituje z David F. Rennie, The British Arms in North China and Japan, London 1864, s. 184.
[32] Banno, s. 20.

v Pekingu. Ovšem když britský vyslanec sir Frederick Bruce (Elginův bratr) a francouzský vyslanec přistáli v červnu 1859 u Tiencinu s cílem zamířit do Pekingu a provést zde ratifikaci, byli zastaveni a jejich vojenské oddíly smeteny u vojenské pevnosti Taku. Byly potopeny čtyři britské dělové čluny s mnoha oběťmi, což vyvolalo silné emoce.

Elgin a francouzský vyslanec baron Gros se tedy museli vrátit roku 1860 se silnějšími oddíly. Rozsáhlý britsko-francouzský kontingent smetl ještě mohutnější císařskou armádu mongolského generála Seng-kuo-lin-čchina. Tento vojenský génius, který se vyznamenal v bojích s povstalci Nien na severu Číny, je dalším příkladem muže, jenž byl nucen pod tlakem okolností zaujmout obojaký postoj. V očích cizinců byl fanatickým xenofobem, který zuřivě odmítal jakoukoliv dohodu tváří v tvář zdrcující převaze západních zbraní, v císařském archivu jsou však zachovány jeho zprávy pro dvůr z bojiště, v nichž velmi realisticky hodnotí situaci, uznává zdrcující vojenskou převahu Západu a vyzývá dvůr k urychlenému započetí jednání se Západem.

V Pekingu, kde se s blížícími se jednotkami „barbarů" očekávalo něco na způsob „konce světa", vládl dokonalý zmatek a beznaděj, o nichž nám zanechal zprávu kancléř Wen-siang, Mandžu, který hrál o něco později stěžejní roli při zřizování a fungování cung-li ja-menu: „Opět bylo v hlavním městě vyhlášeno stanné právo a srdce lidí se třásla. Ti, kteří drželi metropolitní úřady, uprchli na vozech..."[33] Císař Sien-feng uprchl i s dvorem do Džeholu, ačkoliv jej metropolitní hodnostáři, mj. právě Wen-siang, důrazně varovali, aby to nedělal. Všeobecně se očekával pád dynastie. Zájmy západních velmocí, především Británie, umožnily její přežití za cenu dotlačení Číny k úplné změně koncepce její zahraniční politiky. Novým reprezentantem pro zahraničí se v prvních letech po roce 1860 stal princ Kung, vyjednavač se západními velmocemi z doby okupace Pekingu.

Zprvu si ale nikdo změnu nepřipouštěl. I když Čína na začátku šedesátých let prožila bezprecedentní události – okupace Pekingu Brity a Francouzi, devastující tchaj-pchingské povstání a jeho porážka s pomocí západní techniky a vojáků - , ještě stále bylo možné uvést tyto události do souladu s minulostí. Když

[33] Wright, s. 12. Rozsáhlejší popis tamtéž.

se princ Kung, císařovna-vdova Cch´-si a provinční hodnostáři Ceng Kuo-fan a Li Chung-čang pustili v 60. letech do tzv. restaurace Tchung-č´, všeobecně byly pro jejich v podstatě konzervativní úsilí citovány příklady z hluboké minulosti: obnova císařské moci za druhé dynastie Chan (v 1. století, po porážce povstání Rudých obočí) a především obnova dynastie Tchang po porážce devastujícího An Lu-šanova povstání za vlády císaře Su-cunga (756-762) – to druhé z toho důvodu, že císař porazil vzbouřence An Lu-šana s cizí pomocí, konkrétně kmene Ujgurů.[34]

Jedna výrazná změna se však přece jen objevila hned na začátku. Princ Kung podepsal v okupovaném hlavním městě Pekingskou konvenci, potvrzující v podstatě před dvěma lety uzavřenou Tiencinskou smlouvu (včetně obávané klauzule o stálé přítomnosti cizích diplomatických zástupců v Pekingu), a aby jí mohl dostát, odeslal 13. ledna 1861 – v době, kdy se už cizí jednotky začaly stahovat z města, nicméně dvůr dlel stále ještě v Džeholu – memorandum, v němž žádal císaře o zřízení zcela nového úřadu pro zahraničí, osvobozeného od jakýchkoliv předchozích precedentů – úřadu, pro nějž se vžil zkrácený název cung-li ja-men:

„Budeme-li v současné době sledovat svůj plán, měli bychom jednat na základě dohod (tj. Tiencinské smlouvy a Pekingské konvence – pozn. F. S.) a nedovolit cizincům, aby je třeba jen o kousek překročili. V našem vnějším jednání bychom měli být upřímní a přátelští, ale (budeme se) v klidu snažit udržet je v mezích. Potom v průběhu dalších let, i když budou příležitostně mít požadavky, přesto nám nečekaně nezpůsobí velkou katastrofu. Po opatrném zvážení celé situace jsme načrtli šest ustanovení:

1.Založit v hlavním městě Cung-li ko-kuo š´-wu ja-men („úřad zabývající se obecně zahraničními záležitostmi", tj. cung-li ja-men)... pod vedením princů a ministrů... Jakmile budou vojenská tažení ukončena a záležitosti jiných zemí budou zjednodušeny, nový úřad bude zrušen a jeho funkce bude opět přenesena na Velkou radu, která ji bude vykonávat v souladu se starým systémem." (...)[35]

Cung-li ja-men se stal zvláštní subkomisí Velké rady a princ Kung a jeho spolupracovníci pak dokázali udržet mír se západními velmocemi po dvacet let. Kung sám nebyl příliš inteligentním mužem, třebaže se snažil na sobě pracovat.

[34] Wright, s. 46-48.
[35] Teng, Fairbank, s. 48.

Jeho spolupracovníci v ja-menu, jeho tchán a signatář tiencinské dohody Kuej-liang a především Wen-siang (oba podepsali spolu s princem memorandum se žádostí o zřízení ja-menu), jej však dokázali vhodně usměrnit. Princovi se také podařilo najít spolupracovníky ze Západu, kteří byli ochotni (někteří zištně, někteří nezištně) pomáhat Číně vplout do vod mezinárodních vztahů. To platí zejména pro bývalého presbyteriánského misionáře a překladatele, Američana Williama A. P. Martina. Martin už v 50. letech přeložil do čínštiny standardní výklad mezinárodního práva *Elements of International Law* od Henryho Wheatona a na začátku šedesátých let jej nabídl princi Kungovi. Tak jako Lin Ce-sü s dílem Emericha de Vattela byl i Kung okouzlen tím, že má po ruce nástroj, kterým může zdánlivě efektivně zastavit expandující západní velmoci. Roku 1864 pak konečně přišlo mezinárodní právo v rukou Číňanů ke slovu. V tomto roce proběhla prusko-dánská válka o Šlesvicko-Holštýnsko a Prusové zajali u čínského pobřeží tři dánské lodě. Cung-li ja-men v souladu s mezinárodním právem protestoval proti narušení teritoria svých výsostných vod a dočkal se omluvy od pruského vyslance.

V šedesátých letech byla ze strany západních diplomatů, zejména britských, dána čínským diplomatům široká možnost uvést čínské císařství do mezinárodních vztahů. Britové Rutherford Alcock, sir Frederick Bruce, Robert Hart, v menší míře i Thomas Wade vsadili na tzv. „co-operative policy", díky níž bude moci Čínu postupně, krůček po krůčku, modernizovat a učinit z této „zahnívající civilizace" fungující společnost, což zlepší možnosti obchodování s touto zemí. Zejména Alcock si uvědomoval, že čínská modernizace jako celek v sobě zahrnuje „takovou revoluci, jaká tu nebyla od počátku světa". Pokrok nemohl být příliš rychlý. „Civilizace nemůže být jako celek přenesena z jednoho národa na druhý."[36]

Tato spolupráce diplomatů s čínskou ústřední vládou, podporovanou vládou v Londýně (zejména ministrem zahraničí lordem Clarendonem), byla ovšem solí v očích reprezentantům britských obchodních firem ve smluvních přístavech, tzv. „Old China Hands", s tradicí podnikání a obchodování v Číně

[36] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 316.

trvající několik desetiletí. V okamžiku, kdy britští diplomaté opustili smluvní přístavy a přesunuli se do Pekingu, ztráceli do jisté míry kontakt s místními obchodnickými kruhy a ty na to reagovaly velmi ostře. Obviňovali Alcocka, že se „počínštil", že když má čínská vláda nějaký spor s obchodníky, zásadně straní Číňanům. Rozčilený čtenář novin *North China Herald* napsal: „Je dnes zvykem považovat Číňany za neschopné jakéhokoliv aktu nepřátelství vůči cizincům nebo čehokoliv zlého. Jako král Anglie – Číňan nemůže udělat nic špatně."[37] Rutherford Alcock si jako dlouholetý konzul ve smluvních přístavech a v letech 1865-69 britský vyslanec v Pekingu vypěstoval zřejmě poměrně silnou averzi vůči obchodníkům, jak o tom může svědčit záznam v deníku Roberta Harta o jeho vůbec prvním setkání s Alcockem při snídani v Hongkongu 9. října 1854, v době krize kolem výběru cel v Šanghaji (viz výše):

„Snídal (jsem) dnes ráno s panem konzulem Alcockem... Byl jsem docela překvapen, že je Jeho Excelence tak vzrušujícím mužem. Něco se objevilo ze strany obchodních firem v Šanghaji, co ho znechutilo; hovořil o tom s velkým zanícením – jakoby zapomněl na všechno kromě tohoto tématu – a ke své řeči přidal jistou gestikulaci..."[38]

Obchodníci ruku v ruce s protestantskými misionáři stále tlačili na to, aby se vrátila „gunboat policy" uplatněná s takovým úspěchem při okupaci Pekingu roku 1860 a modernizace se v Číně prosadila násilím. Neuvědomovali si nebo nechtěli vědět, že sám lord Elgin shledával důvody pro války let 1858 a 1860 velmi obskurními a pro obchodníky měl ta nejhorší slova. Právě tak lord Derby, předseda vlády v letech 1866-68, patřil na konci padesátých let v parlamentu k největším oponentům „gunboat policy" vůči Číně. Rutherford Alcock shrnul naděje těchto mužů roku 1867:

„Třebaže je obecný dojem věcí velmi neuspokojivý a nic neslibuje, věřím, že v (čínských) vládnoucích třídách už probíhá kvas - a obzvláště zde v kanceláři zahraničí, pokud ne v samotném paláci -, jenž (nám) zapovídá skleslost. Pokud jen budou moci být nalezeny prostředky, jak je (Číňany) ochránit před veškerým cizím vměšováním a pokusy o diktování, stále je ještě prostor pro naději. (Berme v úvahu) tyto stoupající silné instinkty odporu a národní hrdosti, dávající čerstvou

[37] Wright, s. 29.
[38] Bruner, Fairbank, Smith, s. 25.

sílu zpátečnické a proticizinecké straně; přitom zároveň paralyzují veškerou nadějnou snahu v těch, kteří jsou více nakloněni pokroku, ze strachu, že je to (tj. současné umírněné jednání západních politiků) jen předstupeň pro novou akci jedné nebo více cizích velmocí a (další) stupeň vměšování do jejich vnitřních záležitostí, který narušuje jejich suverénní práva jako nezávislého národa... Na velké změny se lze těšit v nijak vzdálené době, jsem (o tom) přesvědčen, ale co se týče této stále se vracející překážky – skutečná *bete-noire* pro Číňany... Žádný národ nemá rád vměšování cizí velmoci do svých vnitřních záležitostí, ať už je jakkoliv dobře míněno, a Čína není výjimkou z tohoto pravidla. Právě naopak, jejich hrdost na rasu a to, co považují za skutečnou civilizační nadřazenost ke všem cizím národům, je dělá obzvláště netrpělivé a neústupné pod bičem cizího nátlaku. Jsem hluboce přesvědčen, že by postupovali rychleji a lépe, budou-li ponecháni na pokoji."[39]

V císařské administrativě bohužel nic nemohlo fungovat úplně jednoduše, a tak ani cung-li ja-men nebyl tak úplně jediným úřadem v administrativě, který se zabýval zahraničními záležitostmi. Pobřeží bylo nadále vnímáno jako zvláštní oblast a pro jeho záležitosti byly zachovány funkce komisařů známé z období před opiovými válkami. Byli to „komisař pro severní přístavy" a „komisař pro jižní přístavy", úřady, jež drželi generální guvernéři v Tiencinu a v Nankingu a které se staly znakem rostoucího vzrůstu regionální moci v Číně po potlačení tchaj-pchingského povstání. Právě z pozice komisaře pro severní přístavy si generální guvernér v Tiencinu Li Chung-čang vybudoval v 70. a 80. letech pozici neoficiálního ministra zahraničí Číny, který postupně zastínil cung-li ja-men (ten se smrtí kancléře Wen-sianga roku 1876 ztratil svou počáteční vitalitu).

Ve smluvních přístavech kralovalo úspěšné dítě britsko-čínské spolupráce 60. let: Císařská námořní celní služba (The Imperial Maritime Customs Service). Dva muži, kteří se zasloužili o její vznik, Horatio Nelson Lay a Robert Hart, byli reprezentanty dvou rozdílných přístupů k Číně a k Číňanům. Lay přišel s návrhem zřízení celní služby z důvodu snahy posílit svou pozici v Číně, odmítal se ovšem podřídit císaři nebo jeho úředníkům s tím, že britský gentleman nemůže být nikdy podřízeným necivilizovaných barbarů. Hart, který po Layovi převzal řízení celní služby, naopak sám sebe i své zaměstnance považoval za zjevné zaměstnance

[39] Wright, s. 23.

čínského císaře, což svým podřízeným nikdy neopomněl klást na srdce. Císařská námořní celní služba se rozšířila do všech smluvních přístavů, jejími zaměstnanci byli ovšem především Britové, počínšťování této instituce začalo až na začátku 20. století (v podobě, kterou jí dal Hart, nicméně vydržela až do roku 1943). Tato instituce byla zpočátku pro čínskou vládu vhodným nástrojem, jak získat velké příjmy, tolik potřebné pro modernizaci země, v pozdějších letech se ale Celní služba stala shromažďovatelkou peněz pro reparace za prohrané války se západními státy, čili do jisté míry nástrojem západního imperialismu.[40]

Na cestě k diplomatickému zastoupení v cizině

O tradičním vztahu Číňanů k cizině už máme jistou představu; odmítání představy rovnoprávnosti Říše středu s ostatními státy světa s sebou neslo nejen nechuť k vytvoření speciálního úřadu pro zahraniční záležitosti, ale i nepochopení pro nutnost stálého diplomatického zastoupení v cizině.[41] Zatímco evropská diplomacie tuto cestu používá již od raného novověku, vzhledem k množství států a státečků na evropském kontinentě, Čína vysílala mise do zahraničí vzácně, a to pouze s jedním, konkrétním posláním. Častěji přicházely vyslanecké mise do Číny, od tributárních států, kde se jim dostávalo přijetí císařem rituální formou, jak už bylo popsáno jinde. Tito vyslanci ale nezůstávali natrvalo, předpokládalo se, že po uplynutí stanovené doby opět Čínu opustí: to právě nepochopil roku 1793 vyslanec Jiřího III. lord Macartney, takže dvorští hodnostáři museli diskrétním způsobem projevit obavy o jeho zdraví, které může ohrozit nezdravý pekingský vzduch, aby Brit pochopil, že se mu naznačuje, aby opustil Čínu.

Do šedesátých let 19. století jen velmi malé množství Číňanů opouštělo Čínu; jednalo se většinou o křesťanské konvertity, které jejich jezuitští a

[40] K Císařské námořní celní službě a osobnosti Roberta Harta viz Morse, H. B., The International Relations of the Chinese Empire, vols. I-III, London, Calcutta 1911-1918 (jak Morse píše v jednom z úvodů, zamýšlel toto dílo původně jako Hartův životopis) a také rozsáhlou monografii Wright, Stanley F., Hart and the Chinese Customs, Belfast 1950.

[41] Diplomacie se v Číně rozvíjela úspěšně v období čínského starověku, v období před sjednocením Číny dynastií Čchin roku 221 př. Kr., v období Jara a Podzimu a Válčících států. Tehdy byli diplomaté považováni za úspěšné povolání a sám Konfucius v Hovorech vyzývá jednoho ze svých nejlepších žáků, aby se stal diplomatem. „Nicméně čchinské sjednocení Číny ve 3. století př. Kr. zasadilo diplomacii smrtelnou ránu. Zmizení soupeřících států zničilo *raison d'étre* profese diplomata, která sestoupila do stínu, z něhož se nedostala po dvě tisíciletí." Hsü, s. 149.

evangeličtí mentoři brali s sebou do mateřské země a jejich přínos pro vztahy Číny se zahraničím byl relativně malý. Po první opiové válce bylo více příležitostí k opuštění země díky změněné situaci na pobřeží; přesto když pokřtěný Číňan jménem Jung Wing vystudoval s pomocí svých protestantských přátel v 50. letech Yale University a vrátil se do vlasti plný „misionářského" zápalu pomoci své vlasti, setkal se s odmítáním a podezíráním, byl považován za cizorodý element, odrodilce infikovaného Západem. Stát o jeho služby neprojevil zájem. Po druhé a třetí opiové válce a po potlačení tchaj-pchingského povstání se situace změnila. Nutnost modernizovat v západním stylu otevřela potřebu získat kvalifikované odborníky v různých oborech, pokud možno Číňany, a také objevovat nezprostředkovaně, jak to chodí přímo v centru dění – na Západě.

Za prvních dvě stě let historie vlády dynastie Čching v Číně byly vyslány pouhé dvě mise do zahraničí – obě císařem Jung-čengem roku 1729 a roku 1731 a obě do Moskvy, ve snaze narušit údajné „intriky jezuitů", s nimiž se císař v této době ostře vypořádal, a také zajistit si ruskou neutralitu při tažení Mandžuů proti Džungarům ve střední Asii. Císařové nikdy neprojevili zájem ani o diplomatickou ochranu zámořských Číňanů, kteří byli beztak v postavení zrádců, kteří opustili své předky a žijí v barbarské zemi.

Ačkoliv už od dob jednání o Tiencinskou smlouvu roku 1858 tlačili reprezentanti západních států na Číňany, aby vyslali své diplomaty do zahraničí, první konkrétní návrh vyslat na Západ polooficiální „pozorovatelskou" misi s určitým pověřením od vlády ve skutečnosti vzešel až od Roberta Harta. 6. listopadu 1865 zaslal cung-li ja-menu memorandum nazvané „Postřehy muže odjinud" (*Ťü-waj pchang-kuan lun*), v němž položil důraz na výhody železnic, parníků, telegrafů, dolování a západní diplomatické praxe. Hart se domníval, že pro Čínu představují stálí diplomaté v cizině nezbytnou nutnost, která císařské vládě umožní obejít někdy příliš tvrdé západní diplomaty v Pekingu a jednat přímo se západními vládami, které bývají častěji nakloněny kompromisu. Tehdejší chargé d'affaires britského vyslanectví Thomas Wade Harta následoval roku 1866 s memorandem podobného vyznění. Wade tvrdil, že čínští vyslanci v zahraničí přispějí k vytvoření příjemného ovzduší mezi vládami a Čína za jejich pomoci snáze obhájí svoje zájmy. „I kdyby (Čína) byla zatažena do sporu s nějakou zemí,

bude-li v právu, další národy jí samozřejmě přijdou na pomoc dobrými pověřenci, když už ne ozbrojenou pomocí," napsal v memorandu.

Roku 1866 Hart odjížděl do domovského Belfastu a při té příležitosti se cung-li ja-men rozhodl, že s ním vyšle skupinku lidí, která ale nebude mít status oficiálních vyslanců císaře, bude to pouze mise poznávací. V jejím čele stál třiašedesátiletý bývalý prefekt a nynější Hartův sekretář Pin-čchun. Dalšími členy byli zaměstnanci Císařské námořní celní služby a také čínští studenti Tchung-wen kuanu, „školy západního učení" v Pekingu. Pin-čchun byl instruován, aby si vedl podrobné zápisky o tom, co uvidí na Západě. Mise navštívila Londýn, Kodaň, Stockholm, Sankt Petěrburg, Berlín, Brusel a Paříž, všude byla velmi vřele přijata. Pin-čchun neměl status oficiálního vyslance, přesto byl přijat v nejvyšších kruzích a jeho důstojné a slušné vystupování zanechalo velmi dobrý dojem.[42] Pro Evropany to byla senzace, ničeho podobného se z Číny dosud nedočkali. Pin-čchun ve svých zápiscích bohužel věnoval velký prostor pozoruhodnostem typu výškových budov a výtahů, nestaral se o západní politický systém a právo. Po návratu domů byly jeho zápisky úředně přečteny, zváženy – a zapomenuty.

Nicméně konec šedesátých let s sebou přinášel revizi smluv z let 1858 a 1860 a dvůr a cung-li ja-men projevoval značnou nervozitu ohledně záměrů cizích vlád. Číňané neměli diplomatického zástupce v Londýně a neměli představu o snaze britské vlády postupovat vůči Číňanům umírněně, snahu, kterou reprezentovali zejména lord Clarendon a lord Stanley. Také provinční autority typu Ceng Kuo-fana a Li Chung-čanga, které cung-li ja-men neopomněl konzultovat, byly toho názoru, že Britové budou při revizi smluv vystupovat přece jen jinak a umírněněji než v době bezprostředně následující po dvou prohraných válkách. Princ Kung a Wen-siang se přesto odhodlali znovu vsadit na starý princip „štvaní jednoho barbara proti druhému" (*i-i ťi-i*) a angažovali za tím účelem odcházejícího amerického vyslance Ansona Burlingamea. Byla mu svěřena mise reprezentativního charakteru, která měla ujistit západní vlády o dobré vůli Číny a zároveň zjistit jejich záměry. Burlingame, osobně vysoce poctěný touto misí a

[42] Jak se „poor old Pin" projevoval, může dosvědčit vzkaz Roberta Harta jednomu z členů Celní služby při návštěvě Londýna: „Projeví-li princ (pozdější král Edvard VII.) přání, aby Pin navštívil banket, nech ho jít; budeš jej samozřejmě doprovázet. *Ale nenech ho, ať si s sebou bere svou flétnu!*" Morse II., s. 187.

nyní již s oficiálním statusem císařského vyslance, se roku 1868 s veškerou chutí ujal této role, využívaje svých nemalých řečnických schopností. V USA byl přijat osobně prezidentem Andrewem Johnsonem a s ministrem zahraničí Sewardem vyjednal velmi výhodnou smlouvu týkající se čínského přistěhovalectví. Řečnil na recepcích a poněkud se nechával unést, když v duchu protestantského misionáře představil Američanům Čínu jako zemi, která čeká na pokřtění, „vysazení zářícího kříže na každý kopec a do každého údolí"; ovšemže nic nebylo Číňanům vzdálenější. V Londýně přijala Burlingamea královna Viktorie, v Berlíně jej Otto von Bismarck jménem Severoněmeckého spolku ujistil, že nemá vůči Číně žádné nároky. Burlingame zemřel ještě před ukončením mise v Sankt Petěrburgu, nicméně jeho úspěch zdaleka přesáhl očekávání cung-li ja-menu, který mohl nyní s důvěrou hledět do budoucnosti.

Jednání o revizi smluv z roku 1869 je historiky obecně považováno za klíčové ve vztahu Číny a Západu. Jednání vedl britský vyslanec Rutherford Alcock spolu s princem Kungem a Wen-siangem jako reprezentanty cung-li ja-menu. Alcock byl hrdý na to, že je s Čínou zacházeno jako s rovnoprávným státem, bez pohrůžky zbraní; bylo tomu tak ostatně vůbec poprvé od počátku opiových válek. Lord Clarendon jako ministr zahraničí dal Alcockovi instrukce, aby přijal jakékoli podmínky výhodné pro Číňany „a vyčkal výhodnější a příznivější revize smluv v budoucnosti. Vláda Jejího Veličenstva je srozuměna s tím, abyste souhlasil s přijetím všeho, co můžete získat obratem." Clarendon si uvědomoval, že umírněnější postoj k Číňanům bude pro Brity z hlediska delší časové perspektivy mnohem výhodnější než nesmyslný překotný nátlak, který prosazovali misionáři a „Old China Hands", obchodníci ze smluvních přístavů. Výsledkem těchto jednání, na nichž se výrazným způsobem podílel také Robert Hart, byla tzv. Alcockova konvence z 23. října 1869, v níž byly podmínky výhodné pro Číňany i pro Brity: Číňané získali konzulát v Hongkongu, zvýšení cla na dovoz opia, museli povolit lodní dopravu lodí řízených cizinci ve svých vnitrozemských vodách, zavázali se k přijetí moderního obchodního zákoníku: obě strany si přišly na své a vládla všeobecná spokojenost.

Cung-li ja-men, nesmírně pyšný na výkony svých mužů při jednání, předpokládal, že když obě strany smlouvu podepsaly, je její ratifikace v Londýně pouhou formalitou. „Old China Hands" ve spolupráci s obchodníky v Británii

nasadili ovšem všechny páky k tomu, aby konvence v Británii neprošla, s argumentem, že Číně nelze brát „jako zemi oprávněnou ke stejným právům a privilegiím jako civilizované národy". Parlament v Londýně byl zavalen stížnostmi na Alcockovu diplomacii, čemuž se diplomat marně bránil poukazem na fakt, že „žádná země nebo západní vláda nikdy předtím neudělala tak liberální ústupky cizímu obchodu" a že Čína přiznala větší náboženskou toleranci a umírněnější celní tarif než většina evropských států. Mocný obhájce Alcockovy politiky, lord Clarendon, naneštěstí zemřel a jeho nástupce ve funkci ministra zahraničí, lord Granville, čelící tomuto tlaku, se raději rozhodl ustoupit: 25. července 1870 Alcockovu konvenci oficiálně zamítl.

Muži z cung-li ja-menu byli šokováni; „cung-li ja-men se cítil zrazen ve své důvěře v dobrou vůli cizinců a v mírové mezinárodní vztahy". Podle Thomase Wadea, který roku 1869 vystřídal Alcocka ve funkci britského vyslance, Wen-siang „žíznil po pomstě kvůli diskreditaci a nesolidnosti, jež způsobilo zamítnutí konvence... potíže vyslanectví se značně znásobily zamítnutím konvence z roku 1869".

Zároveň s neúspěchem roku 1870 přicházel s koncem 60. let nárůst incidentů spojených s útoky na misionáře. Zatímco zamítnutí Alcockovy konvence se nemile dotklo pouze několika vyšších hodnostářů a nebylo široké čínské veřejnosti obecně známo, incidenty první poloviny 70. let už výrazně ohrozily postavení Číny a daly Británii prostor, aby pozměnila svůj opatrný postoj, uplatňovaný v předchozím desetiletí. Tiencinský masakr z roku 1870, při němž dav zabil francouzského konzula, si vynutil omluvnou misi do Francie z roku 1871 a znamenal vážnou ránu pro politickou kariéru Ceng Kuo-fana (a naopak slibný vzestup pro Li Chung-čanga) a vražda jednoho z pracovníků britského vyslanectví Augustuse Margaryho z roku 1875 umožnila vyslanci Thomasi Wadeovi, aby vyvinul dostatečný nátlak na Li Chung-čanga v Č'-fu, letním sídle evropských vyslanců. Li Chung-čang byl nucen odsouhlasit v tzv. konvenci z Č'-fu otevření pěti nových smluvních přístavů a schválit novou omluvnou misi ke královně Viktorii do Londýna. Konvence byla jen písemným potvrzením konce líbánek ze 60. let a západní velmoci začaly postupně upouštět od umírněného postoje. Ani Číňané už neshledávali mnoho pozitivního na západních technických dovednostech a vrchu opět začaly nabývat xenofobní a konzervativní vlivy. Li

Chung-čang, jehož hvězda od roku 1870 stála v zenitu a jehož stěžejní roli v následujících dvaceti pěti letech v zahraniční politice všichni uznávali, ztrácel po smrti Ceng Kuo-fana odvahu prosadit své westernizační záměry v boji s konzervativně orientovanou gentry a úředníky u dvora. Obhajoba westernizace ohrožovala jeho postavení ve státě a také další jeho přátelé byli terčem nevybíravé kritiky. Jeho spolubojovník z doby tchaj-pchingů Kuo Sung-tao, na doporučení Lia jmenován roku 1876 prvním vyslancem Číny na Západě (pro Británii a Francii), byl velmi nevybíravě napadán, protože přiznal západní civilizaci a kultuře stejnou hodnotu jako kultuře čínské. Li v dopise Kuovi shrnul na konci 70. let potíže, s nimiž se ve státě potýkal:

„Třebaže jsem nikdy nebyl v Evropě, zajímal jsem se a zkoumal jsem západní politické a kulturní podmínky po více než dvacet let, a vytvořil jsem si určité základní představy. Už od doby, kdy roku 1874 začala debata o pobřežní obraně, vyjádřil jsem detailně nutnost otevření uhelných a železorudných dolů, budování telegrafních linek a železnic a otevírání škol k výuce západních znalostí a věd, aby se mohli vycvičit schopní muži. V té době kancléř Wen-siang se v očích usmíval, ale (jinak) zůstal zticha, a při debatě u dvora se většina účastníků nevyjádřila, kromě dvou, kteří ostře odporovali mým návrhům. Měl jsem tu čest setkat se s princem Kungem a vysvětlit mu detailně výhody železnic... Princ Kung souhlasil s mým návrhem, ale řekl, že se nikdo neodvážil takovou věc prosadit. Znovu jsem jej prosil, aby si našel příležitost a vysvětlil tuto záležitost oběma císařovnám vdovám (Cch´-si a Cch´-an, druhá, mnohem méně mocná, i když ve skutečnosti starší, měla formálně stejné postavení jako Cch´-si, zemřela roku 1881 – pozn. F. S.), a on řekl, že ani obě císařovny nemohou tak velký plán prosadit.

Proto jsem již dále nehovořil... (...) Avšak třída gentry zakazuje místním lidem používat západní metody a stroje, takže nakonec lidem není dovoleno udělat nic. Všechny tyto kroky jsou prosazovány pouze mnou samotným; avšak je stejně těžké dosáhnout výsledku jako je těžké chytit vítr. Učenci a literáti mě stále kritizují, že oceňuji divné znalosti a že jsem výstřední a vymykám se. Je opravdu těžké pochopit myšlení některých Číňanů.“[43]

[43] Li Chien-nung, s. 108-109.

Kuo Sung-tao, Li Chung-čangův spolubojovník z doby povstání tchaj-pchingů a rodák z Chu-nanu, se v průběhu 60. a 70. let pokoušel zaujmout realistický postoj k příchodu cizích útočníků a ostře kritizoval dosavadní zahraničněpolitickou koncepci, která se prosadila za Mingů a za Čchingů. Xenofobní odmítání uznat cizince mimo čínskou civilizaci za partnera v jednání podle něj poškozovalo stát a tento postup byl navíc v rozporu s jednáním nejstarších dynastií:

„Zvyk pojímat *I* a *Ti* (tj. barbary) jako velké zlo a jakékoliv mírové vztahy s nimi jako fatální ponížení začal teprve s jižními Sungy (dynastie, která se potýkala s útokem Mongolů, vládla na jihu Číny v letech 1127-1279 – pozn. F. S.).

Od dob jižních Sungů naše zahraniční politika prošla změnou. Úředníci po celém císařství ustrnuli v nezodpovědných debatách o válce. Pokud byl stát silný, pokoušeli se barbary ovládat. Pokud byl slabý, odmítali si svou slabost přiznat.

Připadá mi, že v posledních třiceti letech naši úředníci, jak u dvora, tak v provinciích, napodobovali přístup, který se vyvíjel od dob jižních Sungů, považujíce za ponižující uzavírat mírové dohody, ale za skvělé vést válku.“[44]

Kuo se setkával s neustálými útoky za své názory, vysoce oceňující západní instituce a techniku, které neváhal prezentovat veřejně. Jeden z rodáků z jeho provincie napsal, že pro každého obyvatele Chu-nanu je ponižující být spojován s Kuo Sung-taem. Kuo nežádal nic menšího, než aby Čína provedla reformu institucí podle západního vzoru – program, který ovšem začal být široce diskutován až o nějakých dvacet let později, po čínsko-japonské válce. Tento program reformy by zahrnoval i stálou přítomnost čínských vyslanců při dvorech cizích států.

Když byl roku 1875 zavražděn Margary, prosadil Li Chung-čang, aby omluvná mise ke královně Viktorii do Británie získala podobu stálé diplomatické mise při svatojakubském dvoru. Nejvhodnějším kandidátem na vůdce mise se jevil právě Kuo – v té době už měl za sebou kariéru vysokého soudního úředníka v provincii Fu-ťien a působil v cung-li ja-menu. Kuo přijal tuto výzvu, jež jej pasovala na člověka takřka se dopouštějícího velezrady, protože opustit Čínu a

[44] Frodsham, J. D. (ed.), The First Chinese Embassy to the West. The Journals of Kuo Sung-t´ao, Liu Hsi-hung and Chang Te-yi, Oxford, 1974, Introduction, s. xxxiii.

trávit delší čas v zahraničí bylo mezi čínskou gentry 19. století chápáno jako zrada na předcích. Doby, kdy Číňané cestovali do zahraničí bez zábran a předsudků (např. v období Šesti dynastií a dynastie Tchang, z této doby pocházejí proslulé deníky Fa-sienovy a Süan-cungovy) byly dávno pryč. Nyní se Kuo musel připravit, že bude doma přijímán jako „přisluhovač démónů", jak se o něm pravilo v jedné nactiutrhačné básni, která tehdy mezi gentry kolovala. Kuo se spolu se svým pobočníkem Liou Si-chungem a doprovodem nalodil v Šanghaji na britský parník a za doprovodu Hallideye Macartneyho, lékaře, bývalého ředitele ťiang-nanské zbrojovky a Kuova tlumočníka, se vydali vstříc Británii. Macartney už se postaral o to, aby britský parník stavěl výhradně v britských koloniálních přístavech a čínský vyslanec byl tak ohromen množstvím států, nad nimiž vlaje „Union Jack". Benjamin Disraeli ostatně vyhlásil „Britské impérium" jen pár měsíců předtím, 1. ledna 1877. Kuo si vedl o cestě podrobný deník, ale nebyla to jen moc Britů, co jej zaujalo. Čím více poznával západní národy, tím více byl ohromen jejich úrovní kultury a civilizace. Už na palubě parníku si všiml německých důstojníků, „travících celý den čtením, bez jediné přestávky. Tato země (tj. Německo) určitě dává život obdivuhodně talentovaným mužům. Obdivuhodné!"[45] Kua to muselo uvést v úžas tím spíše, že čínští důstojníci byli gentry tradičně považováni (víceméně oprávněně) za hordu hrubých a nevzdělaných polobarbarů. Kuo přistál v Southamptonu (v „Su-š´-a-mu-tun", jak napsal) a v Londýně předal královně Viktorii své pověřovací listiny. Kuův problém spočíval ale v tom, že jeho poslání diplomata se omezovalo pouze na omluvnou misi za vraždu Margaryho, proto se muselo poslat do Číny pro nové listiny, které by konečně uznaly jeho status stálého vyslance v Británii. Zároveň obdržel i status vyslance ve Francii (v únoru 1877 navštívil Paříž) a jeho pobočník Liou Si-chung odjel do Berlína jako stálý vyslanec v Německu. V rychlém sledu pekingská vláda jmenovala vyslance pro USA a Peru a pro Japonsko. Během krátké doby v podstatě několika měsíců tak Peking překonal svůj mnohaletý odpor k stálému diplomatickému zastoupení v cizině a podněcován mj. Li Chung-čangem a Kuo Sung-taem vstoupil jako rovnocenný partner do „světové rodiny národů". Třebaže evropské vlády vedeny svými sobeckými zájmy čas od času

[45] Frodsham, The Diary of Kuo Sung-t´ao, s. 75.

zapochybovaly, zda lze Číně vůbec považovat za stát, pro který platí mezinárodní právo, Kuo Sung-tao v době svého působení v Londýně vkládal značnou naději do tohoto právního institutu. Byl dokonce roku 1878 v Londýně zvolen čestným viceprezidentem *Association for the Reform and Codification of the Law of Nations* (jeho jméno bylo uváděno v každé výroční zprávě společnosti až do roku 1922). Kuo byl pověřen vedením podrobného deníku, který odeslal do Pekingu, v němž dal průchod svému obdivu k západní civilizaci spojenému s vědomím nutnosti přijmout západní instituce. Píše, že západní civilizace se liší od všech ostatních barbarů, jimž Čína ve své několikatisícileté historii čelila, a co víc, že snese srovnání s civilizací čínskou. To z něj činilo jasného velezrádce:

„V Evropě spolu lidé soutěžili ve vědomostech a moci po dobu posledních dvou tisíc let. Egypt, Řím a islám jeden za druhým vzkvétaly a upadaly, nicméně principy, jež formovaly základ těchto států (*sic*), dosud přežívají. V současnosti Anglie, Francie, Rusko, Amerika a Německo, všechny tyto velké národy, které využívají své síly proti sobě navzájem, aby zjistily, kdo je nejsilnější, si vytvořily soubor mezinárodního práva, který je vzorem čestnosti a správného jednání a představuje nejvyšší důležitost pro vztahy mezi státy. U vědomí citu a přesnosti pro všechny vhodné ceremonie vytvořily vysokou kulturu na pevném materiálním základu. Daleko převyšují státy našeho období Jara a Podzimu (čili období čínského starověku, kdy se Čína skládala z několika států, a které alespoň částečně sneslo srovnání se stavem, s jakým se Číňané setkali na Západě – pozn. F. S.).“[46]

„...národy Evropy mají povědomí o tom, co je základem a co není, a znají svou vlastní Cestu, která jim pomáhá ve shromažďování bohatství a moci. Za těchto okolností může stát klidně trvat několik tisíciletí...“[47]

Kuův pobočník Liou Si-chung projevoval mnohem konzervativnější názory a byl vůči Západu mnohem více kritický, přesto, jak podtrhuje Frodsham, byl při popisu věcí, které jej v Británii iritovaly, mnohem méně kritický než obvykle bývali viktoriánští Britové při popisu společenského chování Číňanů. Frodsham píše: „Musíte srovnat tato pozorování (tj. Liouova) se sobeckými výpady západních misionářů proti „zkaženým a odporným hříchům pohanských

[46] Frodsham, Diary of Kuo Sung-t´ao, s. 43.
[47] Tamtéž, s. 72.

Číňanů", abyste si uvědomili, že neokonfucianismus byl přes všechny své limity mnohem méně netolerantní a nekompromisní než viktoriánské křesťanství."[48]

Liou si mj. uvědomoval, že jedna změna povede ke druhé, že přijme-li Čína jedno, musí přijmout i druhé a tento vývoj nakonec rozboural komplexní model konfuciánské společnosti (problém, který jsem diskutoval už v úvodu této práce). Liou ve svém deníku zpochybňuje myšlenku pokroku jako myšlenku pokroku technologického, tak, jak se v 19. století prosadila na Západě:

„Západ považuje stavbu parníků a vlaků za pokrok. Ale já si netroufám říci, je-li toto pokrok nebo krok zpět... Nicméně pokud to umožní Vůle Nebes, člověk proti tomu nemůže nic udělat. Například ve věci parníků jsme my Číňané zprvu nechtěli Západ napodobovat, jenže teď už máme asi dvacet nebo třicet plavidel... Teď když máme parníky, musíme používat uhlí a dělat víc ocelových děl; musíte-li využívat více oceli a uhlí a nechcete-li je žádat od západních zemí, vyvstane otázka otevření dolů. Jenže co bude potřeba pak pro převoz uhlí a oceli? Pak přirozeně musíme zvážit stavbu železnic. To ukazuje, jak jsou věci zjevně propojeny. Jedna věc povede ke druhé a my je nebudeme moci odmítat."[49]

Když se Kuo Sung-tao vrátil po dvou letech do Číny, byla už jeho pověst tak narušena, že se ani neodvážil přijet do hlavního města a vydal se rovnou na svoje statky do Chu-nanu. Jen přátelství s Li Chung-čangem, který jeho deníky vysoce oceňoval,[50] jej zachránilo od trestu. Nicméně když roku 1891 v ústraní zemřel, vymohl pro něj Li Chung-čang posmrtné pocty s poukazem na vynikající služby, které císařství prokázal v boji proti tchaj-pchingům. Konzervativní klika u dvora, literáti ze skupiny *čching-liou*, kteří Kua kritizovali nejostřeji, byli společným Liovým a Kuovým nepřítelem a Li Chung-čang s nimi v době své převahy v zahraniční politice musel svést nejednu ztracenou bitvu.

[48] Frodsham, Introduction, s. lvii.
[49] Frodsham, Diary of Liu Hsi-hung, s. 142-143.
[50] V roce 1877 napsal Li Kuovi: „ Pročítal jsem Vaše deníky několikrát. Vaše názory a fakta, která nám předkládáte, nebyla předtím nikdy zmíněna nikým jiným. Cítil jsem se, jako bych já sám cestoval přes Rudé moře do Evropy. Mé obzory byly rozšířeny." Frodsham, Introduction, s. xlvi.

Li Chung-čang v zahraniční politice, 1870-1895

Li Chung-čang, příslušník an-chuejské gentry, držitel nejvyššího titulu z tradičního zkouškového systému, který ho opravňoval k převzetí pozice kompilátora v Chan-linské akademii, se narodil roku 1823. Jeho životní dráha se nemusela nijak lišit od mimořádně nadaného (a přitom velmi prakticky uvažujícího) příslušníka gentry, jehož otec už předtím zastával významné státní úřady, nebýt velkého povstání tchaj-pchingů, které stihlo převrátit naruby životní kariéru mnoha významným absolventům zkouškového systému. Mandžuský císařský dvůr, který měl po desetiletí hrůzu ze soukromých obranných iniciativ členů místní gentry, pod tlakem povstání, jež hrozilo pohltit císařství, počal podněcovat významné císařské úředníky, aby se vrátili do své rodné provincie a začali budovat místní domobranu. Jedním z nich byl roku 1853 i vicepresident ministerstva práce Lü Sien-ťi z provincie An-chuej, který si za svého spolupracovníka vyvolil Li Chung-čanga, tehdy třicetiletého kompilátora Chan-linské akademie a držitele nejvyššího zkouškového titulu *ťin-š´*. Li pak udělal vojenskou kariéru pod nejúspěšnějším ze všech vojenských organizátorů a členů gentry Ceng Kuo-fanem, který se s Lim znal už z hlavního města, sám pověřen organizací domobrany v An-chueji. „Bez Ceng Kuo-fana by nebyl žádný Li Chung-čang," jak se o vztahu obou mužů později vyjádřil významný reformátor Liang Čchi-čchao. Li ale převýšil svého mistra. Výrazně profitoval z porážky tchaj-pchingů, k němuž ovšem nemalou měrou přispěl, a po úspěšném vyřešení tiencinského incidentu z roku 1870 (který naopak znamenal ponížení pro jeho někdejšího učitele Cenga), si začal budovat základnu své moci na severu Číny v provincii Č´-li, jež jako přístupová oblast k hlavnímu městu od moře požívala mimořádného strategického významu (jenž dříve neexistoval, vzhledem k tomu že před opiovými válkami nehrozilo Číně od moře žádné nebezpečí). Stal se „komisařem severní oblasti" a kumulací dalších titulů, a ovšem i svým nemalým osobním charismatem, postupně zastínil cung-li ja-men v pozici neoficiálního „ministra zahraničí" čínského císařství. Nakonec to byl on, k němuž se velmoci v sedmdesátých až devadesátých letech obracely, chtěly-li vyjednat rovnoprávnou smlouvu či vyhrožovat a klást podmínky (což byla situace v posledních třiceti letech 19. století nepoměrně častější). Jeho pozici výrazně ovlivňoval vřelý vztah

k císařovně vdově Cch´-si, která nad ním po celou jeho dlouhou kariéru držela ochrannou ruku a Li ji oplátkou podporoval v dobách krize. Tento jeho postoj jej znepřátelil reformátorům typu Kchang Jou-weje, který na něj po roce 1895 zaměřil svou kritiku nejen jako na viníka za prohranou čínsko-japonskou válku, ale i jako na přisluhovače „zrádné" císařovny a odpůrce silné centrální císařské moci, vzhledem k Liově budování své osobní moci v Č´-li.

Li si nedělal iluze o světovém postavení Číny. Již roku 1864 se vyjádřil v tom smyslu, že císařství čelí největší výzvě (i hrozbě) od sjednocení Číny roku 221 př. Kr. Celých čtyřicet let od konce třetí opiové války až do boxerského povstání se projevoval jako velmi racionální muž, který si uvědomoval, že jedině přijetí progresivního technického vývoje umožní Číně přežít ve světě vzájemně soupeřících národů. Proti němu ovšem stála hradba tradiční gentry, která si odmítala připustit, jak strašlivou zatěžkávací zkoušku bude tradiční Čína nucena podstoupit v následujících desetiletích. Liova zahraniční politika se po celou dobu jeho působení neustále orientovala na odvrácení hrozícího konfliktu se západními velmocemi, i za cenu ponížení prestiže císařství, jako se to stalo při přijetí konvence z Č´-fu roku 1876. Li byl po celou svou kariéru stále zahrnován výtkami a obviněními ze zbabělosti, nicméně jeho postoj pramenil z hlubokého vědomí naprosté nepřipravenosti Číny na jakýkoliv válečný konflikt se západními velmocemi typu Británie nebo Francie. Pro členy dvorské strany *čching-liou* byl Li Chung-čang jen zrádcem a prospěchářem, když však vehnali Čínu do konfliktu s Francií o Annám, byl to opět Li Chung-čang, kdo se musel ujmout diplomatické iniciativy (a vyjednat konvenci Li-Fournier z roku 1884, jež konflikt urovnala). Stíhán obviněními z velezrady a zároveň neschopen přesvědčit gentry o faktu, že tito cizinci jsou charakterem jiní než barbaři předchozích století, a především, že tihle už zřejmě nikdy neodejdou, upadal zřejmě do stále větší deprese. Už roku 1874 pronesl k příteli Kuo Sung-taovi v již citovaném dopise poznámku: „Je opravdu těžké pochopit myšlení některých Číňanů." Setrvalý postoj jeho rodáků jej uvrhával do stavu, kdy byl stále více ochoten rezignovat na obranu zájmů Číny a budovat si svou vlastní pozici, vzhledem k tomu, že jedno v podstatě vylučovalo druhé: argumentoval-li člověk nutností nevyhledávat konflikty se Západem pro dobro Číny, podtrhával sám sobě pozici ve státě. Li, unaven malou prozíravostí svých rodáků, nakonec věnoval veškeré své úsilí budování své osobní pozice, ke

konci života leckdy i bez ohledu na zájmy státu, přijímal velké úplatky a sám je rozdával. To ale nic nemění na jeho mimořádné schopnosti předvídat, na jeho zásluhách ohledně technického rozvoje Číny, vzdělávání mladých Číňanů v zahraničí a velkém diplomatickém umění při jednání se silnějšími soupeři.

Čínsko-japonská válka zlomila Li Chung-čangovi páteř. Li se snažil, seč mohl, válce zabránit, u vědomí, v jakém stavu se nachází jeho osobní zkorumpovaná chuajská armáda a velmi dobře informován o hrozivé zpronevěře finančních prostředků na námořnictvo, jež byly převedeny na stavbu letního paláce pro císařovnu vdovu. Doufal, že Britové válce s Japonskem zabrání, tato sázka ovšem nevyšla. Jeho hvězda prudce zapadla po vyjednání mírových podmínek v Šimonoseki roku 1895 (po prohrané válce), kde byl před o dvacet let mladším Hirobumi Itóem nucen přiznat porážku nejen vojenskou, ale i kulturní, když vzdal hold progresivní modernizaci Japonska po roce 1868 a přiznal, že „záležitosti v mé zemi jsou natolik vázány tradicí, že jsem nemohl prosadit to, co jsem zamýšlel".

Liova moc ve státě se po tomto jednání rozpadla, nicméně roku 1896 si jej Rusové osobně vyžádali pro reprezentaci na carské korunovaci v Petrohradě, s tím, že s nikým jiným jednat nebudou. Rusové se stali Liovým novým favoritem a jednání, které umožnilo rozšířit vliv Rusů v Mandžusku a severní Číně do té míry, že se tato oblast dostala takřka mimo kontrolu Pekingu, znamenala novou fázi čínsko-ruských vztahů. Li pak triumfálně objel celý svět, se zastávkami ve velkých západních městech, dávaje průchod své celoživotní fascinaci Západem, který měl poprvé možnost spatřit na vlastní oči. Po roce 1899 se ještě nakrátko vrátil k moci jako generální guvernér v Nankingu, nicméně jen proto, aby byl svědkem katastrofy boxerského povstání, posledního hřebíku do rakve tradičního konzervativního myšlení. Když roku 1901, dva měsíce po podpisu boxerského protokolu, umíral, byl to symbol konce odcházející éry, který protrhl přehradu konzervativismu a umožnil přiznat, co Li Chung-čang věděl už před čtyřiceti lety: že vztah Číny ke světu musí dostat zcela novou podobu – myšlenkovou i institucionální.

Vznik moderního ministerstva zahraničí

Roku 1901, jako následek porážky boxerského povstání, došlo k velké reformě vlády, která měla za následek postupné rušení tradičních šesti ministerstev a vznik jedenácti modernizovaných ministerstev podle západního vzoru. První ministerstvo, které takto vzniklo, bylo ministerstvo zahraničí (*waj-wu pu*), které nahradilo dosavadní neformální cung-li ja-men, navíc již po dlouhou dobu neaktivní. Byly mu podřízeny úřady vyslanců, jejichž řady byly pravidelně doplňovány ze vzrůstajícího počtu zahraničních studentů a také z absolventů pekingské „Překladatelské koleje" (*tchung-wen kuan*), školy zřízené již roku 1862 pro výcvik studentů v cizích jazycích a studiu „západních věd". V této době už byl překonán odpor k zahraničí, který ještě v 80. letech 19. století demonstroval jeden z úředníků samotného cung-li ja-menu (!), když pravil, že urození muži se nezajímají o zahraniční záležitosti. Také odpor, který vzbudily někdejší návrhy Kuo Sung-taa a jeho oceňování Západu, byl passé. Studium v zahraničí se stalo programem hojně podporovaným vládou a imitování Západu – ale hlavně Japonska – v politice, školství, ekonomice bylo na pořadu dne. Toto otevření se světu a mohutný průnik západních myšlenek – „největší vzepjetí, jaké se v současnosti odehrává na povrchu zeměkoule", jak napsal bývalý ředitel „Překladatelské koleje", Američan W. A. P. Martin – nebylo doprovázeno dostatečnou kontrolou těchto myšlenek ze strany vlády. Čínské vyslanectví v Japonsku se sice ve spolupráci s japonskou vládou pokoušelo kontrolovat vládní studenty z Číny v Tokiu i jinde, aby se nestýkali s revolucionáři, a vyslanectví v Británii dokonce uneslo v Londýně Sunjatsena, nicméně ten musel být na nátlak britské veřejnosti propuštěn a čínští studenti se vraceli do vlasti jako přesvědčení revolucionáři. Vztah k cizině se radikálně změnil a pro císařskou vládu to, přes její úpornou snahu obstát v nových poměrech, mělo nakonec fatální následky.

III. Modernizace ekonomiky

Tradiční „brzdy" ekonomické modernizace

Leccos jsem už naznačil v úvodu a na tomto místě lze úvodní myšlenky pouze rozvést a upřesnit. Vyjděme ze dvou základních předpokladů: tradiční čínská státní ideologie byla obchodníkům a obchodu nepřátelská a stát se s oblibou vkládal do ekonomiky výraznými zásahy v podobě monopolů. První předpoklad je zapotřebí poněkud opravit: již v úvodu bylo řečeno (a kanadský sinolog Timothy Brook to v nedávno přeložené knize o mingské ekonomice dokázal na mnoha příkladech[51]), že přinejmenším za vlády Mingů a Čchingů hráli obchodníci ve společnosti mnohem výraznější roli, než jakou jim přisuzovali konfuciánští literáti. Čínští obchodníci v realném světě nebyli ve společnosti vůbec zahrnováni pohrdáním, právě naopak požívali mezi lidmi obecné vážnosti, ať už na ně ideologie nahlížela jakkoliv. Literáti, jak se zdá, si dobře uvědomovali, že jsou to peníze a nikoliv mravní imperativy, jež ovládají společnost, a pociťovali vůči těm, kteří s těmito prostými společenskými fakty uměli zacházet lépe než oni zcela přirozenou lidskou vlastnost – závist. „Obchodníci byli diskriminováni pouze díky svému úspěchu. Gentry a úředníci nelibě nesli fakt, že mnoho obchodníků dokázalo úspěšně díky svému bohatství získat velký vliv na vládnoucí elitu. Jak obchodníci často překonávali právní a společenské překážky, závistivá elita využívala snobských konvencí a sociální diskriminace, aby uhájila svůj status a privilegia před vpádem obchodníků."[52]

Tyto informace se ze záznamů konfuciánských úředníků přímo nedozvíme a převažující narážky ohledně obchodu, „který rozvrací morálku", měly vyjadřovat zděšení absolventů zkouškového systému nad úpadkem hodnot. Tento konvenční stereotyp by nás měl tedy utvrdit v tom, že žádný člen konfuciánské elity by se neodvážil pošpinit své jméno obchodním podnikáním.

A přesto se již od dob dynastie Sung setkáváme s úředníky, kteří se v rozporu s ideologií věnovali obchodu. Jak to bylo možné? Zdá se opět, že teorie

[51] Brook, Timothy, Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v období 1368-1644, Praha 2003.
[52] Chan, Wellington K. K., Merchants, Mandarins and Modern Enterprise in Late Ch'ing China, Cambridge, Mass. 1977, s. 24-25.

na papíře a životní praxe se v realitě rozcházely. Je třeba vzít v úvahu délku přípravy na zkoušky ve zkouškovém systému, v jejímž průběhu nějaká nečekaná událost (zejm. předčasná smrt otce, náhlé zchudnutí rodiny, několikanásobný neúspěch ve zkouškách atd.) mohla odradit muže, jehož předkové po několik generací zastávali místa ve státní správě, od pokračování v jejich šlépějích a donutit ho věnovat se z nezbytí jinak zavrhované činnosti – obchodu a podnikání.

Někteří muži se ale věnovali obchodu, ačkoliv drželi úřad, což bylo v přímém rozporu s mingským zákonem z roku 1394. Provozovali tedy tyto svoje obchody skrytě, pod přejatými jmény a pseudonymy, na něž si čínská literátská elita tolik potrpěla. Wu Ťien-žen, novelista a společenský kritik 19. století, líčil v jedné ze svých knih případ podprefekta (*tchung-pchan*), který svěřil provozování své zastavárny svému známému, jenž působil jako její ředitel. Po dvou letech zastavárna krachovala a ředitel žádal po úředníkovi více kapitálu, aby ji udržel. Přitom mu řekl: „Necháš-li zastavárnu padnout, přijdou právní procedury, při nichž je pravděpodobné, že tvé vlastnictví vyjde najevo. Vzhledem k tomu, že ve zdejší oblasti zastáváš významné místo, budeš tvrdě potrestán za to, že jsi vedl obchod." Po tomto zjevném vydírání podprefekt uvolnil 3000 taelů na další provoz zastavárny.[53]

Tato praxe trvala až do druhé poloviny 19. století, kdy nové poměry umožnily úředníkům více méně veřejně přiznat své podnikatelské aktivity. Nikdy však nepoužívali v podnikání své rodinné jméno, pouze jméno osobní, což se týkalo všech mužů, kteří prošli nějakým způsobem zkouškovým systémem, a pak rozpoznali důležitost podnikání pro soudobou Čínu a opustili literátskou elitu.

Je tu ještě třetí předpoklad, který jsem nezmínil v úvodu článku, a který měl rozhodující vliv na úspěšnost či neúspěšnost modernizace čínské ekonomiky. Čínský stát byl značně roztříštěným územím, které postrádalo silné centrální vedení. V polovině 19. století to bylo ještě zdůrazněné devastujícím tchaj-pchingským povstáním. Ale i kdyby tchaj-pchingů nebylo, byly zde brzdy, které uvrhávaly Čínu hluboko do minulosti. Zatímco budovatelé raných absolutních monarchií v Evropě si již před rokem 1500 dávali za cíl mj. sjednotit systém měr a vah, čínské císařství k tomuto kroku nedospělo, a ještě ve druhé polovině 19.

[53] Chan, s. 22-23.

století platila v různých oblastech různá pravidla. Také měna, stříbrný tael, měla v každé provincii poněkud odlišnou hodnotu, což uvrhávalo zahraniční obchodníky do značných zmatků. H. B. Morse si v těchto oblastech, spadajících formálně pod správu státu, a jejich ústředního řízení (či spíše neřízení) povšiml podobnosti mezi soudobou Čínou a starou Evropou: „Student historie si připomene správní systém Evropy řekněme před pěti stoletími a pokud má nějaké znalosti o Číně, najde mnoho styčných bodů v řešeních, které jsme už dnes (v Evropě) zavrhli."[54] Samostatnou kapitolu představoval daňový systém, značně nahodilá a po povstání tchaj-pchingů ještě více decentralizovaná struktura, která se jen obtížně mohla stát zdrojem těch příjmů, jež vláda potřebovala pro modernizaci země v západním duchu či jen pro rekonstrukci státu po zničujícím povstání. Nová daň *li-ťin*[55] a příjmy z modernizované Císařské námořní celní služby zdvojnásobily příjmy vlády, ale nadále platilo, že archaický daňový systém (tzv. „systém jednotného biče" zavedený dynastií Ming) umožňuje vládě získat minimum příjmů. Ani v dobách skutečné hospodářské prosperity státu – v dobách, kdy Čína byla nesporně ekonomicky nejrozvinutějším státem světa – neuměla čínská vláda efektivně vybrat daně. Fairbank píše k daňovému systému dynastie Ming:

„Protože bylo velmi komplikované odvádět daně z celé říše do hlavního města, byly daňové příjmy převáděny přímo k předem určeným výdajům na místě. Výsledkem byla složitá síť automatických, či přinejmenším statutárních příjmů a výdajů, jež nabyla podobu nepružného systému precedentů, aniž by bylo možné zabránit korupci, protože nebylo ani jediného úředníka, který by se zabýval kontrolou... V mingském státě například nikdy nebyla vytvořena dostatečná finanční základna pro případ povstání. „Daňové operace císařství byly tak roztříštěné, že fakticky nebylo možné je jakkoliv uchopit."

Kvůli roztříštěnosti daní a výdajů zůstala ústřední vláda zcela bez vlivu. Početný personál velkých úřadů (*ja-menů*), poslové, písaři a další podřízení zaměstnanci byli téměř neustále zaměstnáni vybíráním nejrůznějších daní

[54] Morse, H. B., The Trade and Administration of the Chinese Empire, Shanghai 1908, s. 80.
[55] *Li-ťin* (též „likin") – nová tranzitní daň zavedená v 50. letech 19. století regionálními vůdci vojenského odporu proti tchaj-pchingům, poskytovala významný zdroj příjmům při budování soukromých armád, jako byla Chu-nanská armáda Ceng Kuo-fana či Chuajská (nebo An-chuejská) armáda Li Chung-čanga. Zpočátku byla zcela mimo kontrolu ústřední vlády.

splatných v různých obdobích roku. Pozemková daň sama o sobě nepředstavovala pro hospodářství nadměrnou zátěž, skutečným břemenem byla neefektivnost jejího výběru a přebujelost výběrčího aparátu. Jinými slovy, z daňového systému byly živy miliony prostředníků tím, že se podílely na jeho těžkopádném uplatňování."[56]

Tento systém Čchingové v úplnosti podědili a fungoval na podobných principech i v 19. století. Ministerstvo financí existovalo již od dob Tchangů, nicméně nedávalo výběru daní žádné centrální řízení, státní rozpočet stará Čína neznala. H. B. Morse uvádí konkrétní příklad, jak převod daní vypadal:

„V Číně jsou teorie a praxe v rozporu; teoreticky je vše – půda, majetek a daně – podřízeno císaři; v praxi jsou daně po částech přiděleny z určitých zdrojů výběru k určitým stanoveným resortům císařských výdajů a musí být převedeny nezávisle na uvedených důvodech. Jedné provincii může být například stanovena částka 500 000 taelů za daň *li-ťin* za jeden rok; místo aby ji odeslali císařskému ministerstvu financí nebo si ji ponechali jako subjekt ministerstva, 100 000 taelů bude převedeno přímo šanghajskému *tao-taji* (celní úředník v pobřežních přístavech, s odpovědností mj. za vztahy s cizinci) pro splacení zahraničních dluhů, 50 000 taelů bude převedeno témuž úředníkovi na (splacení) účtů zahraničních vyslaneckých misí (údaje z roku 1908), 200 000 taelů bude odesláno do Chu-nanu na prevenci záplav Žluté řeky, 50 000 taelů si provincie ponechá pro obnovu své pobřežní obrany, 50 000 taelů bude odesláno do Pekingu na provoz císařské domácnosti a 50 000 taelů bude přiděleno na údržbu císařského mauzolea... (Zjednat základní centrální řízení a zefektivnit systém) by připravilo kteréhosi tvrdě pracujícího úředníka o plody jeho výkonu, jeho odměny odvozené z prostého aktu přeposílání. Připravit národní rozpočet příjmů a výdajů by slovy E. H. Parkera „uvrhlo do zmatku i tu nejmazanější firmu diplomovaných účetních".[57]

Čchingové se tímto způsobem, formulovaným tradicí, setrvale připravovali o významný zdroj příjmů, jak bude patrné z následujících řádků. I zde vstupovala do hry ideologie. Fairbank píše k státovědné teorii, s níž přišli Mingové: „Všeobecně se soudilo, že touha po zisku je v bytostném rozporu se zájmy společnosti a státu a je třeba ji maximálně omezovat. Ani stát nesměl usilovat o

[56] Fairbank, Dějiny Číny, s. 157.
[57] Morse, The Trade, s. 82-83.

„zbohatnutí", neboť podle této naivní představy každý zisk státu byl nutně na úkor jeho obyvatel... Stát soustavně zanedbával vytvoření minimální finanční základny potřebné pro chod daňového systému."[58] Na rozdíl od Mingů ovšem Čchingové nevypisovali až do 19. století žádné mimořádné daně a navíc se veřejnými prohlášeními zavázali, že svůj hlavní příjem – pozemkovou daň – nikdy nezvyší. Prohlásit něco takového v 18. století, kdy země prosperovala, bylo snadné, o století později, kdy země kolabovala vlivem vnitřního zhroucení a pod zahraničním ekonomickým a vojenským tlakem, to již bylo horší.

„Protože neexistoval efektivní daňový systém, vláda nemohla získat žádné podstatné daňové přebytky, aby odvedla práci dobře (míněno ekonomickou modernizaci ve druhé polovině 19. století). Na rozdíl od daňového systému Japonska období Meidži, jež úspěšně využilo přebytek z agrárního sektoru, aby zaplatilo svou počáteční industrializaci, pozdně čchingská daňová struktura byl plná neformálních pravidel, která se lišila podle místních zvláštností. Neměla způsob, jak zacházet se zvyšujícím se příjmem v souladu s růstem národní ekonomiky. Odhadovalo se, že pouhých 2,4 procenta hrubého domácího produktu (oproti japonským 12 procentům či více kolem roku 1880) bylo vše, co čínská vláda obdržela na daních roku 1908."[59]

„Pekingský archaický finanční systém během posledních desetiletí 19. století byl stále založen na „daňovém farmářství" – tj. , že se od provinčních úředníků čekalo, že určí určité kvóty přijatelné pro Peking, zatímco budou vydržovat sebe a své úřady ze zbytku toho, co vybrali. Rozpočet, účetnictví, centrální plánování a ústřední kontrola byly nemožné. Podle záznamů Peking kolem roku 1890 vedl roční příjmy kolem 89 milionů taelů. Z těchto zaznamenaných výběrů pouze část vůbec kdy dosáhla Pekingu, část byla rozdělena na nejrůznější provinční potřeby. Nicméně nepřihlášené výběry (s výjimkou Námořní celní služby) byly pravděpodobně třikrát až pětkrát vyšší než ty uvedené pro pekingské záznamy. Mobilizace a využití finančních zdrojů tak byly nad síly ústřední vlády a byly z nezbytí ponechány provinčním úředníkům."[60]

[58] Fairbank, Dějiny Číny, s. 160.
[59] Chan, s. 4.
[60] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 349.

Soupis daňových příjmů čínské vlády následuje:

(hodnoty, jež se přibližně očekávaly v Pekingu, v milionech taelů)

	Před rokem 1850	*kolem roku 1890*	*kolem roku 1900*
Pozemková daň a daň z obilí	30	32	33
Příjmy z monopolu na sůl	3 nebo 6	13	13
Starý výběr cel	4	1	4
Nové námořní clo (vybírané M. C. Service)	0	22	35
Li-ťin	0	15	14
Prodej titulů ze zkouškového systému nebo úřadů[61]	1	5	4
Celkově přibližně	40	89	103 [62]

Stát tedy nedokázal prakticky těžit ze všech regulí, jimiž se snažil držet obchodníky na uzdě. Sami obchodníci tento stav přijímali trpně, jako danou věc, cítili se být součástí konfuciánské společnosti a dlouhodobě se snažili mezi literátskou elitu protlačit. Jejich obchodní podnikání bylo podmíněno členstvím v regionálních kupeckých gildách a k dispozici jim byly tradiční čínské banky. Hlavní oblasti obchodu byly jižní Čína, povodí Jang- c´- ťiangu a oblast Velkého kanálu, umělé dopravní tepny spojující Chang-čou a Peking. Západ už před rokem 1842 do tohoto tradičního rozložení přece jen zasáhl díky obchodování s čínskými obchodníky v Kantonu. „V průběhu 18. století a až přibližně do 50. let 19. století patřily mezi nejprominentnější skupiny obchodníků v Číně dvě monopolní skupiny kupců. Byli to obchodníci se solí a kupci z hongů (kupci držící v Kantonu monopol na obchod se západními firmami, viz s. 51 – pozn. F. S.).“ Jistá studie o obchodnících se solí z Jang-čou „nám dává přehledný obraz o jejich fantastickém bohatství, jejich životu na vysoké noze a jejich velkých sociálních privilegiích…

[61] Vzhledem ke kalamitní situaci za tchaj-pchingského povstání se čchingská vláda odhodlala získat tolik potřebné finance prodejem titulů ze zkouškového systému (které opravňovaly držitele k převzetí úřadu) nebo dokonce prodejem úřadů samotných. Tato praxe se za povstání široce rozšířila a přispěla dále k úpadku prestiže zkouškového systému v pozdně čchingské Číně. Mezi kritiky této praxe patřil i významný kritik zkouškového systému Čang Č´-tung.

[62] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 327.

Růst *chuej-kuan* (geograficky orientované kupecké gildy) v různých komerčních centrech odpovídal v této době velikosti a významu (zdejší) kupecké komunity. Nicméně se o nich ví velmi málo. Movití kupci z doby dynastie Ming, takoví jako ti z Chuej-čou z provincie An-chuej nebo ti od jezera Tchung-tin v provincii Ťiang-su ztratili na svém významu, zatímco cestující kupci z jiných oblastí jako Kuang-tung, Če-ťiang a S´-čchuan se svou široce rozhozenou sítí *chuej-kuan* nabyli na velikosti a důležitosti."[63] Mnoho z těchto kupeckých komunit a gild utrpělo obrovské ztráty za tchaj-pchingského povstání nebo byly zcela zničeny. Tradiční rozložení obchodu ještě dále pozměnil vznik smluvních přístavů.

Smluvní přístavy

Století nerovnoprávných smluv mezi Čínou a západními státy (1842-1943) přivedlo na scénu novou entitu, jež měla pro modernizaci Číny nesmírný význam – „smluvní přístav". Nemám tu na mysli modernizaci výhradně ekonomickou, neboť smluvní přístavy sloužily nikoliv pouze jako ostrůvky moderních obchodních vztahů, ale i jako kanál, kterým se do Číny dostávaly cizí myšlenkové trendy, hojně šířené v přístavech vycházejícími novinami. Ve „smluvním přístavu" (konkrétně Kantonu) tak mohli načerpat své heretické myšlení dvě tak rozdílné postavy jako vůdce tchaj-pchingů Chung Siou-čchüan a o čtyřicet let později budoucí reformátor „sta dní" Kchang Jou-wej – oba přitom ze shodných zdrojů, styků s protestantskými misionáři.

Byla to nankingská smlouva z roku 1842, jež Číně přikázala zřídit prvních pět smluvních přístavů. Jednalo se o Kanton, Šanghaj, Sia-men (Amoy), Ning-po a Fu-čou. Přirozeně nezůstalo jen u nich. Nátlak západních států, diplomatické a vojenské porážky čínského císařství si vynutily další nerovnoprávné smlouvy (1858, 1860, 1876, 1895), které obvykle do seznamu smluvních přístavů přidaly další jména, až se nakonec jejich počet do roku 1911 vyšplhal na několik desítek. „Co začalo ve 40. letech 19. století jako běžný systém kontroly okolo 350 cizinců v 5 přístavech bude později, ve 20. století, zahrnovat nějakých 90 přístavů... s asi

[63] Chan, s. 42.

třetinou milionu cizích rezidentů."[64] A jak to tedy v takovém smluvním přístavu vypadalo?

„Hlavní otevřené (tj. smluvní) přístavy se fyzicky a institucionálně podobaly jako vejce vejci. V každém bylo přelidněné, hlučné nábřeží (Bund) a godowny (skladiště) hemžící se kulii (čínskými nádeníky), kteří nahrazovali stroje. Všechna tato aktivita probíhala za dozoru čínských kompradorů (obchodních zástupců, najatých cizinci), řídících chod podniků jménem nedotknutelných cizích taipanů (ředitelů). Centrem každého otevřeného přístavu byla cizinecká čtvrť, nově vybudovaná na okraji přetékajícího čínského města... Mezi zdejšími zahraničními institucemi nemohl chybět klub, dostihy a kostel. Přístav spravoval řádný britský konzul...

Pobřežní enklávy vznikaly jako odnože západní kultury – tak jako města v evropských koloniích, výspy svých impérií. Nicméně od samého počátku měly i svou čínskou složku, jelikož nově příchozí cizinci potřebovali pomoc čínských sluhů a řemeslníků stejně, jako ji potřebovala čínská vládnoucí třída. Otevřené přístavy se brzo staly smíšenými čínsko-cizími městy, v nichž cizinci sehrávali stále větší roli při urbanizaci Číny."[65]

„Privilegované komunity lidí ze Západu v nových smluvněpřístavních metropolích s sebou přinášely nikoliv pouze obecní instituce Západu – noviny (jako *North China Herald* v Šanghaji), školy, knihovny, nemocnice, odpadní a vodní systémy, dlážděné ulice a osvětlení. Přinášeli s sebou také vyšší životní standard... Tento vyšší životní standard právě tak jako exteritorialita a „západní učení" činily z lidí ze Západu v Číně cosi jako vyšší třídu, právě tak privilegovanou a mocnou jako čínská vyšší třída sama. Ti, kteří zůstali tak dlouho, aby mohli být nazýváni „Old China Hands", se stali, tak jako Evropané ve svých koloniích v 19. století, plně oprávněni k vyššímu postavení, jisti si morálním ospravedlněním tohoto postavení a připraveni dále jej rozvíjet."[66]

Důležitou roli v postavení cizinců hrála exteritorialita, poprvé vyjednaná Calebem Cushingem roku 1844 pro Američany, nakonec přiznaná všem evropským národům. Evropané byli vyděšeni čínským trestním právem i

[64] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 342.
[65] Fairbank, Dějiny Číny, s. 233.
[66] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 342.

samotnou povahou tradičního čínského práva obecně. Obviněný byl vystavován před soudem mučení, nemohl mít u soudu obhájce a veškeré důkazní břemeno leželo na něm – byl předem považován za viníka a musel sám dokázat, že je nevinen. Evropské právo, jež s těmito postupy operovalo ještě v 18. století, se v moderních zákonících s těmito principy rozloučilo. Jednou ze stěžejních podmínek budoucího možného zrušení nerovnoprávných smluv byla právě modernizace čínského práva, ke které ale – podobně jako u jiných věcí – došlo až během velkých přeměn let 1900-1911. Japonsku se úspěšně podařilo představit moderní občanský, trestní a obchodní zákoník, což byl jeden z mezníků na jeho cestě k modernizaci a zrovnoprávnění. Čínské trestní právo naopak děsilo až do konce 19. století a obchodní právo pro změnu existovalo jen ve formě nařízení úředníků o úpravě obchodu a naprosto nedostačovalo. Proto měli Evropané v Číně své vlastní soudy a řídili se právem svých rodných států – praxe úspěšně provozovaná také v cizineckých komunitách v Istanbulu v Osmanské říši.

V každém smluvním přístavu fungoval pro každý evropský národ (který měl v příslušném městě konzulární zastoupení) konzulární soud, jemuž předsedal konzul příslušné země s několika přísedícími. U Britů představoval odvolací instanci od těchto soudů The Supreme Court for China and Japan, původně se sídlem v Hongkongu, později přesunut do Šanghaje. Roku 1864 vznikl zvláštní Shanghai Mixed Court, který se za předsednictví čínského úředníka a konzulárního přísedícího zabýval spory, v nichž jednu ze stran představovali Číňané. Obě strany byly souzeny podle svého práva, nicméně soud používal západní soudní proceduru a Číňanům zde byla poskytnuta možnost právní obhajoby.

V neposlední řadě ve smluvních přístavech fungovala vynikající Císařská námořní celní služba, o níž již bylo pojednáno v kapitole o zahraniční politice i v podkapitole o příjmech čínské císařské vlády, a o níž se budu nadále průběžně zmiňovat.

Rok 1844 přinesl změny v právním postavení cizinců v Číně právě tak jako rok 1860 přinesl komerční revoluci v Číně. Celní výhody pro cizince, ústupky ohledně opia atd. udělaly z čínského pobřeží takřka obchodní ráj. Tradičním „Old China Hands" ovšem také silně narostla konkurence a jistý obchodník si dokonce svého času postěžoval na ztrátu jistot z doby před rokem 1842, kdy pouze několik

cizích firem drželo v Kantonu čínský obchod se Západem pevně v rukou. Neformálnost obchodu „kantonského systému" ale s nankingskou smlouvou zmizela a vztahy evropských a čínských obchodníků dostaly zcela novou podobu.

Proměny vztahu evropských a čínských obchodníků a vzestup kompradorů

Co bylo tak skvělého na starých časech před nankingskou smlouvou? Nejprve je třeba v krátkosti shrnout, jak kantonský systém obchodování fungoval. V kapitole o zahraniční politice jsem se zmínil o tom, jak se čínský stát bránil přímému kontaktu s cizími obchodníky. Cizí obchodník neměl žádnou možnost přímého styku s čínským úředníkem. Každé z těch několika tuctů zahraničních firem byl přidělen jeden kupec z kantonského hongu (čínského kupeckého cechu), který jí zprostředkovával kontakty s vládou a přes něhož šly veškeré obchodní transakce této firmy v Číně. Po generace zůstávaly tyto kupecké rodiny věrné konkrétním firmám a s jejich zaměstnanci navázaly osobní vztahy (zvláště ovládaly-li obě strany tzv. „pidgin English" – čínsko-anglickou hatmatilku). Tato osobní přátelství šla tak daleko, že někdy zachraňovali západní obchodníci čínské před krachem. Zejména zaměstnanci Východoindické společnosti byli známi svou starostí o problémy svých čínských protějšků,[67] právě tak jako americká firma Russell and Co. Když se John Heard III. z další americké firmy Augustine Heard and Co. dozvěděl o podpisu nankingské smlouvy, zapsal si lítostivě do deníku: „The old and pleasant Hong system was abolished!"[68]

Toto uspořádání založené na osobních vztazích plně vyhovovalo tradičním čínským představám o provozování obchodu. Číňané kladou velký důraz na osobní vztahy, na kontakty založené na rodině a příbuzenství, což bylo dokázáno v kapitole o zahraniční politice, kde jsem pojednal o způsobu, jakým se císaři ve starších dobách snažili uklidnit barbary ze středoasijských stepí nebo o prostředcích, které použil Čchi-jing, aby si naklonil Palmerstonova zplnomocněnce Pottingera. I obchod byl (a dosud je) provozován jako součást

[67] „Například v roce 1809, když se společnost dozvěděla, že se dva kupci z hongu, Pouqua a Gnewqua (autor ponechává soudobé přepisy čínských jmen, které jdou dnes pouze obtížně rozšifrovat – pozn. F. S.), nacházejí na pokraji bankrotu, odkoupila od nich neobvykle velké množství čaje." Yen-p´ing Hao, The Commercial Revolution in Nineteenth Century China. The Rise of Sino-Western Mercantile Capitalism, Berkeley, Cal. 1986, s. 213.

[68] Yen-p´ing Hao, The Commercial Revolution, s. 216.

společenských styků a osobních vztahů. Fairbank píše: „Velké firmy byly rodinnou záležitostí. Obchodní vztahy nebyly chladné neosobní záležitosti, ovládané zásadami práva a kontraktů ve světě mimo domov a rodinu. Obchod a podnikání byly součástí celé pavučiny přátelských svazků, příbuzenských závazků a osobních vztahů, na nichž spočíval život v Číně."[69]

Pro těch několik velkých západních firem, které se před rokem 1842 staraly o kantonský obchod, nebyl problém tyto vztahy s čínskými obchodníky přijmout tím spíše, že samy byly organizovány jako rodinné podniky. Týkalo se to těch nejznámějších – Jardine, Matheson and Co., Russell and Co., Augustine Heard and Co. a další. Partneři ve firmě byli obvykle zároveň obchodními řediteli, takže investoři přímo řídili obchodní operace. „Obchod byl řízen většinou korespondenčně... Mezi přibližně 82 000 dopisy v archivech Jardine, Matheson and Co., asi 57 300 spadá pod označení „Local Correspondence" psané z čínského pobřeží, zbytek je především z Indie, Afriky, Ameriky, Austrálie a Evropy."[70]

Před i po roce 1842 většina těchto velkých firem organizovala svůj obchod jako „agency houses" – byly to komisionářské firmy, obstarávající obchody pro někoho jiného. Tento způsob podnikání byl po ještě větším protrhnutí hráze roku 1860 změněn a firmy se musely orientovat na své osobní podnikání. Jak dosvědčují svědkové i samotní pracovníci firmy, americká Augustine Heard and Co., jedna z velkých firem „Old China Hands", zkrachovala v 70. letech 19. století právě proto, že se jí nepovedlo rozjet vlastní podnikání v Číně a nadále se věnovala spíše obchodnímu zprostředkovatelství. To ale rozhodně neplatí o obchodním gigantu jménem Jardine, Matheson and Company, firmě s obrovským politickým vlivem, jejíž podnikání v Číně ve druhé polovině 19. století zahrnovalo neobvykle širokou škálu oblastí. Tato různorodost podnikání se vzhledem k nejistým politickým a ekonomickým podmínkám v Číně ukázala nutností nejen pro tuto firmu. Prakticky každá z velkých firem v Číně si zakládala své odnože, které pod nejrůznějšími názvy podnikaly v nejrůznějších oblastech. Rozsáhlý výčet podnikání a firemních odnoží Jardine, Matheson and Company je ilustrativní:

---

[69] Fairbank, Dějiny Číny, s. 217.

[70] Yen-p´ing Hao, The Comprador in Nineteenth Century China: Bridge Between East and West. Cambridge, Mass. 1970, s. 16.

Jardine, Matheson and Co. (založena 1832)

I. Obchod

Export (čaj, hedvábí...)

Import (dřevo, umělá hnojiva, likéry, potraviny)

(...)

II. Lodní doprava

Hongkong Whampoa Dock (zal. 1863)

China Coast Steam Navigation Co. (1873)

Indochina Steam Navigation Co. (1882)

Shanghai Dock and Engineering and Co. (1900)

III. Vykládací mola a skladiště („godowny")

Shanghai and Hongkong Wharf Co. (1975)

Hongkong and Kowloon Wharf and Godown Co. (1886)

Ewo Cold Storage Co.

Ewo Press Packing Co.

IV. Pojištění

Union Insurance Society of Canton (1838)

Hongkong Fire Insurance Co. (1868)

V. Finančnictví

Matheson and Co., Ltd., London (1848)

Hongkong and Shanghai Banking Corp. (1864)

British and Chinese Corp. (1898)

Central Chinese Railways, Ltd. (1904)

VI. Průmysl

Ewo Silk Filature (1881)

Ewo Cotton Mills (1895)

Ewo Brewery Co.

Hongkong Dairy Farm Ice and Cold Storage Co. (1899)

Hope Cristall (China) Ltd.

The China Sugar Refining Co.

VII. Další

Shanghai Land Investment Co. (1888)

Hongkong Electric Co. (1889)

Hongkong Tramways, Ltd. (1902)[71]

V tomto výčtu příznačně chybí komodita, jíž se nikdo rád nechlubil a která nebyla zmíněna ani v nankingské smlouvě, přestože mj. právě kvůli ní začala válka, jíž tato smlouva uzavírala. Opiem se ani nebylo co chlubit, třebaže Tiencinská smlouva roku 1858 obchod s opiem formálně legalizovala. Čaj, hedvábí a opium v trojúhelníku Čína, Indie, Británie – to byl lukrativní byznys ve východní Asii v polovině 19. století. Teprve od 80. let začala vnitřní čínská produkce opia překonávat indickou a obchod ztratil mnoho ze své přitažlivosti. Britská vláda nad ním ovšem držela ochrannou ruku až do roku 1917. To však byla ve 20. letech 19. století teprve hudba budoucnosti. Anglický obchodník William Jardine přijel do Kantonu roku 1822 a začal prodávat opium pro firmu Magniac and Co. Obchod s opiem považoval za natolik lukrativní a bezpečný, že o něm napsal příteli domů (v dopise z roku 1830), vyjadřuje se v něm o investování do opia jako o „the safest and most gentlemanlike speculation I am aware of"[72]. Spojil se s Jamesem Mathesonem a roku 1832 vytvořili Jardine, Matheson and Company, v prvních letech s výraznou orientací na obchod s opiem. Opět roku 1837 se Jardine o tomto obchodě vyjádřil pozitivně: „Opium is the only ready money article sold in China."[73] Podíl této firmy na počátku i průběhu první opiové války je znám. „Dr. William Jardine odjel do Londýna a pomáhal lordu Palmerstonovi vypracovat válečné cíle a strategii. Firma Jardine pronajala britské flotile svá plavidla, zapůjčila lodivody a tlumočníky, poskytla pohostinství a zpravodajské informace a vyúčtovala Londýnu armádní útraty."[74]

Nankingská smlouva, jak už bylo řečeno, zničila kantonský systém obchodování a prvních pět smluvních přístavů a odbourání cla dalo zahraničnímu obchodu Číny zcela nový směr. Znovu si připomeňme, jak velký vnitřní obchod Čína měla. Už Adam Smith si ve své době uvědomoval, že čínský trh je větší než trh všech evropských států dohromady. Čína vyráběla jen pro svou vlastní spotřebu a nemusela se zatěžovat vývozem a zahraničním obchodem. Xenofobní politika Mingů dokonce na 200 let zahraniční obchod formálně zakázala (aniž by

[71] Yen-p'ing Hao, Comprador, s. 23. Cituje mj. i z: Jardine, Matheson and Co., An Outline of the History of a China House for a Hundred Years, 1832-1932, Hongkong, privately printed 1934.
[72] Yen-p'ing Hao, The Commercial Revolution, s. 116-117.
[73] Tamtéž, s. 117.
[74] Fairbank, Dějiny Číny, s. 231.

si stát skutečně dokázal vynutit dodržování tohoto zákazu od obchodníků z přímořských provincií). Když čchingský císař Čchien-lung roku 1793 samolibě odmítl velkorysé nabídky lorda Macartneyho slovy „Nepotřebujeme žádné další výrobky tvé země", nevyjadřoval se přespříliš nadneseně. Ani manchesterské látky, které v britské produkci zaplavily indický trh, nedokázaly na čínském trhu ve druhé polovině 19. století nikdy vážně konkurovat čínskému hedvábí. V produkci potravin a látek Evropa nikdy nemohla Číně dohnat. A v dalších odvětvích jakmile si Číňané po roce 1900 efektivně osvojili tovární výrobu, jejich nadprodukce opět vytlačovala produkci evropskou. Jak jasnozřivě poznamenal Jardine roku 1830: „Opium je ten nejbezpečnější obchod, o jakém vím." Ovšem nakonec i v produkci tohoto sebevražedného zlořádu Čína Britskou Indii porazila.

Nicméně ve dvacátých až sedmdesátých letech 19. století drželi trumf s opiem pevně v rukou západní obchodníci. Čína nyní poprvé v celých svých dějinách čelila ekonomickému faktu, s nímž si vzhledem ke svém setrvalému zanedbávání zahraničního obchodu neuměla poradit. „Následkem obchodu s opiem Čína na konci 20. let 19. století poznala vlastně poprvé ve své historii nevýhodnou rovnováhu obchodu. Ta následně přinesla setrvalý odtok kovových mincí ze země... Podle střídmého odhadu byl setrvalý přítok od roku 1801 do roku 1826 74 700 000 (stříbrných) dolarů, ale setrvalý odtok 133 700 000 dolarů od roku 1827 do roku 1849. Přihlédnuto k faktu, že objem stříbra v Číně činil na začátku 19. století asi miliardu dolarů a jedna třetina z něj byla v oběhu, masivní odliv stříbra představuje prudkou redukci čínských peněžních rezerv. Následek snížení objemu kovové měny byl ten, že ceny uvedené ve stříbře se propadly... (V provincii Č´-li) šla mezi lety 1816 až 1850 cenová hladina dolů přibližně o polovinu. Další velká obchodní centra jako Su-čou a Chan-kchou zažila podobný propad cen.

Vážným následkem deflace ekonomiky bylo zjevné omezení obchodních aktivit. Obchod provozovaný na džunkách vykazoval známky slabosti. Feng Kuej-fen, učenec a reformátor, popsal obchodní depresi v jižním Ťiang-su ve 40. letech 19. století: „Všichni velcí a bohatí obchodníci zkrachovali a obchody všeho druhu spadly dolů o 50 až 60 procent."[75] Co opium začalo, devastace hospodářství

[75] Yen-p´ing Hao, The Commercial Revolution, s. 121-122.

v povodí Jang-c´-ťiangu za tchaj-pchingského povstání ještě přidala. Čínská ekonomika prožívala v polovině 19. století těžkou krizi.

To se týkalo ovšem tradiční ekonomiky a tradičních obchodníků. Třebaže postup tchaj-pchingů povodím Jang-c´ a jejich vstup do Šanghaje se samozřejmě *dotýkal i zájmů evropských obchodníků, obchod s opiem byl pro ně právě tak* výnosný, jako byl pro čínskou ekonomiku zhoubný. Na opiu nejvíce vydělávaly kromě Jardina a Mathesona ještě britská Dent and Co. a americká Russell and Co. A zatímco čínští obchodníci pokračovali v tradičních obchodních postupech a jejich podnikání vlivem nepříznivých podmínek kolabovalo, ve smluvních přístavech se po pádu „hong systému" z doby před Nankingem objevuje na straně těchto i dalších západních firem nová postava – komprador –, aby do jisté míry suploval roli někdejších obchodníků z hongu, ale ještě ji přece jen rozšiřoval.

Když kupci z hongů postupně odpadli, neschopni adaptovat se na nové podmínky volného obchodu (a také na obchodování s opiem, jehož se v důsledku svého lpění na tradici nikdy neúčastnili na rozdíl od menších čínských obchodníků, kteří takovými zábranami netrpěli), západní obchodníci přesto zjistili, že se na složitém čínském trhu a bez aktivní znalosti čínského jazyka bez čínských prostředníků stejně neobejdou. Zde vznikl prostor pro kompradory (čínsky *maj-pan*), kteří pro své západní taipany (obchodní ředitele) řídili praktické podnikání západních firem v Číně. Mít dobrého kompradora představovalo alfu a omegu úspěšného podnikání v Říši středu a velké obchodní firmy se o dobré kompradory přetahovaly.

Tento komprador, „most mezi Západem a Východem", představoval čínskou složku západního podnikání v Číně. Kompradoři tak byli často nahlíženi jako zrádci, kteří pomáhají západním „barbarům" na úkor své vlasti. Absolvent Yale University z roku 1854 Jung Wing (vystudoval v Americe díky úzké spolupráci s protestantskými misionáři) nemohl po návratu do vlasti najít uplatnění ve státních službách, jak původně doufal, a byl nucen věnovat se ve smluvních přístavech obchodu s čajem. Při té příležitosti mu bylo roku 1859 nabídnuto místo kompradora u britské Dent and Co.[76] Jung je odmítl – právě z důvodu obecně sdíleného pohrdání vůči kompradorům (později jej jako

[76] Yen-p´ing Hao, The Comprador, s. 10.

nákupčího zaměstnal Ceng Kuo-fan). Pro tradiční elitu byli kompradoři dlouho nepřijatelní, nicméně jejich postavení v čínské společnosti se proměnilo, když čínští generální guvernéři začali po tchaj-pchingském povstání zakládat ve svých provinciích podniky západního typu a nutně potřebovali odborníky. Nezbývalo jim, než se obrátit do smluvních přístavů.

Dvousečnost postavení kompradorů jako agentů Západu i jako úspěšných ředitelů prvních čínských podniků je dobře patrná na osudech dvou nejznámějších kompradorů – Tchang Tching-šu (1838-1892) – častěji uváděného podle anglických přepisů z 19. století jako Tong King-sing - a Sü Žuna. Tong byl v 60. letech kompradorem u Jardinea a Mathesona a firma přisuzovala úspěchy svého podnikání z velké části jeho schopnostem. Ostatně krach Augustine Heard and Co., o němž už byla řeč, byl přičten též neúspěšným pokusům firmy nalézt schopného kompradora Tongova kalibru. Tong nastoupil u Jardinů roku 1863 a už po čtyřech letech spekulovali ředitelé firmy o tom, že by se mu mělo dát ve firmě větší slovo, takřka na úrovni regulérního firemního partnera. Jeho angažmá zejm. v Jardineově firmě zabývající se lodní dopravou (China Coast Steam Navigation Company) vzbudilo zájem Li Chung-čanga, kterému se roku 1874 podařilo Tonga přetáhnout do svého podniku – nově vzniklé konkurenční Čínské obchodní paroplavební společnosti. Tong se postaral o to, aby tento čínský podnik - v ostré konkurenci se západními firmami – dokázal západní konkurenci porazit a v 70. letech získat dominantní postavení v čínské lodní dopravě, i když už v 80. letech nastal úpadek společnosti. Až do roku 1884 vedl Tong společně tuto firmu se Sü Žunem, bývalým kompradorem od Russell and Co. Oba také roku 1878 rozjeli další podnik Li Chung-čanga – kchaj-pchingské doly. Až do své smrti byl Tong jejich hlavním ředitelem – *cung-panem*. Tito profesionálové dokázali úspěšně postavit čínské podniky na nohy, i když se jim do práce neustále pletli dohlížitelé z řad úředníků.

Po roce 1860 nastal na čínském pobřeží velký ekonomický rozvoj. Ale i vnitřní trh Číny značně vzrostl po té, co se regionální vůdci vypořádali s tchaj-pchingským povstáním, díky zájmu západních obchodníků o čaj a hedvábí. Pod patronací generálních guvernérů vznikaly nové podniky západního typu (o nich viz dále), tradiční čínští obchodníci do nich ale bohužel odmítali investovat. „Jednou z charakteristik čínských tradičních obchodníků je nechuť vstoupit do

nové oblasti (podnikání)... Později tradiční bankéři ze Šan-si odmítli provést nezbytné změny a následně na konci čchingské éry zmizeli do bezvýznamnosti... Tato averze ke změnám dává tušit, proč se (tradiční) obchodníci se solí zřídka účastnili ve financování a provozu podniků nového typu a proč tradiční bankéři ze Šan-si nedokázali čelit změněné ekonomické situaci, jak to dokázaly japonské *zaibacu.*"[77] Li Chung-čangovi a ostatním provozovatelům podniků západního typu se skutečně nedařilo získat kapitál od tradičních čínských obchodníků a museli podniky podporovat z příjmů státu. Nejúspěšnější Liův podnik – Čínská námořní paroplavební společnost – spravovaná relativně nezávisle v éře Tong King-singa a Sü Žuna (1874-84) byla stále více postátňovaná, až se nakonec v éře Šeng Süan-chuaje vliv úředníků a financování ze strany státu staly dominantními. Tong a Sü přišli o kapitál v době šanghajské krize roku 1883 a Li musel společnost zachraňovat z příjmů provincie Č´-li, kde byl generálním guvernérem. Ekonomická krize roku 1883 ukončila bezstarostný rozkvět čínského pobřežního obchodu a ukázala slabiny celého systému. „Po více bež dvě desetiletí po roce 1860 byl obchod na čínském pobřeží... svědkem bezprecedentního rozvoje. Ale rychlá ekonomická expanze zrodila ekonomický útlum a následná ekonomická deprese ukazuje, že pobřežní bankovní instituce byly křehké, zdroje kapitálu omezené a trh s akciemi vrtkavý. Rozmohly se obchodní nejistoty, jak je zřejmé ze spekulativních transakcí, cenové fluktuace, provozu bank, paniky z války (francouzsko-čínské z let 1883-85), obchodních ztrát a bankrotů."[78] To mělo následky i pro kompradory, kteří se angažovali v čínských podnicích, ježto se z těchto podniků se svým kapitálem museli pod vlivem krize většinou stáhnout a ke slovu se dostalo provinční financování – úřednický kapitalismus (o něm viz následující kapitola). „Ekonomická krize roku 1883 byla bodem obratu pro vzestup úřednického kapitalismu... Například generální guvernér Li Chung-čang roku 1884 ustanovil Šeng Süan-chuaje místo Tonga a Süho do vedení Čínské obchodní (paroplavební) společnosti. Pod Šengovou správou zaznamenala čínská společnost pomalý pokrok a flotily západních rivalů rostly mílovými skoky. V průběhu jednoho desetiletí se její převaha v paroplavebním obchodě v čínských vodách rychle ztrácela, neboť byla překonána Jardinem a firmou Butterfield and

[77] Yen-p´ing Hao, The Comprador, s. 4.
[78] Yen-p´ing Hao, The Commercial Revolution, s. 331.

Swire v počtu... parníků. Jinými slovy, byrokrati vedení Šeng Süan-chuajem po roce 1883 získali silnou kontrolu nad podniky *kuan-tu šang-pan* (podniky západního typu zakládané provinčními generálními guvernéry – viz dále) a byrokratismus začal hrát v průmyslovém rozvoji Číny mnohem větší roli než volné podnikání."[79]

Kompradoři se po roce 1883 angažovali méně v čínských podnicích, *nicméně jejich podnikání ve smluvních přístavech nijak nestagnovalo. Komprador* se stal základem pro moderní čínskou buržoazii, z toho prostého důvodu, že se specializoval na podnikání, na něž čínský úředník neměl žádný vliv. Zatímco tradiční čínští obchodníci zůstávali po celá staletí v područí čínského státního aparátu, komprador ve smluvním přístavu ukládající své jmění do západních firem byl tohoto dohledu zbaven. A co víc – už se ani neucházel o možnost zakoupení zkouškového titulu, úřadu či investic do půdy, aby se mohl dostat mezi gentry. Tradiční kupci považovali po staletí možnost protlačit se mezi gentry za vrchol svého snažení a v 19. století v tom byli stále úspěšnější. Kompradoři o toto společenské povýšení nestáli. To je spolu s jejich západním „know-how" především odlišovalo od tradičních obchodníků. Koncentrace kompradorů se ve druhé polovině 19. století prudce zvyšovala, nejvíce jich bylo v Šanghaji a v Kantonu. „V roce 1854 působilo v Šanghaji zhruba 250 těchto kompradorů, v roce 1870 jich bylo asi 700, na počátku 20. století jejich počet vzrostl již na 20 000."[80] Za republiky se tito kompradoři angažovali v mafiánských klikách, které mj. významně pomáhaly Čankajškovi při udržování jeho nankingské vlády, a získali kontrolu nad městskými radami v přístavních městech. Podtrženo, sečteno: „Žádným způsobem od sebe nelze odlišit „kompradorskou buržoazii" zaprodanou cizákům a vlastenecky orientovanou „národní buržoazii", jak to s oblibou dělávali čínští komunisté. Všichni tvořili jednu a tutéž skupinu."[81]

[79] Yen-p'ing Hao, The Commercial Revolution, s. 332-333.
[80] Fairbank, Dějiny Číny, s. 310.
[81] Tamtéž, s. 310.

Čínské podniky pod kontrolou úředníků (*kuan-tu šang-pan*)

Smluvní přístavy přinášely do Číny západní styl podnikání, provozovaný ovšem západními obchodníky. Čínští kompradoři, ač někdy dosáhli výrazného podílu v operacích západních firem na čínském pobřeží, o sobě přirozeně nemohli nikdy tvrdit, že jsou vlastníky či spoluvlastníky těchto firem. Když po porážce tchaj-pchingského povstání regionální vůdci získali podstatnou politickou a ekonomickou moc v Číně, začali se přirozeně zajímat o západní techniku – zpočátku především zbraně. Soukromá „Vždy vítězná armáda" („Ever-Victorious Army") Američana Fredericka Townsenda Warda a Brita Charlese Gordona ukázala čínským vojenským profesionálům výhody západních armád, jejich vybavení – a také parníky vzbuzující obdiv (i strach). Jeden čínský hodnostář si prý uvědomil limity čínské civilizace, když spatřil dýmající parník plující bez potíží v pravidelném tempu proti proudu řeky. Prvním krokem bylo samozřejmě zakládání loděnic a zbrojovek plně v čínské režii. Čínští hodnostáři se obávali jakéhokoliv podstatného vlivu západních barbarů a teprve když nepomohly nešťastné imitace z rukou tradičních čínských výrobců džunek a zbraní, obrátili se o pomoc k západním expertům – nebo „expertům", leckdy dobrodruhům, kteří toho o technice a výrobě věděli sotva to nejnutnější. Hlavními sponzory těchto podniků se stali generální guvernéři nejbohatších provincií a vítězové nad tchaj-pchingy – Ceng Kuo-fan, Li Chung-čang, Cuo Cung-tchang, Liou Kchun-i, Šen Pao-čen – a v šedesátých letech dali vzniknout obřím podnikům, jako byla Ťiang-nanská zbrojovka na předměstí Šanghaje nebo Fu-čouské loděnice. Nákup zbraní a parníků v zahraničí se ovšem ukazoval výhodnější a do zahraničí byli vysíláni nákupčí jako Jung Wing (zaměstnaný Ceng Kuo-fanem roku 1864), aby opatřili příslušný sortiment.

Generální guvernéři se také pokoušeli osvojit si západní styl podnikání a ve druhé polovině 19. století vzniklo několik desítek čínských podniků západního typu, které se pokusily porazit Západ jeho vlastní zbraní – obchodem. Roku 1864 napsal bývalý člen Li Chung-čangova válečného štábu a nyní vysoký hodnostář Ting Ž'-čchang svému mentorovi dopis, v němž poukazoval na to, že důvodem cizinců pro jejich vpád do Číny je snaha zajistit si obchodní profit. Proto je třeba podpořit čínské obchodníky, aby kupovali parníky, a jejich znalost prostředí a

případná pomoc ze strany státních úředníků jim pak pomůže cizince obchodně porazit. Cizinci, bez možnosti obchodně vydělat, se pak z Číny stáhnou a „nebude nutné, aby Čína vytlačila cizince silou".[82]

Podnikání v lodní dopravě se ukazovalo být dobrou možností, jak cizince překonat. Tradiční čínská lodní doprava plnila důležitou přepravní funkci po celá staletí a hlavní tepna, Velký kanál, spojující jižní Čínu s Pekingem, a zásobující hlavní město potravinami a dalšími komoditami, byl vlastně obrovskou soustavou obchodních podniků, kterou obléhali podnikatelé v dopravě, obchodníci se solí atd., speciální oblast, nad kterou dohlížel stát. Džunky na Velkém kanálu nemohly ale konkurovat parníkům, které mířily na sever po moři kolem poloostrova Šan-tung. Li Chung-čang založil roku 1872 Čínskou obchodní paroplavební společnost, která s nakoupenými parníky rozjela dopravní obchod právě touto trasou. Byl to typ podniku, pro nějž se v oficiálních dokumentech užívalo výrazu *kuan-tu šang-pan* (doslova „vládní dohled a obchodní operace"). To znamená, že si Li najal profesionální obchodníky, kteří se starali o praktický obchod, a zároveň ustanovil úředníky, aby na ně dohlíželi a určovali strategii. V prvních letech existence společnosti za ředitelování Tong King-singa a Sü Žuna ale přece jen nebyl dohled úředníků tak silný, ani Li sám nezasahoval příliš do chodu firmy. Bývalým kompradorům se podařilo dosáhnout monopolu společnosti v lodní dopravě (dohodli se na něm společně s Jardineovou China Coast Steam Navigation Company), roku 1877 převzali flotilu konkurenční Russell and Co. Krize roku 1883 ale donutila oba bývalé kompradory společnost opustit (zřejmě i proto, že část z výdělků firmy užívaly pro své osobní podniky), a Li ustanovil roku 1885 ředitelem společnosti Šeng Süan-chuaje. Šeng pak udělal ze společnosti klasický *kuan-tu šang-pan,* kapitál společnosti navyšoval půjčkami od Liovy provincie Č´-li, neinvestoval do rozvoje firmy, nemodernizoval plavidla. Šeng se choval jako úředník více než jako obchodník, i řízení dopravní firmy chápal jako zlepšení svého postavení v úřednickém aparátu – toto myšlení v tradičních kolejích bylo kompradorům zcela vzdálené. Už v 80. letech společnost ztratila svou převahu ve prospěch Jardinea a firmy Butterfield and Swire. Profesionální obchodníci se pak do *kuan-tu šang-pan* zdráhali investovat. Věděli, že

[82] Yen-p´ing Hao, The Commercial Revolution, s. 166.

nekompetentní řízení úředníků může přivést firmu ke krachu a vláda jim potom odmítne vyplatit podíly. Sü Žun, který „nebyl žádným přítelem Šeng Süan-chuaje", se k tomu vyjádřil následovně: „(Ředitelé z řad úředníků) mají silnou autoritu, ale postrádají čest. Jak mohou získat respekt ostatních? Nic se s tím nedá dělat. Protože (pro nás obchodníky) bojovat s úředníky je jako házet vejce na skálu. Ve skutečnosti nemůžeme učinit nic." Ale i velké autority z řad guvernérů poznaly svízele takto řízených podniků. Roku 1895, když byl dotázán na problém *kuan-tu šang-pan* a vhodnosti aplikace tohoto modelu při stavbě železnic, odpověděl generální guvernér a bývalý bojovník s tchaj-pchingy Liou Kchun-i v memorandu trůnu: „Omezíme-li se na model *kuan-tu šang-pan*, pak ničeho nedosáhneme jinak než skrze úředníky. Pokud budou úředníci držet veškeré pravomoce a obchodníkům nebudou poskytnuty žádné, pak to nepovede k úspěchu. Je-li kapitál shromážděn od obchodníků a zisk převzat úředníky, pak vskutku musí vláda ještě získat důvěru těch, jimž jsou adresovány pobídky k investici. A navíc, třebaže podniky jako Čínská obchodní paroplavební společnost nebo (Chua-šengská) přádelna dosáhly výrazného úspěchu, stále je jejich řízení v rukou úředníků. A navíc, jejich výdělek nebyl velký. Obchodníci stále cítí, že jsou na vedlejší koleji."[83]

Kuan-tu šang-pan byl přesto modelem, který se všeobecně ujal – plně totiž odpovídal čínské tradici dohledu nad kupci. Obchodníci, kteří v těchto *šang-panech* pracovali, byli integrováni do úřednického rámce, dostalo se jim úřednické hodnosti jistého stupně. Tento model navíc nebyl nový – na podobných principech fungoval státní provoz obchodování se solí – základní státní monopol, který si vláda podržela od dob Sungů, vzhledem k tomu, že sůl byla stěžejní jednotkou potravy, u Číňanů tím významnější, vzhledem k převaze zeleniny a obilovin v jejich jídelníčku na úkor masa.[84]

Problémem těchto podniků nebyla jen jejich správa a provoz, ale i fakt, že byly úzce vázány na osobu svého zakladatele. Generální guvernéři byli pravidelně přemisťováni po určité době do jiných oblastí a založili-li v některé provincii nějaký podnik (přádelnu, zbrojovku, loděnici, ocelárnu), jejich nástupce v úřadu se o ni obvykle odmítl dále zajímat a podnik zkrachoval. Nejúspěšnější podniky

[83] Chan, s. 81.
[84] O fungování solního monopolu za Čchingů viz Fairbank, Reischauer, Craig, s. 113-116.

tudíž provozovali ti, kteří zůstávali dlouho v úřadě na jednom místě: Li Chung-čang (dvacet pět let generální guvernér Č´-li) a Čang Č´-tung (s přestávkami dvacet let generální guvernér Chu-nanu a Chu-peje). Li vytvořil dokonce svého druhu obchodní říši, kde jeden podnik úzce navazoval na druhý. Když parníky jeho Čínské obchodní paroplavební společnosti směřovaly na sever k Pekingu, byly roku 1878 mezi Pekingem a Velkou čínskou zdí otevřeny Kchaj-pchingské doly, aby měly tyto parníky uhlí – jednak pro svou spotřebu, jednak pro dopravu uhlí na jih. Tyto doly byly opět organizovány jako podnik *kuan-tu šang-pan*, nicméně jejich hlavním ředitelem byl až do své smrti roku 1892 již zmiňovaný komprador Tong King-sing, který opět dokázal zajistit jejich rozvoj. Po jeho smrti se však ředitelem stal čínský příslušník korouhví Čang Jen-mou, s přátelskými vazbami k císařovně vdově (ochránkyni Li Chung-čanga), muž zcela mimo obchodní kruhy, výjimečně nadaný jako okrádač své svěřenkyně, jíž dokázal až do roku 1900 setrvale připravovat o její zisk. Firma se stala silně závislá na zahraničních půjčkách, čemuž se jinak Číňané po celou druhou polovinu 19. století snažili dlouhodobě vyhnout. Kchaj-pchingské doly se tak hospodařením tohoto muže („zjevně experta v umění odírání") dostaly do závislosti na zahraničním kapitálu, roku 1900 je převzala britská firma reprezentovaná americkým inženýrem Herbertem C. Hooverem (pozdějším prezidentem USA) a roku 1912 byly pohlceny čínsko-britskou Kailan Mining Administration.

Za těchto perspektiv rostoucí byrokratizace čínských podniků čínští obchodníci přirozeně odmítali do těchto firem investovat. Podniky měly už ve svém názvu zakletý kámen úrazu. Například název Čínské obchodní paroplavební společnosti v úředních dokumentech zněl *„lun-čchüan čao-šang ťü"*, což znamená „kancelář (!) pro získání obchodníků (aby provozovali) parníky". Už v samotném názvu se s obchodní společností počítalo jako s další odnoží úřední administrativy.

Když si stát v počátcích ekonomické transformace podrží v podnicích hlavní slovo, není to vůbec na škodu. Japonci po roce 1868 provedli zestátnění největších podniků (*zaibacu*) a v 80. letech je transformované levně odprodali do soukromých rukou. Tyto operace řídil tehdejší japonský ministr financí Masajoši Macukata a vznikly tak mj. velké koncerny (stále ještě propojené s politiky toho

kterého tábora) Micui a Micubiši.[85] V Číně ovšem ústřední vláda zůstávala bez vlivu a generální guvernéři zřizovali podniky jako svou osobní záležitost spíše než jako vyloženě státní podnik. Tyto podniky byly mnohými stále ještě chápány jako odrazový můstek v úřednické kariéře. Tradiční čínské myšlení, které stavělo na piedestal státního úředníka a snižovalo význam obchodníka, zde vítězilo až do konce 19. století. V 90. letech se ale také vztah úředníků a obchodníků začal podstatně měnit.

Změna sociální stratifikace a obchodní reformy po roce 1900

Hovořili jsme o tom, že tradiční čínský obchodník považoval možnost stát se členem gentry a nebo přímo státním úředníkem za jednu z vrcholných met svého snažení. V 19. století čínští obchodníci z měst hojně investovali do půdy na venkově, aby se zařadili mezi statkářskou aristokracii, nakupovali zkouškové tituly a nižší státní úřady, nebo volili čestnější cestu a přihlašovali své syny ke státním zkouškám. Také jsme mluvili o tom, jak členové gentry či úředníci tajně podnikali, až nakonec ve druhé polovině 19. století mohli dát tomuto svému podnikání oficiální podobu. Logický závěr z těchto faktů zní, že v 19. století se navzdory rétorice státní ideologie tyto dvě společenské vrstvy stále více prolínaly. Vznikla nová vrstva „gentry-obchodníků", kterým už titul ze zkouškového systému nebyl na překážku v provozování obchodního podnikání. Tradičně zmiňovaným příkladem takového muže byl zeť příkladného konfuciánce Ceng Kuo-fana Nie Čchi-kuej (asi 1850-1911). Nie pocházel z rodiny, která přivedla na svět dlouhou řadu učenců a úředníků. Nie se původně chtěl vydat stejnou cestou, avšak selhal ve zkouškovém systému při provinčních zkouškách (na titul *ťü-žen*). Nicméně skrze svou manželku, Cengovu dceru Ceng Č´-fen, se mu podařilo získat úřednický post u Li Chung-čangova bratra, náhodou taktéž generálního guvernéra

[85] Poměrně rychlá transformace japonské ekonomiky ve srovnání s pomalou transformací čínskou není ale dána jen brzdami tradičního čínského myšlení. V mírové éře Tokugawa (1603-1868) prodělala japonská obchodnická vrstva bezprecedentní rozvoj, který mimo Evropu nemá nikde ve světě obdoby. V miliónové aglomeraci japonského hlavního města Eda (v 18. století bezpochyby největšího města na světě) se dařilo obchodu i obchodnickým spolkům, které už tehdy položily základ budoucím japonským obchodním úspěchům. Postavení japonských obchodníků před restaurací Meidži se vůbec nedá přirovnat k postavení čínských obchodníků. Viz citát Mary C. Wrightové na s. 4 této práce.

Li Chan-čanga (jak příkladná ilustrace propletence rodinných a přátelských vztahů v Číně!). U dalšího z vítězů nad tchaj-pchingy Cuo Cung-tchanga získal později místo ředitele Ťiang-nanské zbrojovky na předměstí Šanghaje. Cengův bratr, Ceng Kuo-čchüan (generální guvernér, přirozeně), mu následně zajistil místo šanghajského *tao-taje*. Nie pak rychle procházel (navzdory svým nesloženým zkouškám ve zkouškovém systému) posty guvernéra Ťiang-su (1900), guvernéra An-chueje (1901) a guvernéra Če-ťiangu (1903). Až na drobné výhrady příkladná úřednická kariéra – dokud jej roku 1905 císařský cenzor neobvinil z vydírání a zpronevěry provinčních fondů a Nieova úřednická kariéra tak náhle neskončila.

Nicméně už jako šanghajský *tao-taj* se Nie pustil do podnikání. Tento úřad dohlížitele nad výběrem cel a čínské složky čínsko-západní správy smluvních přístavů byl pro podnikání přímo ideální. Roku 1890 investoval s přáteli do nově založené přádelny Chua-sin v Šanghaji. Roku 1893 investoval do přádelny Chua-šeng, v jejímž čele stál nepostradatelný Šeng Süan-chuaj. Jako guvernér Če-ťiangu pak Nie převzal patronát nad upadající přádelnou Chua-sin a udělal svého syna Nie Čchi-ťieho jejím ředitelem. Přádelna začala prosperovat a přinášela svým investorům zisk. Nie junior přitom ovládal angličtinu, protože jeho matka jej už v dětství nechávala učit. Jak sama řekla: „Uvědomila jsem si důležitost západních jazyků a vědy." Nieova rodina si jasnozřivě uvědomovala důležitost západních věd, proto se Nie Čchi-ťieovi i jeho mladšímu bratru dostalo také technického vzdělání. Během dvacátých let 20. století se pak oba bratři stali největšími průmyslníky v Šanghaji a Nie Čchi-ťien (znám též jako C. C. Nieh) byl mezi lety 1920 až 1922 zvolen prezidentem šanghajské Všeobecné obchodní komory.[86] Jak daleko tehdy dopadlo jablko od stromu jeho dědečka, konfuciánského učence Ceng Kuo-fana!

Nicméně ani Ceng už nebyl klasickým učencem starého střihu. Naopak stojí na počátku dalšího prolínání dvou do té doby neslučitelných vrstev, úředníků a vojáků. Tito noví „učenci-generálové" – všichni ti, kteří bojovali s tchaj-pchingy - pak pomohli rehabilitovat vojáka v očích úřednické vrstvy, což je zvláště patrné po roce 1895. Tak se přes „otce militaristů", Jüan Š´-kchaje, jehož patronem byl

[86] Chan, s. 55-56, Fairbank, Dějiny Číny, s. 313.

Li Chung-čang, zrodí vrstva profesionálních vojenských satrapů, kteří budou v letech 1912 až 1927, resp. 1931 ovládat čínské provincie.

Úředník zkrátka přestal být jediným hodnotným povoláním v Číně (i když maxima „Staň se úředníkem a zbohatneš" platila v zemi i nadále). Jestliže Nie nebyl úplně typickým příkladem konfuciánského učence neúnavně studujícího spisy (vzhledem ke svému propadnutí u zkoušek i klientelismu, který mu umožnil jeho úřednický vzestup), pak jiný příklad muže, jenž se legálně dostal až na úplný vrchol tradičního společenského žebříčku a pak jej znechuceně opustil, nám možná poslouží lépe.

Čang Čchien (1853-1926) nepocházel pravda z rodiny, kde by úřednická kariéra měla nějakou tradici. Naopak: jeho příběh mohl sloužit jako příklad synka, jenž se z čistě rolnického prostředí dostal až na vrchol zkouškového systému. Čangův otec, rolník, se přes protesty svých rodičů naučil číst a psát, nicméně neuspěl hned u okresních zkoušek. Vybudoval si však ve své vesnici pověst respektované osoby a svého syna Čang Čchiena posílal do regulérní školy. Čangovo mimořádné nadání mu umožnilo složit okresní zkoušky hned v patnácti letech, roku 1868. Avšak provinční složil až na šestý pokus roku 1885. A teprve ve 41 letech, roku 1894, složil úspěšně metropolitní zkoušky (na prvním místě), získal titul *ťin-š´*. V průběhu celé této doby si Čang nicméně získal jméno jako člen místní gentry, spolupracoval na místních daňových reformách, organizaci místní domobrany, prevenci proti povodním atd. – zkrátka řešil praktické problémy spojené se správou svého okresu (Nan-tchung, blízko Šanghaje).

Roku 1894, po svém zkouškovém triumfu, se Čangovi dostalo nejvyššího možného ocenění – místa kompilátora v akademii Chan-lin v hlavním městě. Nicméně do roka byl opět zpátky doma – musel dodržovat povinný dvouletý smutek po smrti svého otce. Tato prodleva mu umožnila zamyslet se nad svou dosavadní kariérou a přehodnotit své postoje. Jeho post v akademii, ale i samotné prostředí byrokracie, její pomalost a rigidita, se mu nezamlouvaly. Když teď stanul na absolutním vrcholu byrokratického žebříčku, rozhodl se byrokracii opustit – a podnikat. „Později tvrdil, že jeden z důvodů, proč přešel do průmyslu, byla jeho silná vůle dokázat, že učenec jako on není pouhým knihomolem. Dalším důvodem byla servilita dvorských hodnostářů, která jej znechucovala. Čang byl roku 1894 v Pekingu osobně svědkem události, jež mu údajně pomohla opustit

svou úřednickou kariéru. Čang byl šokován, když viděl dvorské hodnostáře, staré i mladé, vysoké i nižší, jak všichni padli na kolena podle požadavků dvorské etikety na zablácené cestě po hustém lijáku, aby pozdravili císařovnu vdovu při jejím návratu do hlavního města. Avšak, jak Čang smutně zaznamenal, stará dáma ani nepokynula hlavou, aby vzala na vědomí tento veřejný projev feudální úcty."[87]

Čang opustil úřednickou sféru a stal se úspěšným podnikatelem. Investoval do přádelen (považovány tehdy za tradičně spolehlivý zdroj příjmu, sázeli na ně dva největší sponzoři čínských podniků, Li Chung-čang a Čang Č´-tung) a vybudoval si na základě svého podnikání společenské renomé. Když byla v prvním desetiletí 20. století v souladu s reformou vládních institucí a zavedením samosprávy zřizována provinční shromáždění, Čang se stal předsedou takového shromáždění v provincii Ťiang-su. V červnu roku 1911, v samém závěru císařské historie, s ním jednal i mandžuský dvůr, doufaje, že Čang známý svými literárními i obchodními schopnostmi ještě pomůže císařství udržet. „Mandžuové s ním zacházeli s úctou a šli dokonce tak daleko, že mu nabídli místo u dvora. Tento pocit ale nebyl oboustranný. Čang v podstatě shledával regenta i prince Čchinga (dva mandžuští princové, kteří drželi otěže vlády za nezletilého císaře Pchu-iho – pozn. F. S.) nekompetentními, protože zatímco se jej tázali na názor a oceňovali jej, naprosto postrádali schopnost jakékoliv akce. Jediný muž, který Čanga uchvátil, byl Jüan Š´-kchaj,"[88] chráněnec Li Chung-čanga, generální guvernér a nakonec první prezident Čínské republiky. V jedné z prvních vlád republiky zastával také Čang krátce funkci, byl ministrem průmyslu a zemědělství – jeho poslední návrat do vládních služeb.

Čang Čchien dosáhl nejvyšších příček zkouškového systému a přesto se rozhodl úřednický aparát opustit. Nakonec už ani pro absolventy tohoto systému nebyla úřednická dráha přijatelná. Reformátor Čang Č´-tung na povahu zkouškového systému zaměřil svou kritiku a bylo to na jeho popud, že byl systém roku 1905 zrušen v souladu s dalšími vládními reformami. Ale tehdy už bylo pozdě. Obchodník i voják se zvedli ve společenské prestiži ode dna, kde je uměle udržoval úředník. Vznikala celá řada moderních vojenských akademií, mj. i pod

[87] Chan, s. 54.
[88] Wang, C. Y., Chinese Intellectuals and the West, 1872-1949, Chapel Hill, N. C., 1966, s. 262-263.

vlivem Japonců, kteří v letech 1895-1914 měli v Číně značný kulturní vliv. Obchodníci zakládali obchodní komory a zároveň žádali moderní právní ochranu ze strany státu. Třebaže obchodníci zůstali úředníkům podřízeni, obchod přestal být z pohledu státní ideologie něčím nečestným. Důvod, proč se povolání úředníka nemuselo jevit tak výhodným jako kdysi, souvisel ale zejména s politickou situací a nestabilitou v Číně prvních desetiletí 20. století: „Jak se zintenzivňoval politický chaos, svět úřednictva se stal méně atraktivním. Politická síla ztratila svůj konfuciánský idealismus jako prostředek k vytvoření spořádané a mravní společnosti."[89]

Čínsko-japonská válka (1894-95) přinesla všeobecně zásadní změny pro čínskou vnitřní i vnější politiku – a také pro ekonomiku. Zejména v oblasti železnic došlo vzhledem k boji o koncese k převratným změnám a útok cizího kapitálu společně s politickým tlakem západních vlád hrozil Číně úplně pohltit. Cizí státy získávaly určité části území zpravidla spolu s některým přístavem, od nějž pak budovaly železnice do vnitrozemí. Podél těchto železnic pak získávaly suroviny, otevíraly doly, obchodovaly – rozšiřovaly v postatě princip smluvních přístavů hluboko do čínského vnitrozemí. (Železnicím v Číně bude věnována zvláštní kapitola). Čemu se čínští hodnostáři snažili třicet let zabránit, se teď dělo v míře nevídané. V této atmosféře všeobecného obchodně-politického vpádu na čínské území, následovaného nešťastným incidentem s boxerským povstáním, v době, kdy vláda splácela jak horentní reparace za čínsko-japonskou válku, tak i podobně obrovské náhrady za boxerské povstání, které spolehlivě pohlcovaly už tak dost nízké daňové příjmy vlády (zejména clo vybírané Hartovou Císařskou námořní celní službou), bylo obtížné uvést do života plán na modernizaci a centralizaci vlády, do něhož se dvůr a jeho úředníci pustili po roce 1900, s plným požehnáním císařovny vdovy, šokované následky boxerského povstání. Jak ovšem centralizovat vládu, když převaha provincií nad centrem byla zjevná od porážky tchaj-pchingů a vítězové nad povstáním a jejich následovníci sice nadále udržovali loajalitu císařské dynastii, ale zároveň si v provinciích vybudovali takřka nezávislou politickou pozici, se soukromými armádami a svými malými průmyslovými impérii (typickým příkladem je tu samozřejmě Li Chung-čang, následován ovšem dalšími)? Postupem času, jak provinční gentry získávala na

[89] Chan, s. 108.

sebevědomí (manifestovaném vznikem provinčních shromáždění roku 1909), její loajalita vládě nebo ochota spolupracovat s provinčními generálními guvernéry se vytrácela. Vláda v Pekingu dobře cítila změnu smýšlení. Když po roce 1901 začala rušit stará ministerstva z doby dynastie Tchang (618-907), a zavedla jedenáct nových, modernizovaných podle západního (a japonského) vzoru, bylo její hlavní starostí, aby tato ministerstva měla pobočky po celé zemi a získala tak patřičnou autoritu v provinciích.

Prvním nově zřízeným modernizovaným ministerstvem bylo ministerstvo zahraničí (*waj-wu pu*) roku 1901. Druhým se stalo ministerstvo obchodu (*šang-pu*) roku 1903. „V tradiční Číně podpora bohatství lidí nad míru přežívání nebyla správnou záležitostí pro vládce a vláda se příliš neangažovala v podpoře zemědělství, průmyslu či obchodu. Ale nyní bylo uznáno, že bohatství národa je potřebné pro posílení armády a podpora zemědělství, průmyslu a obchodu je nutná pro zbohatnutí země."[90]

Samotní vysocí provinční úředníci si začali uvědomovat, že přezíravý vztah státu k obchodníkům je nadále neudržitelný. Když císařovna vdova na útěku z Pekingu v Si-anu vyzvala provinční úředníky, aby zasílali dvoru memoranda s návrhy reforem, generální guvernér Fu-ťienu a Če-ťiangu Su Jing-kuej v jednom z nich poukázal na špatné postavení obchodníků v Číně: tvrdil, že zatímco cizí obchodníci hrají hlavní úlohu ve financování své země, čínským obchodníkům „je všude dáno to nejnižší postavení... třebaže nezaostávají za svými západními protějšky v příspěvcích k veřejné službě." Protože se obávají úředních konfiskací, ukrývají své nashromážděné bohatství a neodvažují se veřejně promluvit. Su navrhoval, aby se podnikl průzkum kapitálu obchodníků. Všem bude zajištěna státní protekce, zatímco těm s největším kapitálem bude (zcela v čínské tradici) poskytnut úřednický titul.[91]

Vláda se také (po staletí jejich ignorance) začala zajímat o mínění zahraničních Číňanů, kteří se samozřejmě věnovali většinou obchodu, a ti všichni zřízení ministerstva obchodu uvítali. Jediným významným oponentem zřízení

[90] Fairbank, John K., Liu, Kwang-Ching, The Cambridge History of China, vol. 11, Late Ch'ing, 1800-1911, part 2, Cambridge 1980, s. 392.
[91] Chan, s. 161.

ministerstva byl velký sekretář a favorit císařovny vdovy Žung-lu, po jeho smrti už však vzniku ministerstva nic nebránilo.

Ministerstvo vznikalo v příznačné atmosféře zmatku, který mezi úředníky v hlavním městě v té době panoval. Každému bylo jasné, že nastává revoluce v úřadech, že přicházejí změny, jaké tu po staletí nebyly, a bylo třeba si v záplavě rušení a vznikání úřadů opět najít „teplé místečko". Nové úřady vznikaly navíc příliš rychle a sama císařovna vdova vyjadřovala netrpělivost, trvalo-li ustavení instituce příliš dlouho (jako kdyby snad samotné ustavení modernizovaného ministerstva bylo generálním řešením všech problémů, které Čína měla). Nové ministerstvo obchodu tedy vzniklo, bohužel jej stihl osud mnoha úřadů v císařské Číně: jeho pravomoce byly špatně definovány a zasahovaly do působnosti úřadů již existujících, které ovšem nebyly zrušeny. Mimo jiné zasahovalo i do pravomocí komisařů pro severní (*pej-jang*) a jižní oblast (*nan-jang*), a tyto posty náhodou zastávali dva nejvlivnější muži v Číně Čang Č'-tung a Jüan Š'-kchaj. V čele ministerstva stál zase člen císařského klanu Mandžu Cchaj-čchen, který měl politickou podporu svého mocného otce prince Čchinga, který opět jako hlava nově zformované Kanceláře financí (*Cchaj-čeng čchu*) připravoval generální reformu státních financí. Tak i z tohoto ministerstva se stal prostředek pro zlepšení pozice v politickém boji a nové ministerstvo nikdy nezískalo takovou autoritu, jakou by si jeho zřizovatelé představovali. A jak se dalo čekat: na provoz ministerstva nebyly peníze. Vláda stěží mohla provozovat úřady už existující.

Roku 1906, poté, co se vysocí státní úředníci vrátili z cesty po Západu a Japonsku, „aby studovali konstitucionalismus", byly provedeny nové kroky v reorganizaci ministerstev. Ministerstvo obchodu mělo „špatný název", proto bylo po spojení s už existujícím ministerstvem práce přejmenováno na ministerstvo zemědělství, průmyslu a obchodu (*nung-kung-šang pu*). Změna názvu a rozšíření administrativy ale míru autority ministerstva nezvětšily. Jeho vliv na centrální řízení rozvoje průmyslu byly nadále malé. Přesně „v čchingském duchu" navíc spravovalo záležitosti, které mu ani dle rozšířeného názvu nepříslušely. Roku 1909 bylo konstatováno: „Proč průmysl roste tak pomalu? Protože je málo kapitálu. Proč nemůže *nung-kung-šang pu* pomoci? Protože samo

také nemá peníze."[92] V té době už ovšem toto ministerstvo sklouzlo do bezvýznamnosti, zastíněné ministerstvem pošt a komunikací (*jü-čchüan pu*) a dalšími úřady.

Obecně stará ministerstva měla mnohem menší náklady vzhledem k tomu, že si nekladla takové nároky na autoritu jako ministerstva moderní. Byly pouhými vyběrčími daní a velkou část odpovědnosti a konání nechávaly na bedrech provinčních úředníků a místních autorit z řad gentry. Zavést skutečně moderní úřad vyžadovalo prostředky, které by i za normálních okolností vláda obtížně shromáždila (viz pasáže o nedostatcích daňového systému v císařské Číně), nemluvě o situaci, kdy platila reparace za válku s Japonskem a boxerské povstání. Provinční autority, které po desetiletí držely ekonomické a daňové pravomoce nezávislé na ústřední vládě, považovaly tato a další nová ministerstva za hrozbu pro svou moc a odmítly s nimi spolupracovat.

Úspěšnější než při zřizování svých poboček v provinciích bylo ministerstvo obchodu v podpoře vzniku moderních obchodních komor. Zde také bylo na co navázat. Již dříve jsem hovořil o tradičních regionálních kupeckých gildách, které existovaly po celé Číně od dob dynastie Ming. Nyní byly tyto gildy vyzvány, aby slučováním vytvořily obchodní komory s pevně stanovenými pravidly a působností. V Šanghaji a v Kantonu vznikly dvě největší obchodní komory (vzorem se přirozeně staly obchodní komory západních obchodníků na čínském pobřeží), další vznikaly po celé zemi. Jenže tak jako při většině pozdně čchingských reforem se vláda nakonec dočkala jiného výsledku, než očekávala. Když vyzývala ke vzniku komor, přirozeně očekávala, že tyto komory budou oporou vlády. Opak byl pravdou: většina nadále stranila místním autoritám, provinční gentry, s níž byla přirozeně provázána nejrůznějšími vztahy. Byl to stejný model jako u provinčních shromáždění, které se po roce 1909 také postavily proti autoritě vlády. Během sinchajské revoluce 1911 se pak tyto obchodní komory postavily na stranu revolucionářů společně s provinčními shromážděními. Vláda doufala, že zřizováním těchto orgánů přispěje k centralizaci, ve skutečnosti ještě více podpořila regionalismus, který po roce 1912 vedl k faktickému rozpadu státu.

[92] Chan, s. 174.

Kromě úkolu centralizace řízení národní ekonomiky (nakonec neúspěšného, jak je vidět) čekala vládu tři další podstatná ekonomická opatření: daňová reforma, sjednocení měny a sepsání moderního obchodního zákoníku. Chaos ve státních financích byl již jednou detailně přiblížen a také jsme několikrát hovořili o nedostatcích finančních prostředků, které z toho pro vládu plynuly. Po boxerském povstání západní velmoci naléhavě tlačily na čínskou vládu, aby konečně provedla standardizaci své měny. Existovala různá hodnota stříbrných mincí v Číně, ještě dále zpestřována nejrůznějšími zahraničními stříbrnými dolary. Tak jako ve všech oblastech i zde vládl regionalismus: mnoho provincií těžilo stříbro ve svých vlastních dolech, razilo mince ve svých vlastních mincovnách, bohužel s různým obsahem stříbra. Britsko-čínská obchodní dohoda z roku 1902 a americko-čínská obchodní dohoda z roku 1903 žádaly, aby čínská vláda sjednotila svou měnu. Opět zde byly nevýhodné podmínky pro Čínu: ceny stříbra se drasticky propadly po roce 1901 a Čína uvažovala o přechodu na zlatý standard. Vláda za účelem sjednocení měny zřídila již jednou zmiňovanou Kancelář financí (*Cchaj-čeng čchu*) za předsednictví mocného prince Čchinga. Cizí mocnosti měly eminentní zájem na tom, aby Čína sjednocení své měny dokončila, a nabízely spolupráci. Čína sama se (spolu s mexickou vládou) obrátila na vládu Spojených států, aby jí s reformou pomohla. Konzultováni byli také odborníci z Německa, Francie, Británie a Ruska, každý přicházel s různými postupy. V Číně samotné však Čang Č´-tung, až do své smrti roku 1909 spolu s Jüan Š´-kchajem politicky nejvlivnějším mužem v zemi, nebyl nadšen z vměšování cizinců (v těchto i jiných záležitostech). Nakonec i pod jeho vlivem Čína zavrhla Američany původně navrhovaný zlatý standard a podržela si stříbrný. Spory byly také o to, jaká mince se má stát vlastně základem pro sjednocenou měnu.: má–li to být stříbrná mince o jedné čínské unci (*liang* nebo tael) nebo stříbrná mince o jednom *jüanu*, rovnocenná asi polovině amerického stříbrného dolaru. Čang správně argumentoval, že když je placení daní založeno na stříbrném taelu, musí to být právě tato mince. Jüan Š´-kchaj souhlasil. Roku 1905 se vládla shodla na stříbrném taelu a otevřela ústřední mincovnu v Tiencinu spolu se čtyřmi dalšími pobočkami a ostatními mincovnám byla ražba zakázána. Protěžování taelu však záviselo jen na silné osobnosti Čanga a Jüana. Úředníci nově zřízeného ministerstva financí a činští a zahraniční obchodníci by raději jako měnu viděli

stříbrný dolar. Když roku 1908 Jüan Š'-kchaj nakrátko ztratil svou dominantní pozici a Čang Č'-tung roku 1909 zemřel, podporovatelé stříbrného dolaru získali lepší pozici. Roku 1910 bylo rozhodnuto, že systém stříbrného taelu bude opuštěn a přejde se na stříbrný dolar. Ten začal být ražen v ústřední mincovně.

Jak bylo za pozdních Čchingů obvyklé, naneštěstí už vyražený stříbrný tael nebyl stažen z oběhu a nově zavedený stříbrný dolar tak nadále existoval vedle stříbrného taelu, „sloužící pouze ke zvětšování zmatku, který pokračoval až do konce dynastie".[93]

Problém byl ovšem i s papírovou měnou. V Číně provinční generální guvernéři provozovali své vlastní tradiční i modernizované banky a vydávali své vlastní peníze bez jakéhokoliv omezení a také (přirozeně) bez dostatečného krytí. Již roku 1905 se čchingská vláda pokusila zavést pořádek zavedením instituce na způsob centrální banky, která by vydávala bankovky s dostatečnou kredibilitou. S nízkým kapitálem 4 milionů taelů však banka pouze přispěla k celonárodnímu zmatku, neboť ani bankovky, které sama vydávala, neměly dostatečné krytí. Vláda roku 1908 tedy reorganizovala tuto banku v ústav s názvem Vládní banka Čchingů (*Ta-Čching jin-chang*), s kapitálem deset milionů taelů.

Roku 1910 vláda rozhodla, že pouze tato banka bude smět vydávat bankovky. Hodnota již obíhající papírové měny činila odhadem 650 milionů taelů. Pokud by vláda měla vytisknout bankovky ve stejné hodnotě, potřebovala by finanční rezervy o 325 milionech taelů. Její kapitál činil ovšem pouze oněch deset milionů taelů. Samozřejmě že tento plán nevyšel.

Vláda také učinila pokus sjednotit míry a váhy (v prvním desetiletí 20. století stále ještě nesjednocené!), nicméně tuto reformu se nepodařilo do konce císařství dokončit.

Daňová reforma, která byla naprosto nutná pro fungování moderní vlády, zase, tak jako mnoho jiných věcí, narazila na odpor provinčních generálních guvernérů, úředníků a gentry, po staletí zvyklých na pouze koordinující dohled vlády v této oblasti. Roku 1909 načrtla vláda tyto politické postupy:

„1. Rozhodování o půjčkách z ciziny bude příslušet výhradně ministerstvu financí. Bude-li chtít některé jiné ministerstvo ústřední vlády nebo některá

[93] Cambridge History of China, vol. 11, s. 404-405.

provinční vláda žádat o zahraniční půjčku, bude potřebovat povolení ministerstva financí, jehož jménem musí být půjčka uzavřena.

2. Od tohoto okamžiku veškeré příjmy vybrané různými úřady ústřední vlády budou ponechány k účelům těchto úřadů. Nadále budou všechny tyto příjmy hlášeny ministerstvu financí.

3. Jelikož oficiální banky nyní vydávají papírové bankovky bez jakéhokoliv omezení a jelikož je stát za tyto bankovky zodpovědný, ministerstvo financí má právo tyto oficiální banky příležitostně kontrolovat.

4. Každá provincie utrácí peníze vybrané v rámci provincie, aniž by o tom zpravila ústřední vládu. Nadále by veškeré takové peníze měly být hlášeny ministerstvu financí, které mělo pravomoc starat se o tyto záležitosti."[94]

Vláda se tu pokusila změnit už výše představený systém, kdy provinční úředníci sami vybírali daně a z této částky udržovali své úřady, sami rozhodovali, jak velká částka je pro jejich provincii potřeba, a pak ještě posílali určité pevně stanovené částky přímo na konkrétní účely po celé zemi. Pouze část určitého daňového výtěžku z provincií vůbec kdy dosáhla Pekingu.

Ministerstvo financí bylo pověřeno, aby od března 1909 provedlo revizi příjmů a výdajů jednotlivých ministerstev a provinčních vlád za rok 1908, a roku 1911 měl být vytvořen státní rozpočet. Roku 1910 ministerstvo financí státní rozpočet skutečně sestavilo, na bázi rozpočtů, které jí odevzdala každá provincie a každé ministerstvo, a předložila jej tehdy už nově zasedajícímu Národnímu shromáždění. Shromáždění jej s některými dodatky schválilo. Jednalo se však spíše o virtuální realitu. Peking stále neměl jistotu ohledně skutečného příjmu a výdajů v provinciích. Veškeré rozpočty provincií byly vládě předloženy na bázi „minimální příjem, maximální výdaje". Vláda pak představila státní rozpočet se schodkem s příjmy 296 milionů taelů a výdaji 376 milionů taelů. Národní shromáždění změnilo rozpočet na 298 milionů příjmů a 301 milionů výdajů, aby udrželo rozpočet vyrovnaný, nicméně to nehrálo žádnou roli. Celý čínský systém nebyl dosud na státní rozpočet zralý a reformy, čítající sotva pár let, mohly obtížně změnit tak rychle staletý archaický systém, v jehož soukolí byly zapojeny tisíce

[94] Cambridge History of China, vol. 11, s. 406-407.

lidí, neochotných měnit rychle zajeté dráhy svého myšlení. Revoluce roku 1911 pak učinila těmto pokusům přítrž.

John H. Fincher shledává problémy, jež konfrontovaly císařství při přechodu k moderní vládě a finanční politice, podobné potížím *ancien régime* ve Francii před Velkou revolucí. „Na úsvitu jak francouzské, tak čínské revoluce byla konfrontace mezi úředníky panovníka a členy shromáždění nejlépe patrná v debatě nad prvním funkčním státním rozpočtem... Rozpočet představený roku 1789 generálním stavům ministrem financí francouzského monarchy Neckerem demonstroval zároveň ambici ústřední vlády a její potíže v mobilizování enormního bohatství země. Přesně stejné dilema prožíval ministr financí posledního čínského panovníka Caj Ce, když v letech 1910-11 představil prvnímu čínskému národnímu shromáždění verzi státního rozpočtu ústředních úřadů."[95]

V právní oblasti vláda zavedla kromě trestního a občanského zákoníku také zákoník obchodní. Spolehla se na japonské vzory, a také pozvala japonské právní odborníky. Obchodní zákoník byl zprvu představen v lednu 1904 jako „Nařízení k obecné kontrole obchodníků" *(Šang-žen tchung-li)*. Byly také sepsány „Pravidla (obchodních) společností" (*Kung-s´ lü*). Ukázalo se to jako nedostatečné a roku 1908 byly započaty práce na regulérním obchodním zákoníku, opět s japonským poradcem. Také výše zmiňované ministerstvo zemědělství, průmyslu a obchodu (*nung-kung-šang pu*) zpracovalo obchodní zákoník a předložilo jej roku 1910 Národnímu shromáždění, nicméně dynastie padla předtím, než mohl být schválen.

Modernizace čínské ekonomiky se po roce 1900 odehrávala v široké škále oblastí a postupy ústřední vlády i postupy provincií se v ní leckdy míjely. Před rokem 1900 to byly provinční vlády a generální guvernéři, kdo podnikal limitovanou modernizaci, nyní to byla ústřední vláda, kdo se chopil iniciativy. Tak v jako mnoha jiných oblastech všichni chtěli změnu, neboť program „zbohatnutí země" byl teď celonárodní záležitostí. Jenom si každý tu změnu představoval trochu jinak. Ústřední vláda chtěla posílení své pozice, bez níž modernizace ekonomiky nebyla možná, provinční generální guvernéři byli příznivci modernizace, ale nechtěli ztratit svou pozici. Tradiční opory vlády jako úředníci a gentry navíc přestali ve službě státu vidět jediné možnosti svého uplatnění a

[95] Fincher, John H., Chinese Democracy. The Self-Government Movement in Local, Provincial and National Politics, 1905-14, Canberra 1981, s. 28.

v politických zmatcích po roce 1900, respektive 1911 přestali ústřední vládu považovat za smysluplného garanta své budoucnosti. Naproti tomu svět obchodu a armádní kariéra nabízely perspektivy bez ohledu na to, kdo je zrovna u moci, zda vládne ústřední vláda nebo provinční vlády. Smluvní přístavy a oblasti k nim přiléhající šířily nový přístup k životu a řízení záležitostí. Sám Čang Č´-tung si kolem roku 1905 dobře povšiml, že lidé jeho vlastní země přestávají obdivovat archaický a nevýkonný čínský systém vlády, hrubé vojáky a neefektivní výběr daní a fascinuje je západní systém právního pořádku, efektivity a přesnosti, manifestovaný mimo jiné efektivně vybíraným clem ve smluvních přístavech, které prováděla západními cizinci řízená Císařská námořní celní služba. Starý pořádek ztrácel své příznivce nejen v oblasti ekonomiky. Deset let, které byly císařské vládě ještě dány do vínku, nemohly stačit na to, aby učinila radikální přeměnu a získala tak tuto důvěru zpátky.

IV. Modernizace ve jménu nacionalismu: železnice, armáda, ústavní hnutí

Problém železnic

Před rokem 1900 na tom byla Čína se sítí železnic poměrně bídně. Na rozdíl od modernizované lodní dopravy, která se na čínských řekách poměrně rychle rozvinula (přes protesty ohledně ohrožení dopravy džunkami a ztráty zaměstnání pro nosiče-kulie), bylo pokládání kolejí mnohem hlubším zásahem do prostředí Číňanů. Argumenty proti železnicím byly v podstatě dvojího druhu: jednak že koleje naruší *feng-šuej* (doslova „vítr a voda"), čili tradiční geomantickou představu o harmonii sil v prostoru, že budou rušit předky pohřbené v zemi. Druhý argument zněl, že cizinci se po železnicích snáze dostanou do vnitrozemí státu a naruší se tak obranyschopnost země. Tento argument zněl věrohodně: po prusko-francouzské válce let 1870-71 se ukázalo, jak výraznou úlohu mohou železnice při přesunech armád hrát. První železnici na čínském území postavila britská firma Jardine, Matheson and Company roku 1876 – byla to krátká železnice ze Šanghaje do Wu-sungu. Kvůli ostrým protestům místní gentry, ale také kvůli tomu, že to byla soukromá železnice v britských rukou ji místní generální guvernér Šen Pao-čen odkoupil a nechal zničit. Motorem druhé fáze stavby železnic se tak jako v mnoha jiných oblastech stal Li Chung-čang: roku 1880 získal váhavé svolení dvora ke stavbě krátké železnice ke svým kchaj-pchingským dolům, otevřeným o dva roky dříve. Železnice, jejíž pohon zpočátku zajišťovala zvířecí síla – náklad táhly muly, měřila pouhých deset kilometrů. Teprve později byla postavena – přímo v kchaj-pchingských dolech - parní lokomotiva – „Čínská raketa", „The Rocket of China".

Nová vlna stavby železnic přišla po prohrané francouzsko-čínské válce let 1883-85, kdy byla původní krátká železnice prodloužena až do Tiencinu (dokončena roku 1888). Uvažovalo se o prodloužení do Pekingu, nicméně nové potíže vedly k převedení fondů na jiné účely. Když vypukla čínsko-japonská válka, měla tedy Čína dohromady 390 km tratí – pro srovnání: v té době měly Spojené státy 282 000 km tratí.

V 90. letech se na Čínu přihrnula dvě bezprostřední nebezpečí: ekonomický a vojenský růst Japonska, které se nijak netajilo svými cíli na kontinentě, hrozil už dlouho a čínští politici jako Li Chung-čang si jej velmi dobře uvědomovali, novou hrozbou byla stavba Transsibiřské magistrály započatá roku 1891, která železnici měla dovést z Vladivostoku až do evropské části Ruska. Ruský stát by tak získal efektivní přístup na samé hranice Mandžuska – nebo „tří východních provincií", jak se říkalo v Pekingu – , což bylo důležité mimo jiné i pro přepravu vojáků. Ruská vláda měla v Asii velké plány. Hlavním reprezentantem této asijské cesty byl ambiciózní ministr financí Sergej Witte, jehož zásluhou byl projekt Transsibiřské dráhy prosazen. Po smrti cara Alexandra III. se na trůn dostal Mikuláš II., který byl ještě větším příznivcem rozšíření moci Ruska v Asii než Witte sám. Konflikt Číny s Japonskem v letech 1894-95 uvedl do Mandžuska novou mocnost, která ale stále ještě musela ustupovat před Rusy. Roku 1896 se Li Chung-čang zúčastnil carské korunovace v Moskvě a v přesvědčení, že nalezl v Rusech novou ochranu před Japonci, podepsal s Wittem spojeneckou smlouvu namířenou proti záměrům japonského císařství. Článek IV této smlouvy umožňoval stavbu trati Transsibiřské magistrály do Vladivostoku přes Mandžusko – pravilo se v něm: „Čínská vláda souhlasí s tím, aby Rusko zkonstruovalo železnici přes území Chej-lung-ťiangu a Ťi-linu ke spojení s Vladivostokem." Pro Witteho to byl ovšem jen první úsek Rusy ovládané železnice v Číně, odkud, jak napsal, „další větve budou rychle položeny hluboko do (vnitrozemí) Číny".[96]

Li Chung-čang požadoval, aby tuto železnici provozovala soukromá firma. „Východočínská dráha" se tvářila jako soukromá firma, v podstatě ji však ovládal stát.

Požadavky dalších západních velmocí na sebe nenechaly dlouho čekat. Němci získali oblast kolem Ťiao-čou, Francouzi pronájem přístavu Kuang-čou-wan a právo na stavbu železnice spojující francouzské území Tonkinu do Jün-nan-fu, Britové pronájem přístavu Wej-chaj-wej, Rusové pak ještě navíc přístavy Ta-lien a Port Artur a právo postavit k těmto přístavům železnici jako odbočku

[96] Huenemann, Ralph William, The Dragon and the Iron Horse. The Economics of Railroads in China, 1876-1937, Cambridge, Mass. 1984, s. 49, 50.

Východočínské dráhy napojenou v Charbinu.[97] Obecně si tak velmoci rozdělily sféry vlivu v Číně a každá získala koncese na stavbu železnic. Snaha čínských politiků bránit stavbě železnic operovaných cizími vládami nyní přicházela vniveč. Vláda, úředníci i gentry si uvědomovali, co stavba takových železnic znamená: exploataci přírodního bohatství, definitivní průnik na vnitřní trh Číny, narušení obranyschopnosti státu. Právě stavba těchto železnic přinesla nečekanou vlnu patriotismu v provinciích – ti, kteří stavbu těchto železnic nebo prodej již postavených železnic do rukou cizinců umožnili, byli označováni za národní zrádce a provinční gentry, po staletí neaktivní složka společnosti pohlížející s nechutí na obchod a podnikání, začala vytvářet fondy na odkoupení železnic. Zrodilo se „hnutí za znovuzískání železničních práv" – pozoruhodná spolupráce statkářské gentry, obchodníků, studentů, vojáků a profesionálních revolucionářů ze Sunjatsenovy „Sjednocené ligy" (*Tchung-meng-chuej*).

Železnice a revoluce

Sama vláda v Pekingu se pokusila (tak jako v jiných oblastech po čínsko-japonské válce) převzít v oblasti stavby železnic v Číně iniciativu. Už roku 1896 zřídila vlastní železniční společnost a jako ředitele dosadila proslulého úředníka a obchodníka (který byl ovšem více úředníkem než obchodníkem) Šeng Süan-chuaje, protěžovaného Li Chung-čangem, který po Liově úpadku po jeho diplomatickém neúspěchu v Šimonoseki urychleně převedl své aktivity pod dalšího mocného sponzora modernizovaných obchodních aktivit Čang Č'-tunga. Šeng ovšem toužil po tom vytvořit si nezávislou pozici neodvozenou od podpory toho kterého generálního guvernéra a doufal ji dosáhnout úzkou spoluprací s ústřední vládou. Jak se dalo čekat, Šeng nezískal v Číně na stavbu železnic dostatek kapitálu a proti původním plánům byl nucen plně se spolehnout na zahraniční půjčky. V následujícím desetiletí postavila společnost s cizím kapitálem sérii železnic, nejproslulejší byly železnice na trase Peking – Chan-kchou a Šanghaj-Nanking. Roku 1898 poskytla americká společnost China

[97] Sám Witte dával najevo, že Rusko se nespokojí pouze s oblastí Mandžuska, roku 1898 sdělil britskému velvyslanci, že se Rusko pravděpodobně zmocní provincí Č'-li, Šen-si, Šan-si a Kan-su. Huenemann, s. 51.

Development Company půjčku na stavbu železnice Kanton – Chan-kchou. Ta měla vést z větší části přes provincie Chu-nan a Chu-pej. Tyto provincie byly dosud poměrně nedotčené stykem se západním živlem, zároveň to byly tyto provincie, které přinesly řešení tchaj-pchingského problému – z Chu-nanu pocházel Ceng Kuo-fan, právě zde začal organizovat svou soukromou armádu – chun-nanské „odvážné" –, kteří se pak tolik vyznamenali v boji s povstalci (roku 1893 se tu narodil další svérázný patriot – Mao Ce-tung). Gentry v Chu-nanu a Chu-peji zůstávala silně patriotická a spojení nové vládní železnice s americkou firmou (a také porušení smlouvy samotnými Američany, kteří v rozporu s dohodou prodali část práv Belgičanům) vyvolala její silný odpor. Čang Č´-tung, generální guvernér těchto dvou provincií, ve snaze předejít problémům roku 1905 vykoupil od Američanů právo na stavbu železnice za 6, 75 milionů amerických dolarů (půjčil si na to ovšem 1, 2 milionu liber od hongkongské vlády). Nyní se mělo dostat ke slovu čínské obyvatelstvo: lidem z Kuang-tungu, Chu-nanu a Chu-peje bylo dovoleno, ať si železnici postaví sami ze svých prostředků. A také obyvatelům S´-čchuanu bylo povoleno postavit odbočku od této železnice do jejich provincie.

Čang Č´-tung se ovšem nadále obával toho, že by železnice měli vlastnit soukromníci – ze strategicko-politických důvodů požadoval, aby je vlastnil výhradně stát. Obával se svěřit pro stát tak důležitou věc čínským obchodníkům, které dosud považoval plně v konfuciánském duchu za lidi nízkého charakteru, pouhé loutky v rukou cizinců. V souvislosti s jejich možným převzetím železnic se vyjádřil takto: „Obchodníci neberou v potaz širší perspektivu. Někteří mají povědomí o zahraničních záležitostech, ale nerozumějí čínské politice. Někteří se dají snadno zlákat cizinci."[98]

Jeho obavy byly liché, protože provincie tak jako tak nebyly schopné, ať už z prostředků obchodníků či z nových daní, získat potřebnou částku na stavbu železnice. Stavba měla stát 60 milionů taelů, Chu-nan jich vybral pouze pět, Kuang-tung sotva polovinu této částky. Roku 1908 Čang Č´-tung prostřednictvím dvora opět převzal odpovědnost za stavbu železnice a roku 1909 začal své osobní

[98] Chan, s. 130.

jednání o půjčku 6 milionů liber s britsko-francouzsko-německo-americkým bankovním konsorciem. 5. října 1909 však Čang zemřel, což jednání zdrželo.

Na jaře 1911 se vláda rozhodla otevřeně tuto železnici znárodnit, stejně jako další významné železnice v zemi. Šeng Süan-chuaj poté dokončil Čangovu práci a podepsal s výše zmiňovaným konsorciem půjčku na dostavbu železnice.

Příspěvky gentry tak přišly vniveč, vláda jim už proinvestovaný kapitál neuhradila, navíc se nepodařilo zabránit vpádu cizího kapitálu. Roku 1911 už však gentry měla účinný nástroj, jak vládu „skřípnout" – provinční shromáždění. „Do Pekingu byly vyslány delegace, aby si stěžovaly u dvora a byly vzneseny požadavky, aby byl Šeng propuštěn, protože zaprodává zájmy Číny cizincům. Tak silný byl pocit nespravedlnosti, že lidová povstání v S´-čchuanu a Chu-nanu byla prostě nevyhnutelná."[99]

Dvůr nakonec nabídl kompenzaci: 100 procent pro obyvatele Chu-nanu a Chu-peje, pro Kuang-tung 60 procent. V S´-čchuanu se ovšem prokázalo, že ředitelé s´-čchuanské části železniční společnosti provedli zpronevěru a tak bylo všem s´-čchuanským podílníkům slíbeno pouhých 6 procent náhrady! S´-čchuanské provinční shromáždění, reprezentující zájmy gentry a bohatých obchodníků, vzápětí zavalilo vládu ostrými protesty. Objevil se prudký provinční nacionalismus a nespokojenost s ústřední vládou. Jeden z vůdců s´-čchuanského odporu prohlásil: „Domácí politika je beznadějná a vláda se zjevně nestará o lid. Zemi nelze zachránit jinak než revolucí. My, lidé ze S´-čchuanu, jsme už provedli důkladnou přípravu a budeme spolupracovat s ostatními provinciemi ve společných akcích."[100] Otázka železnic a revoluce se náhle slila v jedno.

Vláda odvelela část chu-pejské armády do S´-čchuanu, ovšem jejich nepřítomnosti využila zbylá část vojáků v Chu-peji, kteří spolupracovali se Sunjatsenovou „Sjednocenou ligou". V obavě z odhalení vzhledem k tomu, že předchozí den provedla vládní policie zátah a konfiskaci dokumentů v hlavním stanu ligy v Šanghaji (i s jmenným seznamem příslušníků armády, kteří s ligou spolupracují), provedli 10. října útok na vládní budovy. Nebylo jich ovšem více než dva tisíce, nicméně provinční guvernér okamžitě uprchl a vojenský velitel provincie jej následoval. Vojáci dobyli Wu-chan (trojměstí Wu-čchangu, Chan-

[99] Hsü, Immanuel C. Y., The Rise of Modern China, Oxford 1975, s. 566.
[100] Tamtéž, s. 567.

kchou a Chan-jangu, centrum provincie Chu-pej) a vyhlásili nezávislost provincie na vládě. Provinční shromáždění, místní gentry a obchodní komora jim okamžitě projevily podporu. Přidali se studenti z nových vládních škol a agenti „Sjednocené ligy" zajistili nezbytnou koordinaci a vzájemnou spolupráci. Revoluce začala.

Vojáci, kteří revoluci odstartovali, byli členy tzv. Nové armády, modernizované armády budované Čchingy, ovšem hojně zastoupené muži spolupracujícími s revolucionáři. Tak jako i v jiných oblastech modernizace i v případě vojáků se Čchingové dočkali opačného výsledku, než předpokládali.

Modernizace armády

Armáda císařských Čchingů sestávala ze dvou tradičních organizací datujících počátek své existence do období dobytí Číny Mandžuy kolem roku 1644. Jednalo se jednak o mandžuské, mongolské a čínské jednotky organizované do tzv. osmi korouhví (*pa-čchi*) rozdělených podle barev a dále o výhradně čínskou armádu Zeleného praporu (*Lü-jing*). Členové korouhví představovali i se svými rodinami vojenský základ mandžuské moci v Číně. Žili původně v oddělených táborech rozesetých po celé Číně (nicméně jejich největší koncentrace byla přece jen v Č´-li k ochraně hlavního města a také v rodném Mandžusku) a jejich úkolem bylo pouze zkvalitňování svých vojenských schopností (zahrnující jízdu na koni, lukostřelbu atd.) a předávání těchto dovedností z otce na syna. Armáda Zeleného praporu sestavená původně jako pravidelná armáda z vojenských jednotek Mingů, které na začátku nové dynastie přísahaly věrnost novým vládcům, představovala určitý pravidelnější prvek k uzavřenému klanovému způsobu života členů korouhví. Noví členové byli získáváni na základě dobrovolnosti, jako u normální armády. Armáda Zeleného praporu byla však spíše něčím na způsob četnictva než skutečnou armádou. Rozmístěna v malých jednotkách po celé zemi vykonávala policejní funkce. Počet mužských příslušníků korouhví se kolem roku 1825 odhaduje okolo 300 000 osob, počet mužů v armádě Zeleného praporu k 585 000 roku 1851, před vypuknutím tchaj-pchingského povstání.[101]

[101] Powell, Ralph L., The Rise of Chinese Military Power, 1895-1912, Princeton, N. J. 1955, s. 11, 13.

Ve druhé polovině 18. století došlo naneštěstí k prudké degeneraci korouhví. Grandiózní Čchien-lungova tažení do střední Asie byla posledním „vyhozením z kopýtka" pro tyto mandžuské jednotky, mezi jejichž veliteli se začala ke konci Čchien-lungovy vlády šířit korupce a organizační úpadek. Nemalou zásluhu na tom měl sám císař: energický panovník se na konci svého dlouhého života změnil v senilního starce, který bezvýhradně protěžoval svého oblíbeného generála Chešena – když císař roku 1799 zemřel a jeho nástupce Ťia-čching generála neprodleně postavil před soud pro korupci a další zločiny, „zjistilo se, že má jmění v hodnotě vyšší než dnešní miliarda dolarů – patrně historický rekord".[102]

Když roku 1796 vypuklo povstání sekty Bílého lotosu, ukázalo se, že se příslušníkům korouhví moc bojovat nechce. Uměle prodlužovali boje a žádali další a další finance, které si cpali do vlastních kapes. Teprve po Čchien-lungově smrti podpořil Ťia-čching progresivní velitele a ti zvolili novou taktiku – z místních obyvatel sestavovali milice, které pomáhaly císařské armádě. Tento způsob potlačení vzpoury byl prvním předobrazem pozdější taktiky zvolené proti tchaj-pchingům. Roku 1804 tak bylo povstání postupně udušeno, mýtus o neporazitelnosti mandžuských korouhví ovšem také. V 19. století potom úpadek obou hlavních složek armády nadále pokračoval. Když roku 1851 povstali tchaj-pchingové, korouhve a armáda Zeleného praporu naprosto selhaly v jejich potlačení – vlivem svého úpadku i bahnitého terénu, s nímž se mandžuské a mongolské jednotky setkaly v jižní Číně a pro který nebyly cvičené. Přes toto stěžejní selhání, kdy se dynastie nacházela v bezprostředním ohrožení, doprovázené roku 1860 porážkou od Britů a Francouzů při obraně hlavního města, existovaly obě tyto vojenské složky až do konečného pádu císařství v letech 1911-12.

Když Čchingové seznali úpadek tradičních vojenských opor své moci, nezbylo jim nic jiného než se spolehnout na loajalitu svých císařských úředníků, kteří byli vyzváni, aby se ve jménu věrnosti císaři vrátili do svých rodných provincií a zorganizovali z místních prostředků domobranu. Tato věrnost byla pozoruhodnou záležitostí, neboť ačkoliv Ceng Kuo-fan v Chu-nanu a Li Chung-čang v An-chueji vybudovali rozsáhlé soukromé armády, které byly na tyto muže

[102] Fairbank, Dějiny Číny, s. 214.

bezprostředně vázány[103], nikdy neuvažovali o svržení dynastie a jejich loajalita dvoru zůstala bezvýhradná až do konce jejich životů. O Ceng Kuo-fanovi se říkalo, že když na vrcholu svých vojenských vítězství obdržel provokativní anonymní dopis: „Vaše Excelence už ovládá celou jižní Čínu. Máte nějaký další nápad?", raději jej spolkl, aby se jeho obsah nikdo nedozvěděl. Větší část svých chu-nanských „odvážných" (*jung*) pak po potlačení povstání raději rozpustil, aby jej nikdo nepodezíral z nekalých úmyslů. Li Chung-čang si svou an-chuejskou armádu ponechal a pokoušel se ji modernizovat podle západního vzoru.

Během povstání tchaj-pchingů najal šanghajský bankéř Jang Fej amerického dobrodruha Fredericka T. Warda a financoval jeho „Vždy vítěznou armádu" („Ever-Victorious Army"), složenou z dobrodruhů ze Západu i z čínských dobrovolníků, cvičenou ovšem v přísně západním duchu. Efektivita této armády, jejíž velení později převzal britský důstojník Charles Gordon[104], vybavené západními zbraněmi učinila na Li Chung-čanga a ostatní patřičný dojem. Program „sebeposílení", který ovládal mysl císařských úředníků po povstání a prvních nerovnoprávných smlouvách se Západem, tak počítal na prvním místě se sebeposílením vojenským.

Mnohokrát jsme zmiňovali kritické důsledky regionalismu a slabosti ústředního vedení, které se rozmohly po potlačení tchaj-pchingů. V oblasti vojenství se však jednalo o jev s fatálními důsledky. Každý z vítězů nad tchaj-pchingy, nyní usazen v úřadu generálního guvernéra některé z klíčových oblastí Číny, si budoval svůj vlastní modernizační program armády, aniž by byl ochoten konzultovat s ostatními. Ceng a Li vybudovali Ťiang-nanskou zbrojovku na předměstí Šanghaje, Cuo Cung-tchang Fu-čouskou loděnici ve Fu-ťienu, později Čang Č´-tung budoval zbrojovku v Chu-nanu, a tak jako Li a Ceng posílal do zahraničí čínské studenty studovat západní vojenské akademie. Nikdo ale nevznesl návrh na vybudování celonárodní moderní armády a mandžuských

[103] O postupu při budování provinčních armád konfuciánskými úředníky za tchaj-pchingského povstání, jejich organizaci a *esprit des corps*, viz Spector, Stanley, Li Hung-chang and the Huai Army. A Study in Nineteenth Century Chinese Regionalism, Seattle 1964.

[104] O peripetiích vojenského úspěchu „Vždy vítězné armády" za tchaj-pchingského povstání viz kapitoly „Taiping Rebellion: Ward" a „Taiping Rebellion: Gordon" in: Morse, H. B., The International Relations of the Chinese Empire, vol. I., The Period of Conflict 1839-1860, London, Calcutta 1911.

korouhví a armády Zeleného praporu se kroky jednotlivých generálních guvernérů nijak nedotýkaly.

V hlavním městě stále existoval pocit, že velkých změn není třeba a tradiční vojenská strategie postačí, bude-li pouze doplněna západními zbraněmi. Se systémovými změnami si nikdo hlavu nedělal. Když v 70. letech dokázal Cuo Cung-tchang potlačit muslimské rebelie v Sin-ťiangu (též Čínském Turkestánu) a připoutat toto území definitivně pevně k Číně a Ceng Ťi-ce, vyslanec v Rusku (a syn Ceng Kuo-fana), dokázal kombinací diplomatických prostředků a finančních náhrad donutit cara, aby vyklidil strategicky důležité území v okolí řeky Illi, které ruské jednotky obsadily během povstání, získaly „horké hlavy" v Pekingu (jmenovitě strana mladých literátů *čching-liou*) pocit, že tvrdý postoj vůči Západu přináší ovoce, zatímco opatrný postoj Li Chung-čanga hraničí s velezradou. Když pak vehnaly přes Liův odpor Čínu do války s Francií o vliv nad Annámem, během níž Francie bez problémů potopila léta budovanou fu-ťienskou flotilu přímo ve fu-čouské loděnici, ukázalo se, kam vlastně postoupila čínská modernizace armády za dvacet let pokusů o sebeposílení: „(Válka) odhalila jeden podstatný fakt, že moderní zbraně jsou bez moderní organizace a velení neúčinné. Nejlepší evropské zbraně byly v čínských rukou bezcenné bez adekvátního výcviku, taktiky, zásobování, komunikace, strategie a velení. Kotviště U pagody ve Fu-čou (v loděnici) bylo například nějakých třicet kilometrů od moře přes úzký průjezd mezi pevnostmi ozbrojenými děly od Kruppa a Armstronga. Nicméně velení bylo tak chybně informováno, ve zmatku a nerozhodné, že ani moderní zbraně a dokonce ani tradiční taktika blokády a napadání nebyly proti Francouzům použity s nějakou účinností. A dále roku 1884 měla Čína nějakých padesát moderních válečných lodí, většinou postavených v čínských loděnicích, ale byly různého typu a pod čtyřmi různými veleními. Nan-jangská a Pej-jangská flotila pod jižním a severním komisařem v Nankingu a Tiencinu byly větší než Kuang-tungská a Fu-ťienská flotila, ale zůstaly v obranném postavení ve svých domácích vodách. Opatrnost a úřednická rivalita, každý úředník chránící si to svoje, zabránily celonárodnímu válečnému úsilí."[105]

[105] Fairbank, Reischauer, Craig, s. 374.

Porážka ve válce konečně probudila centrum a roku 1885 vznikl v Pekingu úřad admirality, s úmyslem koordinovat námořní sílu Číny a podporovat výcvik a vzdělávání námořních důstojníků a kadetů. Centralizaci námořnictva se kladly menší překážky z toho důvodu, že vojenské námořnictvo mělo vzhledem k zanedbávání moře ze strany čínské státní politiky velmi malou tradici. Naproti tomu pozemní síly reprezentované tradičními mandžuskými jednotkami, které si přes svou neschopnost přirozeně podržely v Pekingu značný politický vliv, pohlížely na jakékoliv reformy pozemní armády na celonárodní úrovni s nevůlí. Jejich hlavním obranným mechanismem byl také archaický systém vojenských zkoušek, jímž se (na podobné bázi jako úřednický zkouškový systém a se stejnými zkouškovými tituly) vybíralo vyšší důstojnictvo do armády. Až do roku 1901, kdy byl tento systém zasypávaný po desetiletí ostrou kritikou reformátorů konečně zrušen, se v něm provozovaly zkoušky z lukostřelby, jízdy na koni, hodu oštěpem a četby čínských klasiků vojenské strategie, jako byl spis Mistra Suna z doby Válčících států „O válečném umění".[106] Ve věku palných zbraní, děl, železnic a moderní strategie věru muzeální záležitost.

V průběhu následujících deseti let vznikaly další námořní akademie (např. Liova Pej-jangská námořní akademie v Tiencinu), byla rozšířena síť železnic, další studenti byli vysláni na zahraniční vojenské akademie. Ale co to bylo všechno platné, když císařský dvůr projevil katastrofální nezájem o strategicko-politické zájmy Číny a prostředky určené na námořnictvo za spolupráce hlavního palácového eunucha Li Lien-jinga, šéfa admirality prince Ťüna a některých důstojníků Li Chung-čangovy pej-jangské flotily roku 1889 fatálním způsobem zpronevěřil a převedl je na stavbu letního paláce pro císařovnu vdovu! Když pak vypukla krize v Koreji a Japonsko začalo ohrožovat Čínu, marně se dobře informovaný Li Chung-čang pokoušel válce zabránit, zbytečně spoléhaje na Brity. Před začátkem této osudové války konstatoval Robert Hart, šéf Císařské námořní celní služby, že „námořnictvo mělo mít na svém kontě asi třicet šest milionů taelů (řekněme nějakých padesát milionů amerických dolarů) a ejhle! - nemělo ani penny."[107]

[106] Český překlad tohoto filozoficko-vojenského spisu: Mistr Sun, O válečném umění, Olomouc 1995.
[107] Fairbank, Dějiny Číny, s. 254.

Zatímco ve francouzsko-čínské válce bojovala pouze fu-ťienská flotila, nyní to byly zase pouze Liem vybudované jednotky: jeho osobní an-chuejská armáda a pej-jangská flotila. Zatímco Japonci mobilizovali své celonárodní zdroje, Čína ponechala vedení války plně na bedrech Li Chung-čanga jako generálního guvernéra Č´-li. Pozemní síly byly poraženy v bitvě u Pchjongjangu a námořnictvo bylo zdecimováno v bitvě u ústí řeky Ja-lu. Regionalismus se stával vážným bezpečnostním ohrožením čínského státu.

Po prohrané válce s Japonskem reformní vlna přivedla radikální reformátory až ke spolupráci s císařem Kuang-süm a reformní program „sta dní" z roku 1898 s reformou armády počítal. Mandžuské korouhve a čínská armáda Zeleného praporu z toho důvodu podpořily konzervativní převrat císařovny vdovy ze září 1898.

Teprve porážka boxerského povstání a její následky přinesly ve věci armády radikální reformu, tak jako v mnoha jiných oblastech. Roku 1901 dvůr zrušil vojenský zkouškový systém a nařídil guvernérům v provinciích povinně zřizovat modernizované vojenské akademie (*wu-pej süe-tchang*). Aby se opět tito absolventi nestali důstojníky v soukromých armádách guvernérů, byla v Pekingu zřízena Komise pro reorganizaci armády (*lien-ping čchü*), která měla jako ústřední orgán najímat a trénovat vojáky nově vznikající celostátní modernizované Nové armády (*Sin-ťün*) po celém císařství. Vláda se tu poprvé pokusila zvrátit vojenský regionalismus, který trval od porážky tchaj-pchingů (podobně jako např. vyzývala v komerční sféře po celém císařství ke zřizování obchodních komor v domnění, že se stanou její oporou). Rozhodla, že důstojníci této armády budou posíláni na japonskou vojenskou akademii (Japonsko se v této době stalo vzorem modernizace čínského vzdělávání nejen vojenského) a v Číně se vytvoří systém vojenského školství začínající základní vojenskou školou a ukončený vojenskou akademií. Nová armáda rozdělená na 36 divizí, každá po 12 500 mužích, měla pojmout 450 000 mužů.

Značně se zpřísnily podmínky pro přijímání vojáků. Dříve byl do armády přijímán jakýkoliv dobrovolník bez ohledu na zkušenost, zaměstnání či věk. Nyní byla stanovena věková hranice dvacet až dvacet pět let a dobrá fyzická kondice jako podmínka přijetí. Závislí na opiu a ti, kteří se opakovaně dopustili trestného činu, byli z přijetí do armády vyloučeni. Takové omlazení armády s sebou

přinášelo i potíže. Velká část mladíků, kteří vstoupili do Nové armády, netrpěla přílišnou loajalitou k císařství, naopak v souladu se svým mládím stranili radikálním a revolučním myšlenkám. Není divu, že mezi nimi úspěšně lovila své sympatizanty Sunjatsenova „Sjednocená liga", založená roku 1905 v Japonsku s jasným programem svržení mandžuské dynastie a nastolení republiky.

Celkově se dá říci, že v prvním desetiletí 20. století značně vzrostla prestiž armády a vojáka v čínské společnosti. Roku 1901 Čang Č'-tung a Liou Kchun-i ve svém memorandu trůnu navrhli, aby se vojenská příprava a tělesný trénink staly součástí výuky v modernizovaných školách v rámci připravovaného nového školského systému, nakonec zavedeného roku 1905. „To byla v Číně opravdu revoluční myšlenka a její pozdější přijetí přineslo vojenství významnou změnu postavení v čínské společnosti, přinejmenším důstojnictvu. Před počátkem dvacátého století shledával student připravující se na úřednické zkoušky všechna odvětví fyzického a vojenského výcviku pod svou důstojnost. Pravidlo fyzického, polovojenského cvičení pro syny vážených rodin, jež bylo později nařízeno a v podstatě zavedeno v nových základních a středních školách, tak udělalo hluboký dojem na Číňany a zahraniční pozorovatele jako zjevný důkaz toho, že se časy začínají měnit."[108] Tradiční čínské přísloví „Dobré železo se nehodí pro hřebíky, dobří lidé se nestávají vojáky" („*Chao-tchie pu-ta ting, chao-žen pu-tang ping*")[109] ztratilo svůj smysl.

Mandžuové také rozhodli o reformě svých korouhví, aniž by je ovšem hodlali odstřihnout od moci. Změnili a zmodernizovali jejich výcvik a učinili z nich první divizi Nové armády. Armádu Zeleného praporu čekala mnohem hlubší změna. Vzhledem k tomu, že ji tvořili samí Číňané, neobávali se Mandžuové podstatnějších zásahů do její struktury a pole působnosti. Zpočátku se z ní měla stát regulérní policie, nakonec bylo roku 1907 rozhodnuto o její reorganizaci a vytvoření tzv. rezervních jednotek (*sun-fang jing*), vojensko-policejního sboru, který vykonával policejní pravomoce v době míru a vojenské v době války.

[108] Franke, Wolfgang, The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System, Cambridge, Mass. 1960, s. 49.
[109] Powell, s. 16.

Mandžuové se pokusili získat veškeré vojenské jednotky v Číně pod svou kontrolu. To bylo součástí jejich širšího plánu, jehož se drželi od začátku: pod rouškou modernizace, rušení starých institucí a centralizace se pokoušeli odstřihnout etnické Číňany od moci ve státě. Když totiž roku 1644 jejich předkové dobyli Čínu, dali si tu práci, aby vybalancovali podíl Mandžuů a Číňanů ve státní správě a v armádě. Mandžuové toto nyní hodili za hlavu, čímž proti sobě obraceli už tak setrvale doutnající odpor. Neochvějná loajalita vyšších úředníků, na níž se Mandžuové mohli spolehnout ještě za tchaj-pchingského povstání, se nyní začala vytrácet.

Roku 1907 se Mandžuové pokusili eliminovat moc nejsilnějších provinčních generálních guvernérů, Čang Č´-tunga a Jüan Š´-kchaje, tím, že je zbavili míst v provinciích a jako by je povýšili – povolali je do Velké rady, poradního orgánu v hlavním městě. Ve skutečnosti je však zbavili kontaktu s jejich osobními armádami v provinciích a pak tyto armády postupně vstřebali do Nové armády. Roku 1909, princ regent Ťün vyhlásil, že císař je vrchním velitelem armády i námořnictva a on sám za něj bude tuto funkci vykonávat do jeho plnoletosti.

V letech 1910 a 1911 vznikly postupně Kancelář námořnictva (*Chaj-ťün čchu*) a generální štáb (*Ťün-c´ fu*). Princ regent do čela těchto úřadů ustanovil své dva mladší bratry: tak dostal armádu a námořnictvo nejen pod kontrolu etnických Mandžuů, ale přímo pod kontrolu svých pokrevních příbuzných, členů císařského klanu Aisin Gioro – to už vyvolalo odpor i ostatních Mandžuů. Muž v čele nově zřízeného ministerstva války, Mandžu Tchie-liang, který favorizoval odříznutí čínských úředníků od vlivu, na protest proti princově klanové politice roku 1910 rezignoval.

Nová armáda nakonec ukončila tyto politické šachy, když se vydala zcela jiným směrem, než Mandžuové předpokládali. Mládí vojáků, jejich napojení na revolucionáře (zprostředkované často během studia důstojníků na japonské vojenské akademii), čínský nacionalismus, fakt, že mnoho důstojníků pocházelo z řad místní gentry, která zradikalizovaná provinčními shromážděními a hnutím za znovuzískání železničních práv, postupně ztrácela s vládou v Pekingu trpělivost, přispěl k počátku revoluce a pádu císařství. Tím, kdo v provinciích stál za

Čchingy, byly nakonec pouze rezervní jednotky, čili reorganizovaná bývalá armáda Zeleného praporu.

Ústavní hnutí v provinciích a vznik Národního shromáždění

Navzdory prvotnímu kroku ze strany vojáků a organizačnímu výkonu Sunjatsenových lidí to byl především postoj gentry, který rozhodl o osudu dynastie. To bylo zcela v souladu s čínskou tradicí: konfuciánská gentry rozhodovala o ztrátě „Mandátu Nebes" dynastií a kdo chtěl v Říši středu dlouhodobě vládnout, musel si získat důvěru této nejvlivnější společenské skupiny. Čchingové brzy po svém nástupu převzali mingský model a úzce spolupracovali s čínskými úředníky. Povedlo se jim zabránit chaosu, který doprovázel vládu posledních Mingů, a získat tak důvěru gentry.[110] Navzdory svému cizímu původu se čínskému vzdělanci jevili jako lepší alternativa než neschopní Mingové, jejichž vláda od panování císaře Wan-liho (1573-1621) vykazovala vážné systémové potíže a nedostatek osobností na vedoucích pozicích, vládu ovládanou palácovými eunuchy a vysoké úředníky zaměstnávané frakčními boji. První čchingští císaři se ukázali jako mimořádně schopní a pracovití muži a prvních sto padesát let vlády Čchingů v Číně bylo z hlediska vojenských úspěchů, ekonomické prosperity a vnitřního míru jedním z nejskvělejších období čínských dějin (doprovázeným ovšem značným nárůstem počtu obyvatel, který pak v 19. století působil velké problémy).

Čchingové si nicméně uvědomovali, že to byla mimo jiné přílišná politická aktivita gentry na konci mingské vlády, její kritika vlády a zakládání politických center nezávislých na vládě, které do jisté míry podryly autoritu Mingů na konci jejich panování. Proto roku 1652 vydali ustanovení, jímž se gentry a úředníkům zakazovalo vytvářet strany[111] či se veřejně vyslovovat k politickým problémům ve státě. Císařové Jung-čeng (1722-1735) a Čchien-lung (1735-1796) tento zákaz

[110] Rozsáhlou monografií na toto téma je: Wakeman jr., Frederic, The Great Enterprise: The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth-Century China, 2 vols., Berkeley, Cal. 1985.

[111] V odporu k vytváření stran nacházeli vládci oporu i v Konfuciových výrocích. Viz Mistrův výrok „Urozený muž je hrdý, ne však svárlivý. Je společenský, nikoliv však stranický." Konfucius, Rozpravy (Hovory a komentáře), s. 155, kniha XV., výrok č. 21.

ještě dále rozšířili tak, aby gentry a úředníci brali císařovu vůli či nevůli jako svou vlastní. Gentry se tak stala politicky zcela apatickou společenskou skupinou, bezvýhradně loajální císaři, a takovou zůstala až do konce 19. století (viz její výrazný příspěvek k porážce tchaj-pchingského povstání)

Vážné karamboly druhé poloviny 19. století a zejména prohraná čínsko-japonská válka a zveřejnění podmínek míru ze Šimonoseki roku 1895 tuto společenskou vrstvu náhle probudily z letargie. Navzdory zákazu o vytváření skupin začala gentry po celé zemi zakládat tzv. „studijní společnosti" (*süe-chuej*), které široce diskutovaly o politické, vojenské a ekonomické reformě státu. Objevilo se množství novin a časopisů, původně šířených ze smluvních přístavů a později sponzorovaných mocnými generálními guvernéry, jako byl Čang Č´-tung, které dávaly diskusím o reformě široký prostor. Sama vláda několikrát, zejména roku 1895, 1898 a 1901 vyzvala provinční úředníky a řadové členy gentry, aby zasílali do Pekingu své návrhy na reformu.

Když byl po roce 1901 reformován vládní systém, předpokládalo se, že nezůstane jen při zřizování nových ministerstev. Roku 1905 pak Japonsko ve spektakulárním zápase, sledovaném bedlivě celou Asií, porazilo Rusko a tato porážka byla mnohými lidmi v Číně chápána jako vítězství modernizujícího se parlamentního státu nad starou nefunkční absolutní monarchií. Samotné Rusko pak přistoupilo k váhavým konstitučním reformám a Čína se k tomu nakonec rozhodla také. Podezřívavá císařovna vdova byla příznivě naladěna k vydání ústavy poté, co se skupina mandžuských princů a čínských hodnostářů vrátila roku 1906 z cesty po Evropě a Japonsku – studovali tam ústavní systémy – a následně Cch´-si ujistila, že německá a zejména japonská ústavní cesta nemusí moc císaře pouze okleštit, naopak ji může ještě legálně rozšířit. Dvůr pak roku 1908 veřejně vyhlásil záměr vydat roku 1916 ústavu a roku 1917 se měl sejít parlament na základě této ústavy svolaný. Zároveň byly zveřejněny tzv. „Principy ústavy", v nichž panovníkovi byly dány ještě větší pravomoce než japonskému císaři v japonské ústavě. První dva odstavce těchto „Principů" zněly: „Císař dynastie Čching bude panovat a vládnout nad velkou čchingskou říší s nepřerušeným nástupnictvím svého majestátu na věčné časy" a „Císař bude svatý a nenapadnutelný". Mohl dále kdykoliv rozpustit parlament a zákony, parlamentem schválené, neměly platit bez souhlasu panovníka. Měl výhradní pravomoc

vyhlašovat války, uzavírat mír a smlouvy s cizími státy. Určoval, kdo bude členem vlády.[112]

V období, než se měl sejít regulérní parlament, dvůr vyhlásil svou ochotu naslouchat „hlasu lidu" a roku 1909 nařídil svolání provinčních shromáždění (*c'-i t'ü*) a roku 1910 svolání národního shromáždění (*c'-čeng jüan*) do Pekingu. Tato shromáždění měla sloužit jako informační kanál pro vládu a poradní orgán generálních guvernérů v provinciích, jimž byla nad provinčními shromážděními dána téměř absolutní pravomoc. Regule pro voliče a volené byly stanoveny tak, že se z celé volební události stala výhradní záležitost místní gentry. Provinční shromáždění měla přesně stanovený výběr témat, o nichž mohla diskutovat, a generální guvernér mohl shromáždění svolávat, rozpouštět, nemusel brát jeho usnesení na vědomí. V praxi se provinční shromáždění dostala téměř okamžitě s generálními guvernéry do sporu. „Shromáždění měla mít konzervativní ráz a měla sloužit jako komunikační kanál mezi vládou a obyvatelstvem spíše než jako nástroje demokracie. Ve skutečnosti se vyvinul značný rozdíl mezi záměrem a praxí... Tito členové shromáždění neměli chuť stát se loutkami vlády. Hned se objevily spory mezi nimi a provinčními hodnostáři. Obecně byly tyto spory procedurálního nebo jurisdikčního rázu, přičemž si shromáždění žádala více práv, než jim hodnostáři byli ochotni poskytnout. Tak s'-čchuanské shromáždění, které bylo zvláště známé svým značným podílem mužů vzdělaných v Japonsku mezi svými členy a svou kritikou autorit (a také úlohou místní gentry v „hnutí za znovuzískání železničních práv" – pozn. F. S.), se při prvních zasedáních zapojilo do konstitučního sporu s generálním guvernérem o svá práva a privilegia. V Kuang-si byli členové shromáždění brzy nuceni podat protest „proti pokusu o narušení jejich privilegií" guvernérem. V Kantonu se vyskytl spor ohledně forem oslovení, jaké by měly shromáždění a provinční úřady používat. V těchto sporech byla výhoda obecně na straně členů shromáždění, protože mnoho z nich pocházelo z méně radikální skupiny studujících v Japonsku, kteří toho o parlamentní proceduře věděli mnohem více než mandaríni."[113]

Došlo tak na obavy Čang Č'-tunga, který evropské ústavní systémy a lidská práva obecně nepovažoval za systém pro Čínu vhodný – a zvláště se obával

[112] Cambridge History of China, vol. 11, s. 397.
[113] Wang, s. 255-256.

emancipace gentry. Ze své desetiletí trvající zkušenosti generálního guvernéra znal rozmary místní gentry a věděl, že její politická emancipace pouze oslabí pouto, jež ji drželo se státem. Čína se tak pod jejím vlivem rozpadne na oblasti, jež se budou starat samy o sebe a budou ústřední vládě jen házet klacky pod nohy.[114] Jak se mělo v příštích letech ukázat, Čang nebyl daleko od pravdy.

I když ani ve starých dobách se provinční úředníci nemohli stavět proti mínění místní gentry a úzká spolupráce s ní byla jednou z podmínek úspěšné správy provincií, prefektur a okresů, není pochyb o tom, že v okamžiku, kdy se tomuto postavení gentry dostalo skutečného právního zakotvení, její tlak na provinční guvernéry vzrostl. Gentry se politicky emancipovala, bohužel často na úkor ústřední vlády.

Lépe se nevedlo ani Národnímu shromáždění, svolanému poprvé v říjnu 1910 do Pekingu. Také se mělo jednat o pouhý poradní orgán ministerstev, ve skutečnosti se s jeho reprezentanty dostala od samého začátku do sporu. Provinční a Národní shromáždění, znechucena nemožností prosadit něco proti vůli vlády a provinčních autorit, proto začala volat po urychleném svolání skutečného parlamentu. Vláda se pokusila uklidnit situaci zavedením místní samosprávy (opět ji opanovala místní gentry), ale i ta zůstávala nadále podřízena moci státních úředníků. Gentry však takto získala další orgán pro svou politickou emancipaci.

Mezitím mandžuští princové sledovali dál svůj plán odstavení etnických Číňanů z klíčových míst ve státě. V květnu 1911 představili nový kabinet o třinácti ministerstvech, tentokrát už s regulérním předsedou vlády (konečně byly zrušeny původní kolektivní orgány, které formálně koordinovaly činnost starých ministerstev: Velká rada a Velký sekretariát). Etnické složení této nové modernizované vlády vyvolalo velké rozčarování u členů narodního i provinčních shromáždění: jenom čtyři její členové byli etničtí Číňané, zatímco Mandžuů bylo osm (a čtyři navíc pocházeli z klanu prince regenta), k tomu jeden Mongol (ti tradičně stranili Mandžuům). Dobré úmysly vlády byly zpochybněny a v atmosféře následného provinčního „hnutí za znovuzískání železničních práv" ztratila gentry s vládou trpělivost.

[114] Bays, Daniel H., China Enters the Twentieth Century. Chang Chih-tung and the Issues of a New Age, Ann Arbor, Mich. 1978, s. 29-32. Teng, Fairbank, China´s Response to the West, s.167-168.

Pokus císařské vlády zveřejnit ještě urychleně v listopadu 1911 osmnáct základních článků nové ústavy, které byly výrazně liberálnější než původní „Principy“ a dokonce dávaly parlamentu moc nad císařem, už císařství nezachránil.

V. Závěr

V této práci jsem se pokusil analyzovat vývoj v několika oblastech, v nichž se čínská vláda nebo její provinční úředníci pokoušeli modernizovat svůj stát. Modernizace zahraniční politiky přinesla rozpad tradiční čínské představy o nadřazenosti čínského císařství k ostatním zemím a odbourala nedůvěru k cizině, jež ve společenské atmosféře přetrvávala po celé období Mingů a Čchingů (zpočátku jako bezprostřední reakce na mongolskou okupaci ve 13. a 14. století, později jako snaha udržet stabilitu uvnitř státu). Zahraniční obchod, který se po mnoha zákazech stal opět významnou složkou čínské ekonomiky, pomohl zvýšit produkci, modernizace celé ekonomiky se však stala nevyhnutelnou. Smluvní přístavy zrodily kompradora, který se lišil od tradičních čínských obchodníků a později se zapojil do čínské modernizace, tradiční obchodníci většinou nedokázali na nově změněné podmínky včas reagovat. Pohrdání obchodníky a vojáky ze strany úředníků se do značné míry vytratilo. Sítě železnic a také telegraf učinily vnitrozemí Číny mnohem přístupnější, ale také propojily Čínu s vnějším světem, stejně jako modernizovaná lodní doprava. V průběhu v podstatě dosti krátké doby let 1860-1911 prodělala prastará civilizace obrovský přerod, který jí otevřel cestu do „rodiny národů", zároveň ji však uvrhl na cestu nejistoty, rozpadu státu, občanských válek a vnějšího ohrožení v období po pádu císařství, militaristů a Čínské republiky.

Nová čínská inteligence vychovaná v modernizovaných školách nebo vystudovaná na zahraničních univerzitách nicméně učinila značné pokroky ohledně zjednodušení čínského jazyka a vstřebávání západních věd i vědeckých metod (velké zásluhy má v tomto směru Pekingská univerzita, vzniklá roku 1912 – *Pej-ťing ta-süe*). Modernizací vzdělání, kterou považuji v souladu s čínskými hodnotami ve skutečnosti za nejdůležitější, jsem se v této práci nezabýval, protože jsem ji už zpracoval v seminární práci „Reforma a modernizace vzdělání v Číně na sklonku císařské epochy". Od vzdělání odvozovala svůj společenský vliv nejmocnější společenská třída – gentry, která po zrušení zkouškového systému neztratila svůj vliv na venkově, pouze ztratila svou konfuciánskou indoktrinaci a pouto, které ji drželo se státem. Modernizace obecně znamenala pro Čínu v podstatě rozpad – rozpad státní organizace, politické organizace, rozpad

tradičních hodnot. Gentry se pak v průběhu republiky podařilo ovládnout místní soudní orgány, formálně nezávislé, dostal se jí plně do ruky výběr daní a její tlak na rolníky se obecně zvýšil. Z čínské vzdělanecké elity, která od dob Severních Sungů (960-1127) poskytovala čínskému státu úřednické kádry, se stali bezohlední statkáři, se kterými na začátku 50. let 20. století krvavě zúčtoval další revolucionář z Chu-nanu – Mao Ce-tung.

Ústavní hnutí a sin-chajská revoluce ukázaly, jak ošidné je přesazovat západní společenské instituty jako parlament a „lidská práva" do tradičních společností, které mohou tyto společnosti v jejich základech ohrozit bez adekvátní náhrady. „Jednou z největších mýlek v názoru, že západní liberální teorie by měly být aplikovány v Číně, je předpoklad, že liberální systémy nebo struktury budou mít v Číně stejný dopad, jaký mají na Západě... V epoše čínského císařství bylo rozvinuto několik mechanismů, aby zajistily integritu a stabilitu společnosti. Westernizace tyto mechanismy zničila a podobně byla oslabena sociální struktura. Když byl zrušen zkouškový systém jako základ pro najímání elity, Čína ztratila instituci, jež zasahovala do všech oblastí země a podržela si přinejmenším mýtus otevřeného najímání na bázi intelektuálního výkonu. Naopak drahé městské školy a zahraniční výuka, které (za republiky) nahradily staré zkoušky, jasně favorizovaly městské obyvatelstvo a bohaté. Jelikož praxe návratu domů po smrti svého rodiče byla po pádu Čchingů postupně ignorována, státní úředníci ztratili spojení se svým místem narození. Ústřední vláda se stala místem sama pro sebe – často vnímavější k západním velmocím než k čínskému lidu." Na druhé straně s poklesem moci vlády, reprezentované místními úředníky, „místní elity dosáhly ve svých prostředích mnohem větší politické moci a zároveň byla oslabena schopnost národní vlády ochránit rolnictvo proti destabilizujícím výstřelkům místní gentry."[115]

Ve světle těchto závěrů z čínské modernizace, jež přinejmenším v politické oblasti přinesla smíšené výsledky, je na místě se ptát, zda setrvalá obava současné čínské komunistické vlády ze zavedení byť jen prvků demokracie, kterou jí západní liberálové setrvale vyvracejí, nemá přece jen nějaký reálný základ. Reprezentanti současného čínského státu si spojují demokracii s „chaosem" (*luan*)

[115] Esherick, Joseph W., The Reform and Revolution in China. The 1911 Revolution in Hunan and Hubei, Berkeley, Cal. 1976, s. 249.

a po zkušenosti let 1911-13 v Číně je otázka, zda by demokracie v čínských podmínkách do takového chaosu ve skutečnosti nevyústila. V posledních letech se všeobecná důvěra v demokratické instituty mísí s jejich propagováním v neevropských kulturách, jejichž vnější demokratická fasáda za sebou často skrývala velmi krvavé režimy (zejména v subsaharské Africe). Existuje-li nějaká zkušenost z čínské modernizace let 1860-1911, pak je to jistě ta, že tradice se nedá změnit a vykořenit pouhou změnou politického režimu, změnou politických institucí. Jak poznamenal již britský diplomat 60. let 19. století sir Rutherford Alcock, „civilizaci nelze přenést jako celek z jednoho národa na druhý". Nehledě na to, že přijetí západních institucí nemusí vždy automaticky znamenat touhu po přátelství se západními státy.

Pět tisíc let historie je pro Číňany velkým závazkem. Modernizace a revoluce, jíž prodělaly v posledních sto padesáti letech, je od jejich dějin neodstřihla – alespoň ne tak, jako západní státy, které, jak se domnívám, po druhé světové válce pouto se svými tradicemi a historií do značné míry ztratily. Proto považuji studium čínské historie a právě 19. století – století prvních vztahů Číny se Západem - za stěžejní pro pochopení současné čínské mentality i politiky.

Bibliografie:

a) vydané prameny

BRUNER, Katharine F., FAIRBANK, John K., SMITH, Richard J. (ed.), Entering China´s Service. Robert Hart´s Journals, 1854-1863, Cambridge, Mass. 1986

FRODSHAM, J. D., (ed.), The First Chinese Embassy to the West. The Journals of Kuo Sung-t´ao, Liu Hsi-hung and Chang Te-yi, Oxford 1974

MARTIN, W. A. P., A Cycle of Cathay: or China, South and North, with personal reminiscences, Edinburgh, London 1897

TENG, Ssu-yü, FAIRBANK, John K., China´s Response to the West. A Documentary Survey 1839-1923, Cambridge, Mass. 1954

b) literatura

AYERS, William, Chang Chih-tung and Educational Reform in China, Cambridge, Mass. 1971

BANNO, Masataka, China and the West, 1858-1861. The Origins of the Tsungli Yamen, Cambridge, Mass. 1964

BAYS, Daniel H., China Enters the Twentieth Century. Chang Chih-tung and the Reforms of a New Age, Ann Arbor, Mich. 1978

BEAL jr., Edwin George, The Origin of Likin (1853-1864), Cambridge, Mass. 1958

BERESFORD, Charles, The Break-up of China: With an account of its present commerce, currency, waterways, armies, railways, politics and future prospects, New York, London 1899

BIGGERSTAFF, Knight, The Earliest Modern Government Schools in China, Ithaca, N. Y. 1961

BLAND, J. O. P., BACKHOUSE, E., China Under the Empress Dowager Being the History of the Life and Times of Tzu Hsi, Philadelphia, London 1910

BODDE, Derk, MORRIS, Clarence, Law in Imperial China. Exemplified by 190 Ch´ing Dynasty Cases, Cambridge, Mass. 1967

BROOK, Timothy, Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v letech 1368-1644, Praha 2003

CARLSON, Ellsworth C., The Kaiping Mines, 1877-1912, Cambridge, Mass. 1971

CHAN, Wellington K. K., Merchant, Mandarines and Modern Enterprise in Late Ch´ing China, Cambridge, Mass. 1977

CHANG, Chung-li, The Chinese Gentry. Studies on Their Role in the Nineteenth Century Chinese Society, Seattle 1974

CHANG, Hao, Liang Ch´i-ch´ao and Intellectual Transition in China, 1890-1907, Taipei 1971

CHEONG, Weng Eang, Mandarins and Merchants. Jardine, Matheson and Co., a China agency of the early nineteenth century, London, Malmö 1979

COHEN, Paul A., SCHRECKER, John E. (ed.), Reform in Nineteenth Century China, Cambridge, Mass. 1976

DAWSON, Raymond, Konfucius, Praha 1994

DOOLITTLE, Justus, Social Life of the Chinese, 2 vols., with some Account of their Religious, Governmental, Educational, and Business Customs and Opinions, Taipei 1966 – Reprint: New York, 1865

ESHERICK, Joseph W., The Origins of the Boxer Uprising, Bekeley, Cal. 1987

ESHERICK, Joseph W., The Reform and Revolution in China. The 1911 Revolution in Hunan and Hubei, Berkeley, Cal. 1976

FAIRBANK, John K., Chinese-American Interactions: A Historical Summary, New Brunswick, N. J. 1975

FAIRBANK, John K., Dějiny Číny, Praha 1998

FAIRBANK, John K., LIU, Kwang-ching (ed.), The Cambridge History of China, vol. 11, Late Ch´ing, 1800-1911, part 2, Cambridge 1980

FAIRBANK, John K., Trade and Diplomacy on the China Coast. The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854, Stanford, Cal. 1969

FAIRBANK, John K. (ed.), The Cambridge History of China, vol. 12, Republican China, 1912-1949, part 1, Cambridge 1983

FAIRBANK, John K., REISCHAUER, Edwin O., CRAIG, Albert M., East Asia: The Modern Transformation, Boston 1965

FEUERWERKER, Albert M., China´s Early Industrialization. Sheng Hsuan-huai (1844-1916) and Mandarin Enterprise, Cambridge, Mass. 1958

FINCHER, John H., Chinese Democracy. The Self-Government Movement in Local, Provincial and National Politics, 1905-1914, Canberra 1981

FRANKE, Wolfgang, The Reform and Abolition of the Traditional Chinese Examination System, Cambridge, Mass. 1960

HALL, John Whitney (ed.), The Cambridge History of Japan, vol. 4, The Early Modern Japan, Cambridge 1991

HAO, Yen-p´ing, The Commercial Revolution in Nineteenth Century China. The Rise of Sino-Western Mercantile Capitalism, Berkeley, Cal. 1986

HAO, Yen-p´ing, The Comprador in Nineteenth Century China: Bridge Between East and West, Cambridge, Mass. 1970

HO, Ping-ti, Studies on the Population of China, 1368-1953, Cambridge, Mass. 1959

HO, Ping-ti, The Ladder of Success in Imperial China. Aspects of Social Mobility, 1368-1911, Ney York, London 1962

HSÜ, Immanuel C. Y., China´s Entrance into the Family of Nations. The Diplomatic Phase, 1858-1880, Cambridge, Mass. 1960

HSÜ, Immanuel C. Y., The Rise of Modern China, Oxford 1975

HUANG, Phillip C., Liang Ch´i-ch´ao and Modern Chinese Liberalism, Seattle 1972

HUANG, Ray, 1587, a Year of No Significance: The Ming Dynasty in Decline, New Haven, Conn. 1981

HUENEMANN, Ralph William, The Dragon and the Iron Horse. The Economics of Railroads in China, 1876-1937, Cambridge, Mass. 1984

JANSEN, Marius (ed.), The Cambridge History of Japan, vol. 5, The Nineteenth Century, Cambridge 1989

JANSEN, Marius, China in the Tokugawa World, Cambridge, Mass. 1992

JANSEN, Marius, The Making of Modern Japan, Cambridge, Mass. 2000

JUDD, Denis, The Victorian Empire, London 1970

KAHN, Harold L., Monarchy in the Emperor´s Eyes. Image and Reality in the Ch´ieng-lung Reign, Cambridge, Mass. 1971

KONFUCIUS, Rozpravy. Hovory a komentáře, Praha 1995

KRISTOF, Nicholas D., WUDUNN, Sheryl, Čína se probouzí. Boj o duši rozvíjející se mocnosti, Praha 1996

KUHN, Phillip A., Rebellion and Its Enemies in Late Imperial China. Militarization and Social Structure, 1796-1864, Cambridge, Mass. 1970

KWONG, Luke S. K., A Mosaic of the Hundred Days. Personalities, Politics and Ideas of 1898, Cambridge, Mass. 1984

LE FEVOUR, Edward, Western Enterprise in Late Ch´ing China. A Selective Survay of Jardine, Matheson and Company´s Operations, 1842-1895, Cambridge, Mass. 1968

LEONARD, Jane Kate, Wei Yuan and China´s Rediscovery of the Maritime World, Cambridge, Mass. 1984

LEE, En-han, China´s Quest for Railway Autonomy, 1901-1911, Singapore 1977

LIANG, Fang-chung, The Single-Whip Method of Taxation in China, Cambridge, Mass. 1956

LI Chien-nung, The Political History of China, 1840-1928, Princeton, N. J. 1956

LIU, James T. C., China Turning Inward: Intellectual-Political Changes in the Early Twelfth Century, Cambridge, Mass. London 1988

LIU, Kwang-ching, Anglo-American Steamship Rivalry in China, 1862-1874, Cambridge, Mass. 1962

MALINA, Jaroslav, První císař, Praha 1994

MEDHURST, W. H., China: its State and Prospects, London 1840

MICHIE, Alexander, An Englishman in China During the Victorian Era, 2 vols., As Illustrated in the Career of Sir Rutherford Alcock, Edinburgh, London 1900

MORSE, H. B., The International Relations of the Chinese Empire, vol. II, The Period of Submission, 1861-1893, London 1918

MORSE, H. B., The Trade and Administration of the Chinese Empire, Shanghai 1908

PARKER, Edward Harper, China: Past and Present, London 1903

PCHU-I, Byl jsem posledním císařem čínským, Praha 1990

POWELL, Ralph L., The Rise of Chinese Military Power, 1895-1912, Princeton, N. J. 1955

RASSABI, Morris (ed.), China among Equals: The Middle Kingdom and its Neighbours, 10th-14th Centuries, Berkeley, Cal. 1983

RAWLINSON, John L., China´s Struggle for Naval Development, 1839-1895, Cambridge, Mass. 1967

REISCHAUER, Edwin O., CRAIG, Albert M., Dějiny Japonska, Praha 2000

SCHWARTZ, Benjamin I., In Search of Wealth and Power: Yen Fu and the West, Cambridge, Mass. 1964

SHORT, Phillip, Mao, Praha 2001

SPENCE, Jonathan D., The Memory Palace of Matteo Ricci, New York 1985

SPECTOR, Stanley, Li Hung-chang and the Huai Army. A Study in Nineteenth Century Chinese Regionalism, Seattle 1964

SUN, E-tu Zen, Chinese Railways and British Interests, 1898-1911, New York 1954

SWANSON, Bruce, Eight Voyage of the Dragon. A History of China´s Quest for Seapower, Annapolis, Md. 1982

ŠVANKMAJER, Milan, a kol., Dějiny Ruska, Praha 1995

THOMAS, Stephen C., Foreign Intervention and China´s Industrial Development, 1870-1911, London 1984

WAKEMAN, jr., Frederic, The Fall of Imperial China, New York, London 1975

WAKEMAN, jr., Frederic, The Great Enterprise. The Manchu Reconstruction of the Imperial Order in Seventeenth-Century China, 2 vols., Berkeley, Cal. 1985

WALDRON, Arthur, The Great Wall of China: From History to Myth, Cambridge 1990

WANG, C. Y., Chinese Intellectuals and the West, 1872-1949, Chapel Hill, N. C. 1966

WANG, Yeh-chien, The Land Taxation in Imperial China, 1750-1911, Cambridge, Mass. 1973

WILHELM, Hellmut, Společnost a stát v Číně. K dějinám světové říše, Praha 1969

WILLIAMS, S. Wells, The Modele Kingdom, 2 vols., A Survay of the Geography, Government, Education, Social Life, Art and Religion of the Chinese Empire and its Inhabitants, New York, London 1848

WILLS, John E., Embassies and Illusions: Dutch and Portuguese Envoys to K´ang-si, 1666-1687, Cambridge, Mass. 1984

WRIGHT, Mary C., The Last Stand of Chinese Conservatism. The T'ung-chih Restoration, 1862-1874, New York 1966

WRIGHT, Mary C. (ed.), China in Revolution. The First Phase 1900-1913, New Haven, Conn. 1968

WRIGHT, Stanley F., Hart and the Chinese Customs, Belfast 1950

YANAGA, Chitoshi, Japan Since Perry, New York 1949

YUNG Wing, My Life in China and America, New York 1909